

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШКОРУБСЬКА Віта Петрівна

УДК: 329/78(477.83/.86), 94(477):371.84-054.72

ДИСЕРТАЦІЯ

ВІЙСЬКОВІ МУЗЕЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК ОСЕРЕДОК
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ (1991-2021)

032 – історія та археологія

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. П. Шкорубська

Науковий керівник: МАШТАЛІР Вадим Віталійович, доктор історичних наук, професор;

Науковий керівник: ЩЕГЛОВ Андрій Юрійович, кандидат історичних наук

Львів – 2024

АНОТАЦІЯ

Шкорубська В.П. Військові музеї Збройних сил України як осередок національно-патріотичного виховання молоді (1991-2021). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032. Історія та археологія. – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львів, 2024.

У дисертації висвітлені результати комплексного аналізу діяльності військових музеїв Збройних Сил України з національно-патріотичного виховання молоді у період від проголошення Незалежності держави до початку повномасштабної російської агресії (1991–2021).

Вказаний період в історії України насичений суспільними трансформаціями, пов'язаними з поступовим наближенням до європейських цінностей та ідейної складової сучасного українського суспільства і прагненням України увійти до Європейського Співтовариства. На основі осмислення історичної генези національно-патріотичного виховання молоді в українському контексті з'ясовано освітню місію військового музейництва в сучасній Україні.

У вступній частині дисертації наведені аргументи щодо актуальності та наукової новизни досліджуваної проблеми. Визначені такі компоненти як практичне і теоретичне значення, мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження.

Проаналізовано історіографію та охарактеризовано джерельну базу дослідження, визначено методологічні засади й відповідний науковий інструментарій праці.

Стверджено, що тема наукового дослідження є актуальною в умовах сучасної російсько-української війни. Аналіз історичної літератури виразно засвідчив відсутність праць з національно-патріотичного виховання молоді засобами військово-історичних музеїв. За десятиріччя сучасної російсько-української війни фрагментарно вивчалися лише збірки та діяльність головного

музею Міністерства оборони України – Національного військово-історичного музею. Не повною є картина щодо розвитку музейних інституцій вищих військових навчальних закладів і повністю відсутні дослідження з історії становлення та розвитку гарнізонних музеїв, музеїв-кімнат у військових частинах Збройних Сил України, які підпорядковані Міністерству оборони України.

У дослідженні, окрім музейних закладів, які належать Міністерству оборони України, аналізувалися також музеї системи Міністерства культури та інформаційної політики України. Зокрема, у ході дослідницьких візитів вивчався досвід роботи з побудови постійних експозицій та стаціонарних виставок, присвячених подіям сучасної російсько-української війни найбільших музеїв України історичного профілю – «Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс», «Національного музею історії України», а також Львівського історичного музею та регіональних краєзнавчих музеїв західної частини України.

У другому розділі роботи охарактеризований історичний процес становлення та розвитку військових музеїв в Європі та Україні. Підтверджено твердження про історію виникнення військово-історичних музеїв на зламі XVIII–XIX століть у Європі, що було пов'язано, головним чином, із тотальною мілітаризацією суспільств, виникненням епохи «наполеонівських війн». Сприяли розвитку музейної справи приватні колекції зброї та обладунків, колекціонування мілітарних предметів старовини.

Встановлено, що Україна як частина Європи теж активно включилася у всеєвропейський процес розбудови військових музеїв, як освітньо-культурних закладів. Перші музейні установи в Україні виникли у Львові. В основу їхньої експозиції увійшли приватні колекції польської знаті. Виникнення першого публічного музею відбулося в рамках діяльності Національного закладу імені Оссолінських на основі колекції князів Любомирських (1827 р.). Першим муніципальним музеєм України став «Історичний музей міста Львова» (1893 р.). Процес формування колекцій пам'яток воєнної історії відбувався і на інших

українських землях. Першим в Україні музеєм військово-історичного напрямку, створеним у центральних, східних та південних землях України, був Київський воєнно-історичний музей (1910 р.).

Обґрунтовано, що в радянській Україні усі музеї, як і інші заклади культури і освіти, перебували під сильним комуністичним ідеологічним тиском. Пам'ятки історії пов'язані з національно-патріотичним рухом нищилися, відбувалася непомірна героїзація участі у Другій світовій війні, замовчувалися втрати солдатів і офіцерів, прорахунки вищого командування, ін.

Констатовано, що після проголошення незалежності Україною, серед військово-історичних музеїв поволі розпочався процес декомунізації. Однак на сучасному етапі, декомунізація музеїв незавершена. Методологічна і концептуальна база цього процесу потребує подальшого удосконалення.

Підтверджено, що головним осередком збору, упорядкування та пропаганди національних військово-історичних традицій серед музеїв Збройних Сил України є *Національний військово-історичний музей України* у столиці, який засновано 1995 р.

Відзначено, що за допомогою унікальних пам'яток духовної, інтелектуальної, матеріальної культури військові музеї активно проводять національно-патріотичне виховання молоді. Цей напрямок змістової діяльності постійно збагачується і полягає у розвитку ідентичності та державності України, яка веде в наші дні жорстку боротьбу проти російської навали.

Охарактеризована існуюча нормативно-правова база щодо організації діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України. Зроблено висновок, що вона є досить ґрунтовною і дозволяє дієво проводити роботу військово-історичних музеїв з національно-патріотичного виховання молоді. Однак окремі її положення потребують удосконалення та осучаснення з урахуванням комплексного підходу до визначеної проблематики.

Виявлено, що сучасна наукова типологія класифікації українських музеїв, яка остаточно склалася на зламі XX–XXI ст., приведена в наш час у відповідність

до чинних міжнародних типологій. Співіснують і використовуються на практиці різноманітні критерії. Серед них, зокрема: за профілем, за родом діяльності, формою власності, масштабом діяльності, статусом (рангом, категорією). Відповідно до цієї класифікації, всі українські музеї розрізняються за типами і профілями. Порівняльний аналіз мережі військових музеїв за адміністративно-територіальним поділом України встановив, що лідером за кількістю музеїв цього профілю є Львівська область, яка налічує 12 військово-історичних музеїв. Такі області, як Херсонська та Закарпатська, взагалі не мають жодного військово-історичного музею. В Україні військово-історичні музеї складають 6,3 % від загальної кількості державних музеїв – 94 з 1 487.

Звернуто увагу на те, що в Україні немає спеціалізованих військових музеїв з багатьох періодів військової історії країни, наприклад доби Давньоруської держави і Галицько-Волинського князівства; Великого князівства Литовського; періоду Першої світової війни; не висвітлений повстанський рух УПА у радянській Україні та багато інших тем. Крім того, украї мало меморіальних військових музеїв та музеєфікованих пам'яток військової історії. Отже, мережа військово-історичних музеїв потребує ґрунтовнішого аналізу її кількісних і якісних характеристик, проведення досліджень з її прогнозування, які мають бути складовою господарського планування й управління культурою на наступні роки.

Вказано на закономірну потребу у реекспозиції військово-історичних музеїв України та активізацію щодо побудов стаціонарних і пересувних виставок з метою формування почуттів патріотизму, морально-правової відповідальності в українських воїнів. Позитивні ціннісно-сміслові орієнтири формує музейна культура, яка сьогодні відображає героїзм боротьби з російським загарбником та набуває нових смислів в духовній спадщині українського суспільного буття.

З'ясовано, що музеї у воюючій країні в досліджуваний період активно сприяють військово-патріотичному вихованню її захисників та підвищують можливості опору суспільства окупанту, консолідуючи його на боротьбу.

Зроблено висновок, що із початком війни проти України у 2014 р., музейні установи зіштовхнулись з цілим рядом проблем у своїй діяльності – від труднощів у роботі, потреб збереження та евакуації колекцій до фізичного знищення як фондів, так і приміщень у яких вони розташовувались. З іншого боку, діяльність військових музеїв набула особливої ваги, вони стали одними з центрів інформування військовиків та громадян про події російсько-української війни. Музеї у воюючій країні у досліджуваний період активно сприяють національно-патріотичному вихованню її захисників та підвищують можливості опору суспільства окупанту, консолідуючи його на боротьбу.

Важливе значення має експозиційна діяльність Національного військово-історичного музею України та його філій. За роки свого існування музей посів почесне місце в системі культурно-освітніх установ Збройних Сил України та серед історичних музеїв країни як центр наукової роботи з національно-патріотичного виховання. Відзначені вагомі досягнення в експозиційній роботі «Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс». Розглянуто роботу з висвітлення історії сучасної війни музейних установ при вищих військових навчальних закладах України, музеїв які спеціалізуються на історії родів та видів військ, музеїв при Будинках офіцерів.

Ключові слова: музей, військовий музей, військово-історичний музей, історія України, російсько-українська війна, гібридна війна, національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, національна ідентичність, ідеологія, пропаганда, наратив, Збройні Сили України, експозиція, стаціонарні та пересувні виставки, фондова робота, культурно-освітня робота, заклади вищої освіти, музеї військових частин, мілітарна спадщина, музеєзнавство.

ANNOTATION

Shkorubskya V.P. Military Museums of the Armed Forces of Ukraine as a Center of National and Patriotic Education of Youth (1991-2021). – This work is protected by copyright law as an academic research manuscript.

This work is a thesis for a degree of Doctor of Philosophy: Specialty 032 – History and Archeology. – Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Lviv, 2024.

The dissertation study highlights the peculiarities of national-patriotic education of youth on the basis of military museums of the Armed Forces of Ukraine in the period from the proclamation of the state's independence to the beginning of the large-scale aggression of the Russian Federation. This period in the history of Ukraine is full of social transformations associated with the gradual approximation of the ideological component of modern Ukrainian society to Europe. Therefore, a comprehensive study of these processes is not possible without clarifying the historical content of national-patriotic education of young people and the social role of military museums in the formation of a new citizen. For this reason, the dissertation provides a historical overview of the formation of these social phenomena in the world civilization process. The conclusions of the work are based on the understanding of the historical genesis of national and patriotic education of youth in the European and Ukrainian context, as well as on the rethinking of the educational mission of military museums in modern Ukraine.

The relevance of the study is due to the fact that military-patriotic education plays a huge role in the formation of states and their armed forces.

Structurally, the paper consists of an introduction, four chapters, conclusions, a list of references and appendices. The introduction substantiates the relevance of the topic, defines the purpose, objectives, object and subject of the study, formulates the scientific novelty of the results obtained, their practical significance, and reflects the preliminary testing of the research results and the structure of the work.

The first chapter, "Historiography, Source Base and Theoretical and Methodological Foundations of the Study," determines the degree of scientific development of these problems. It is established that the interest in the selected issues has been growing among military historians in recent years. However, due to the rapid transformation processes in Ukraine, a number of aspects of national and patriotic education of young people on the basis of military museums of the Armed Forces of Ukraine in the first thirty years after the proclamation of the Independence of the Ukrainian State in 1991 remain unclear.

The second chapter, "The Historical Role of Patriotism as an Important Factor in the Development of Military-Patriotic Education. Implementation of the practice of military-patriotic education in the army and among the younger generation in Europe and America" reveals the formation of national-patriotic education in Ukraine and the world. It is established that a powerful impetus to this process was given by the French Revolution of 1789, which shaped the ideas of patriotism.

The ideas of the French Revolution of 1789 were at the root of and gave rise to various forms of later nationalism. This revolution gave rise to the idea that the state should represent the interests and serve a certain human community, or "nation," i.e., a collection of people who share a common culture and history and feel like a single unity. The task of the national idea was to overcome the influences of the cosmopolitan world. The activities of the Enlightenment, whose teachings were also an important reason for the revolution itself, were subordinated to the same task. The rhetoric and documents of the revolution testify to the importance of national ideas. The Republic relied on national symbols, such as the tricolor flag and the anthem "Marseillaise," to spread nationalist ideas throughout French society. These ideas caused the formation of nationalist views, primarily in the military communities of other countries.

Over the past two centuries, the evolution of nationalism has been consistent across European countries. In an effort to unite people in a certain territory, leaders use a number of strategies to form a single ideology within a single nation-state. The development of national symbols, common identity, and manifestations of loyalty are all characteristic of the stage of formation of national patriotism in young nation-states.

An important unifying factor in Western Europe in the nineteenth and early twentieth centuries was military sports organizations, which became the main form of military and patriotic education. This so-called "European gymnastic movement," represented, in particular, by the German "Turnverein," became a model for the widespread creation of Slavic Sokol sports and gymnastic societies, the first of which was founded in 1862 in Prague.

The development of military museums during the 20th century in all leading countries of the world is marked by the simultaneous integration of military exhibitions into the processes of national and patriotic education.

A separate chapter of the dissertation analyzes the historical development of Ukrainian military museums in the global context. It was found that certain moments of memorialization of military history were widespread in Europe at least in the Middle Ages. This trend did not bypass Ukraine, where, in particular, the Ostroh princes' documents of the early 17th century record collections of ancient armor of their famous relatives, military leaders. During the 17th century, in Europe, in large cities and at the courts of monarchs, there was an accumulation of outdated weapons and armor associated with the spread of firearms. At the same time, private exhibitions of weapons and antique dealers, who widely traded the pieces of armor and weapons, sometimes fake, were also recorded during this period.

The Napoleonic Wars, which opened a new page in the military history of Europe, pushed the continent into an era of national ideologies. At the same time, there was an awareness of the need for systematic memorialization of national military glory. One of the largest and oldest museums in Europe, among those that managed to preserve its format despite political vicissitudes, is the Vienna Military History Museum (Heeresgeschichtliches Museum), which presents the entire military history of the Habsburg monarchy and the fate of Austria from the late 16th century to 1945.

A separate page of European military history museums is the history of museums in Eastern Galicia in the second half of the 19th and early 20th centuries. The leading public and scientific institution in Lviv in the early nineteenth century was the Ossolinski National Institution, which had a rich museum collection. It was based on

the private collection of the Lubomirski princes. The Museum of the Lubomirski Princes owned the so-called Przeworsk Arsenal, a large and valuable collection of weapons and military armor consisting of the princes' family weapons and weapons of European origin.

The activities of Ukrainian public, educational, and scientific institutions contributed to the preservation of collections of military history monuments that began to emerge in the mid-nineteenth century. The first Ukrainian cultural and educational institutions, the Narodnyi Dim and the Stavropegian Institute, created their own museum collections. However, these collections were not complete and systematized. Museums affiliated with cultural and public institutions did not set out to collect military history monuments, and therefore possessed only a few items of military history.

Among Ukrainian institutions, the Museum of Historical and Military Monuments of the Shevchenko Scientific Society played an important role in the preservation of military history monuments, where military history collections had been accumulating for a long time, which led to the creation of a special department of military history monuments within the museum, and later to the Museum of the Struggle for Liberation of Ukraine. This museum preserved monuments from the First World War and the national liberation struggle of the Ukrainian people in 1917-1921.

Instead, much more attention was paid to the collection and display of military history monuments in Lviv's municipal museums, which was the result of the activity of the Polish community. Aleksander Czołowski was the coordinator of this work for a long time. On the basis of the collections of the Lviv Historical Museum and the King John III National Museum in Lviv, he created several exhibitions of military and historical monuments that constituted separate departments of the museum. An important place among the military history museums was occupied by the collections of Władysław Łoziński and Bolesław Orzechowicz, which contained valuable collections of weapons of European and Eastern origin. A specialized military history museum in Lviv was known for the famous "Raławice Panorama," an exhibition of a single painting of the battle genre. For its time, this painting had an important

sociopolitical, military, and historical significance. As a cultural and historical phenomenon, it has not been sufficiently studied in Ukrainian historiography.

The next impetus to military museums in Europe was given by the First World War, after which the Imperial War Museum in London was opened to help preserve memorabilia of the Great War of 1914-1918 and to serve as a place for studying it. Another museum dedicated exclusively to the First World War was the Musée de la Guerre in Vincennes.

The exemplary Badische Armeemuseum in Karlsruhe, which was opened to the public in 1934, had a significant impact on interwar museums in Europe. However, the strong militaristic and Nazi coloration of its exposition did not give it a chance, like dozens of other military museums in Germany, to survive the postwar period.

It was then that pacifism became the main ideological content of the Western European military museum.

The bright achievements of Lviv military museums in the 19th and first half of the 20th century were crossed out by the Soviet occupation. Similar destruction had occurred earlier in the pre-revolutionary collections of the Dnieper Ukraine. The Soviet authorities wanted to preserve only the panorama "Defense of Sevastopol during the Crimean War," created in the late 19th century. Instead, after the pompous celebration of the 20th anniversary of the so-called "great victory," military museums were opened throughout the European part of the Soviet Union. One of the first was the Museum of the History of the Troops of the Carpathian Military District on May 7, 1965. In 1967, the Museum of the History of the Troops of the Kyiv Red Banner Military District was established at the Kyiv House of Military Officers.

As a result of the establishment of state life in independent Ukraine, which occurred with the arrival of the Kuchma administration, military museums are gradually reviving. In the 2000s, the newly created National Military History Museum of Ukraine finally formed a network of branches throughout the country. At the same time, museums of military universities and academies in Kyiv, Kharkiv, and Lviv were developing.

During the period under review, there was a gradual introduction of national-patriotic ideology in educational work in the Armed Forces of Ukraine. The role of the military museums of the Armed Forces of Ukraine was gradually increasing. As part of the state policy, various spheres of military and humanitarian activity were decommunized.

Decommunization had an important impact on the formation of excursion and exhibition work of military museums. For military museums, this complex process was caused by the existence of an outdated but powerful material base. Its reorganization required not only time and significant funds, but also conscious professionals.

Reforming the expositions of military museums was precipitated by the outbreak of the Russian-Ukrainian war in 2014. However, before the full-scale Russian invasion, the process of decommunization was stalled in many areas. Most political scientists agreed that Ukraine's post-Soviet transit was far from complete.

It has been found that in 2001-2021, museums played a prominent role in the national-patriotic education of military personnel in Ukraine in order to disseminate military and historical knowledge. In this way, museums were used to improve the formation of the soldiers' worldview. Visiting museums helped to increase motivation for military service. Another important aspect was the participation of museums in the information and propaganda support of the troops (forces), and the support of state ideology.

Keywords: museum, military museum, military-historical museum, history of Ukraine, Russian-Ukrainian war, hybrid war, national-patriotic education, military-patriotic education, national identity, ideology, propaganda, narrative, Armed Forces of Ukraine, exposition, stationary and mobile exhibitions , foundation work, cultural work, cultural and educational work, institutions of higher education, museums of military units, military heritage, museology.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті в наукових виданнях, затверджених МОН України як фахові за
напрямом «історичні науки»:*

Шкорубська В.П. Activity of military historical museums at garrison officer clubs. *Військово-науковий вісник*. 2021. Випуск 36. С. 147–160.

Шкорубська В.П. Військово-патріотичне виховання засобами військових музеїв. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Історичні науки*. 2024. Т. 6. (24). С. 30–40.

Шкорубська В.П. Система роботи національно-патріотичного виховання мережі військово історичних музеїв незалежної України 1991. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Історичні науки*. 2024. №7. С. 1146–1157.

Литвин М.Л., Хахула Л.І., Шкорубська В.П. Мережа та особливості організаційної структури військових музеїв України на сучасному етапі. *Військово-науковий вісник*. 2022. Випуск 38. С. 77–102.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Шкорубська В.П. Роль військово-історичних музеїв у висвітленні збройної агресії Росії проти України (2014–2021). *Українське військо: основні етапи боротьби за державну незалежність України* : Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 26 листопада 2021 р. С. 84.

Шкорубська В.П. Процеси декомунізації у військовій музейній мережі. *Літні наукові читання – 2022: збірник наукових матеріалів ХСІ Міжнародної науково-практичної інтернет конференції*. Рівне, 6–7 червня 2022 р. С. 514.

Шкорубська В.П., Юркевич Р.М. Культурний колабораціонізм у військово-історичних музеях незалежної України 1991 року. *Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму* : матеріали науково-практичного семінару, Київ, 29 березня 2023 р. Київ : ВІКНУ, 2023. С. 89.

Шкорубська В.П. Військово-патріотичне виховання засобами військових музеїв. *Актуальні проблеми сучасного військово-історичного музейництва: матеріали науково-практичного семінару*, Київ, 30 травня 2023 р. С. 132.

Шкорубська В.П. Аналіз нормативно-правової військово-музейної справи сучасної України. *Український технічний музей: історія, досвід, перспективи* : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 1-2 червня 2023 р. С 221-223.

Шкорубська В.П. Становлення військової музейної мережі з початком Незалежності України 1991. *Его-документи в музейній експозиції про війну : історія, сучасність, перспективи*: збірник матеріалів науково-практичної конференції, м. Київ, 1-2 червня 2023 р. С 132.

Шкорубська В.П. Військово-патріотичне виховання як процес формування оборонної свідомості особового складу засобами військово-історичних музеїв. *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у ході російсько-української війни* : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції, Львів, 2023

Шкорубська В.П. Практичні аспекти інформаційно-музейної діяльності військово-історичних музеїв : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 24–25 травня 2024 р., Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Асоціація реставраторів України. Київ : Фенікс, 2024. С. 184–189.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВЗВО – військовий заклад вищої освіти;

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей, Луцьк;

ГДАМО України – Галузевий державний архів Міністерства оборони;

ГШ ЗС України – Генеральний штаб Збройних Сил України;

ЖВІ – Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова;

ЖОКМ – Житомирський обласний краєзнавчий музей;

ЗСУ – Збройні Сили України;

ЛІМ – Львівський історичний Музей;

МОУ – Міністерство оборони України;

НАСВ – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного;

НДЛ (військово-історичних досліджень) НЦ НАСВ – науково-дослідна лабораторія (військово-історичних досліджень) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного;

НВІМУ – Національний військово-історичний музей України;

НМІУ – Національний музей історії України

НУОУ – Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського;

ПА НДЛ – Поточний архів науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного;

РОКМ – Рівненський обласний краєзнавчий музей;

ТОКМ – Тернопільський обласний краєзнавчий музей;

ХНУПС – Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба;

ХОКМ – Хмельницький обласний краєзнавчий музей;

ЧОКМ – Чернівецький обласний краєзнавчий музей.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	18
РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ. ДЖЕРЕЛЬНА	
БАЗА. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	27
1.1. Історіографія проблеми.....	27
1.2. Джерельна база.....	46
1.3. Методологія дослідження.....	54
Висновки до I розділу.....	60
РОЗДІЛ II. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-	
ІСТОРИЧНИХ МУЗЕЇВ	63
2.1. Виникнення і діяльність військових музеїв в Європі.....	63
2.2. Військово-історичні музеї на українських землях у XIX–XX	
століттях.....	71
2.3. Розвиток військово-історичних музеїв незалежної України.....	81
Висновки до II розділу.....	101
РОЗДІЛ III. МЕРЕЖА ВІЙСЬКОВИХ МУЗЕЇВ ТА ЇХНЯ	
РОЛЬ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ	
МОЛОДІ	104
3.1. Нормативно-правова база з організації діяльності військово-	
історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах	
України.....	104
3.2. Мережа військових музеїв України	117
3.3. Національно-патріотичне виховання молоді на колекціях	
військово-історичних музеїв	133
Висновки до III розділу.....	139
РОЗДІЛ IV. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ	
МОЛОДІ НА МАТЕРІАЛАХ МУЗЕЙНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ З ІСТОРІЇ	
СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	141
4.1. Експозиція та виставки з історії російсько-української війни	
НВІМУ та його філій.....	141
4.2. Експозиції та виставки з історії російсько-української війни	
«Національного музею історії України у Другій світовій війні.	
Меморіальний комплекс».....	150
4.3. Експозиції та виставки з історії російсько-української війни	
музеїв військових закладів вищої освіти та інших музейних установ	
Збройних Сил України	165
Висновки до IV розділу.....	176
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	184
Додаток	207

ВСТУП

Обґрунтування теми вибору дисертаційного дослідження. Життєдіяльність та життєздатність Збройних Сил України (далі – ЗСУ) забезпечується не лише кількістю і якістю військової техніки, сучасного озброєння, а передусім станом морально-психологічної підготовки, національно-патріотичним вихованням особового складу.

«Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України»¹.

Актуальність проблеми зумовлена закономірною потребою формування високих почуттів патріотизму, морально-правової відповідальності в українських воїнів. Позитивні ціннісно-сміслові орієнтири формує культура військових музеїв, яка сьогодні відображає героїзм боротьби з російським

¹ Національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 № 1038). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення 18.05.24)

загарбником та набуває нових смислів у духовній спадщині українського суспільного буття.

Розвиток музейної справи відіграє важливе значення у вивченні історії України, а її військова спеціалізація надає змогу вивчати історію ЗСУ на пам'ятках минулого. З початком російсько-української війни та паралельно з акцентуалізацією української ідентичності в Україні суттєво активізувалися процеси розбудови музейних експозицій, стаціонарних та пересувних виставок, проведення на їхній основі національно-патріотичного виховання молоді. Цей процес потребує уважного вивчення і вдосконалення.

Війна виявила ряд системних проблем у роботі військово-історичних інституцій. Серед них: несформованість системи здійснення наукового воєнно-історичного аналізу сучасних війн; низька ефективність впровадження набутих воєнно-історичних знань в освітній процес військових закладів вищої освіти (далі – ВЗВО) ЗСУ та підготовку військ (сил); недосконалість воєнно-історичної роботи з формування патріотизму та морально-бойового духу захисників України.

Все це актуалізує процеси налагодження чіткої системи воєнно-історичної роботи у навчальних закладах Міністерства оборони України (МОУ). Як результат – своєчасним є прийняття у жовтні 2020 р. Генштабом ЗСУ «Доктрини з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України»².

Згаданий документ має «...сприяти: вдосконаленню воєнно-історичної науки в Україні; забезпеченню координації наукових досліджень; осмисленню вітчизняного та світового воєнно-історичного досвіду ... збереженню історичної пам'яті та національних військових традицій; патріотичному вихованню молоді...»³.

²Доктрина з воєнно-історичної роботи у ЗС України./Довідник з МПЗ/ URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/doktryna-z-voienno-istorychnoi-roboty-u-zs-ukrainy> /(дата звернення 18.05.24)

³ Там само, с. 3.

Стаття 1 Закону України «Про музеї та музейну справу» визначає музей, як «науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини»⁴.

Культурна спадщина є найпотужнішою складовою формування української ідентичності поруч із мовою, територією, економічним життям і спільністю історичної долі, що може стати чинником національної консолідації, посприяти суспільному розвитку. Музей, як соціальний продукт, є результатом цілеспрямованої, систематичної, творчої пошуково-дослідницької, збиральницької, фондової, експозиційної роботи.

Більш точне визначення музею прийнято на позачерговій Генеральній асамблеї Міжнародної ради музеїв (ICOM), (Прага, 2022 р.). Воно зафіксовано так: «Музей – це некомерційна постійно діюча організація на службі суспільства, яка збирає, зберігає, досліджує, інтерпретує та експонує матеріальну та нематеріальну спадщину. Відкриті для громадськості, доступні та інклюзивні, музеї сприяють різноманітності та сталості світу. Їхня робота й комунікація ґрунтуються на засадах етики і професійності, передбачають залученість громад і пропонують різноманітний досвід для освіти, насолоди, роздумів і обміну знаннями»⁵.

Сьогодні у військово-історичних музеях України нагромаджені унікальні творіння матеріальної і духовної культури українського народу, свідчення економічного, суспільно-політичного, науково-технічного і культурного розвитку держави. Військово-історичні пам'ятки становлять невід'ємну частину загальнодержавних цінностей, відображають військові подвиги поколінь,

⁴ Про музеї та музейну справу Закон України від 29.06.1995р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 18.05.24)

⁵ Нове визначення музею затвердила Міжнародна рада музеїв ICOM/ Сайт: Національний меморіальний комплекс Героїв небесної сотні – Музей Революції Гідності.URL.: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2222> (дата звернення 18.05.2024)

розповідають про різні періоди військової історії, видатних воєначальників, солдатів і матросів.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертація виконана в межах наукових розробок, які проводить лабораторія військово-історичних досліджень Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Дисертантка брала участь у виконанні, на замовлення Генштабу ЗСУ, науково-дослідної роботи на тему: «Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення музейної роботи у Збройних Силах України». (Шифр – «Музей – 22») ⁶.

Об'єктом дослідження є розвиток і формування комплексу військово-історичних музеїв України та його робота, а **предметом** – процес національно-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України за участю військових музеїв Збройних Сил України.

Мета дослідження – проаналізувати систему національно-патріотичного виховання засобами військово-історичних музеїв Збройних Сил України, сутність і зміст цього процесу у 1991 – 2021 роках.

Для реалізації мети поставлено **завдання** дослідити:

- стан історіографічного вивчення проблеми та джерельну базу;
- історію виникнення перших військово-історичних музеїв в Європі;
- особливості діяльності військово-історичних музеїв на українських землях у XIX–XX століттях;
- розвиток військово-історичних музеїв незалежної України;
- нормативно-правову базу з організації діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України;
- класифікацію військово-історичних музеїв Збройних Сил України;
- стан національно-патріотичного виховання молоді на колекціях військово-історичних музеїв;

⁶ НДР «Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення музейної роботи у Збройних Силах України». (Шифр – «МУЗЕЙ – 22»). Львів: НАСВ, 351 с.

- експозицію, стаціонарні та пересувні виставки Національного військово-історичного музею – головного музею ЗСУ та його філій з історії сучасної російсько-української війни;
- науковий екскурс експозиції та виставок з історії російсько-української війни «Національного музею історії України у Другій світовій війні»;
- експозиції та виставки з історії російсько-української війни музеїв військових закладів вищої освіти та інших музейних установ Збройних Сил України.

Хронологічні рамки. Вибір нижньої межі (1991 р.) зумовлений проголошенням незалежності України як передумовою створення її Збройних Сил. Верхня межа (2021 р.) обґрунтовується останнім роком перед повномасштабним вторгненням російських агресорів в Україну 24 лютого 2022 року.

Наукова новизна.

Уперше:

- – комплексно досліджено військові музеї Збройних Сил України як осередки національно-патріотичного виховання молоді;
- – на основі компаративного аналізу напрацювань вітчизняних та зарубіжних фахівців визначено стан розробки теми, окреслено основні напрями її вивчення;
- – виявлено і введено до наукового обігу нові документи, спогади працівників музеїв, електронні ресурси та інші матеріали;
- – простежено чинники, що впливали на становлення та розвиток військових музеїв України;
- – проаналізовано існуючу нормативно-правова база з організації і діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України;
- – створено та обґрунтовано класифікацію військово-історичних музеїв Збройних Сил України;
- – висвітлено експозиційну та виставкову роботу військових музеїв з

історії сучасної російсько-української війни;

- – запропоновано шляхи удосконалення національно-патріотичного виховання молоді музейними засобами установ ЗСУ;
- – сформовано цілісне уявлення про діяльність військово-історичних музеїв Збройних Сил України в системі національно-патріотичного виховання за період 1991–2021 рр.

Удосконалено та доповнено:

- – історію розвитку та діяльності військових музеїв Збройних Сил України у період незалежності (1991–2021);
- – знання про організацію військовими музеями національно-патріотичного виховання молоді.

Подальшого розвитку набули:

- – дослідження з історії українського військового музеєзнавства;
- – положення щодо важливості національно-патріотичного виховання на музейних пам'ятках історії та культури.

Методологічну основу роботи становлять принцип історизму. Оскільки робота дисертанта проводилась у визначених військово-історичних музеях, попри очевидний суб'єктивізм, дослідник прагнув послуговуватись принципом об'єктивності. Принцип історизму дозволив вивчити середовище, культурні й політичні умови виникнення, становлення та розвитку військово-історичних музеїв Збройних Сил України. Принцип об'єктивності допоміг мінімізувати формування суб'єктивного ставлення до будівництва військових музеїв, а також вивчити предмет всебічно в усій його суперечності та складності. Вищевказані принципи було реалізовано шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-історичних методів: порівняльно-історичного, історико-хронологічного, класифікації тощо. У роботі використаний досвід і теоретичний доробок вітчизняної та закордонної історіографії. Розгляд та

аналіз методологічних і методичних засад дослідження викладено в третьому підрозділі першого розділу.

Апробація результатів дослідження здійснена під час їхнього обговорення на засіданнях кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення, кафедри військової історії Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Основні положення дисертації знайшли віддзеркалення в доповідях і повідомленнях на наступних конференціях та наукових семінарах: Шкорубська В.П. Роль військово-історичних музеїв у висвітленні збройної агресії Росії проти України (2014–2021). *Українське військо: основні етапи боротьби за державну незалежність України* : Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 26 листопада 2021 р. С. 84; Шкорубська В.П. Процеси декомунізації у військовій музейній мережі. *Літні наукові читання – 2022*: збірник науковий матеріалів ХСІ Міжнародної науково-практичної інтернет конференції. Рівне, 6–7 червня 2022 р. С. 514; Шкорубська В.П., Юркевич Р.М. Культурний колабораціонізм у військово-історичних музеях незалежної України 1991 року. *Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму* : матеріали науково-практичного семінару, Київ, 29 березня 2023 р. Київ : ВІКНУ, 2023. С. 89; Шкорубська В.П. Військово-патріотичне виховання засобами військових музеїв. *Актуальні проблеми сучасного військово-історичного музейництва*: матеріали науково-практичного семінару, Київ, 30 травня 2023 р. С. 132; Шкорубська В.П. Аналіз нормативно-правової військово-музейної справи сучасної України. *Український технічний музей: історія, досвід, перспективи* : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 1-2 червня 2023 р. С. 221-223; Шкорубська В.П. Становлення військової музейної мережі з початком Незалежності України 1991. *Его-документи в музейній експозиції про війну : історія, сучасність, перспективи*: збірник матеріалів науково-практичної конференції, м. Київ, 1-2 червня 2023 р. С. 132; Шкорубська В.П. Військово-патріотичне виховання як процес формування оборонної свідомості особового складу засобами військово-

історичних музеїв. *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у ході російсько-української війни* : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції, Львів, 2023; Шкорубська В.П. Практичні аспекти інформаційно-музейної діяльності військово-історичних музеїв : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 24–25 травня 2024 р., Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Асоціація реставраторів України. Київ: Фенікс, 2024. С. 184–189.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи відображено у 10 наукових публікаціях, зокрема 8 одноосібних, з яких 4 внесені до переліку вітчизняних фахових видань за напрямком «історичні науки», 4 публікації – у збірниках матеріалів Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференцій.

Особистий внесок ад'юнкта. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати, висновки та положення наукової новизни, що містяться в дисертації, є особистим доробком здобувача. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що результати дослідження поглиблюють знання з історії військово-історичних музеїв Збройних Сил України. Дослідження дозволяє проаналізувати роль військових музеїв у національно-патріотичному вихованні молоді під час російсько-української війни. Результати дисертаційної роботи можуть стати підґрунтям для досягнення ефективних результатів в системі культурологічної роботи Міністерства оборони України. Суттєвими є висновки про відсутність спеціалізованих військових музеїв з багатьох періодів військової історії країни, наприклад доби Давньоруської держави і Галицько-Волинського князівства; Великого князівства Литовського; періоду Першої світової війни; не повною

мірою висвітлено повстанській рух УПА у Радянській Україні та багато інших тем. Крім того, украї мало меморіальних військових музеїв та музеєфікованих пам'яток військової історії. Отже, кількісні та якісні характеристики мережі військово-історичних музеїв потребують ґрунтовнішого аналізу, проведення досліджень з прогнозування, які мають бути складовою господарського планування й управління культурою на наступні роки.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів зумовлене сукупністю положень, які сформульовані щодо наукової новизни. Наукові положення дисертації, висновки, практичні пропозиції можуть бути застосовані: у науково-дослідницькій роботі для подальшого наукового осмислення феномена військового музею та його ролі у національно-патріотичному вихованні молоді; для підготовки та прийняття нормативно-правових актів з питань музейного будівництва у Збройних Силах України; в навчальному процесі вищих військових навчальних закладів при розробці відповідних спецкурсів та окремих тем з історії України, всесвітньої історії, політології, історії міжнародних відносин, конфліктології; при підготовці розділів підручників та навчальних посібників з гуманітарних наук; при читанні навчальних курсів з відповідних дисциплін та проведенні практичних занять, в науково-дослідницькій роботі ад'юнктів та курсантів.

Структура дисертації. Робота підпорядкована виконанню поставлених у ній дослідницьких завдань і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок, із них – 183 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.2. Історіографія проблеми

Військові музеї України активно вивчаються вітчизняними дослідниками. В цьому дисертаційному розділі дослідниця пропонує зосередити увагу на аналізі праць з історії діючих військових музеїв та їхньої роботи з пропаганди національно-патріотичного виховання молоді, побічно згадуючи літературу з таких відгалужень загального музеєзнавства, як музейна педагогіка, музейна соціологія та ін. (оскільки дана дисертаційна робота виконується зі спеціальності – історія).

У всьому світі на сучасному етапі спостерігається значний розвиток наукових досліджень з історії музеїв та, у цілому, з більш широкої дисципліни – музеєзнавства. Проблеми історії військових музеїв активно вивчають зарубіжні науковці.

Важливі загальнотеоретичні підходи до діяльності сучасних музеїв, зокрема військових, аналізуються у ґрунтовній монографії за редакцією відомої британської музейниці Ш. Макдональд (*A Companion to Museum Studies*, 2006)⁷. У ній, поза іншим, вперше широко окреслюється методологія використання цифрових технологій, які розширюють можливості знайомства відвідувачів з музеями, перебуваючи за їх межами, у тому числі з оцифрованими колекціям, із проведеними заходами та ін.

Сьогодні важливим джерелом з історії та діяльності музеїв є сайти музеїв. Як приклад успішного порушення послідовних норм музеєзнавства з метою збільшення зацікавлення у їх відвідувачів, зокрема молоддю, використовується досвід Королівського військового музею у Брюсселі і Музею збройних сил

⁷ *A companion to museum studies* / Ed. by S. Macdonald. Malden, MA: Blackwell Pub., 2006.

Іспанії у Мадриді у пропаганді своїх збірок через застосування сучасних інформаційних технологій.

Дослідження австралійки Т. Роппола присвячене музейному дизайну експозиції. Вона аналізує взаємодію відвідувачів з багатогранним комунікаційним середовищем, яким є сучасні виставкові простори. Автор пропонує науково обґрунтовану концептуальну основу для розуміння цього процесу⁸.

Із усього розмаїття зарубіжної літератури з історії музеїв та аспектів музейної роботи дослідниця пропонує зосередитися лише на військово-історичних закладах. У цій галузі теж є різноманітні дослідження. Так, особливостям побудови експозицій з історії сучасних війн у військових музеях світу присвячені численні наукові статті зарубіжних музейників. Серед авторів варто виділити Д. Скотта, який на прикладі експонування предметів у полкових музеях Північної Ірландії висвітлює історію збройного конфлікту у цій країні. Д. Скотт виділяє три підходи щодо побудови експозиції у військових музеях («святковий», «санітарний» і «реалістичний»)⁹.

Науковиця з Республіки Польща Д. Чарнецька аналізує сучасні стратегії репрезентації та (ре)інтерпретації минулого, що реалізуються через музейні виставки військових фондів колекцій (постійні та тимчасові). Вона розглядає наративи, що формуються навколо них, і акцентує увагу на питання, про актуальні цілі діяльності військових музеїв¹⁰.

Одним із засновників сучасного військово-історичного напрямку у вивченні музеїв в Україні є організатор та колишній багаторічний начальник Національного військово-історичного музею (далі – НВІМУ) В. Карпов. До 10-

⁸ Roppola T. DESIGNING FOR THE MUSEUM VISITOR EXPERIENCE. New York: Routledge, 2012. 321 p.

⁹ Scott J. OBJECTS AND THE REPRESENTATION OF WAR IN MILITARY MUSEUMS Museum & Society, November 2015. 13 (4) 489-502.

¹⁰ Czarnecka D. WHAT ARE MILITARY MUSEUMS FOR? POLISH, ROMANIAN AND BULGARIAN CASE STUDIES . Revue des Études Sud-Est Européennes, 2019 vol. 57, no. 1-4, pp. 39–50.

річчя створення цього музею, у 2007 р., він випустив історіографічну працю «Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006)».¹¹

Автор окреслив правові засади діяльності військових музеїв, висвітив передумови відродження і розвитку Центрального музею Збройних Сил України (далі – ЦМЗСУ), сьогоdnішнього НВІМУ. Монографія є цінним джерелом з історії перших років діяльності військового музею щодо збереження військової історії ЗСУ. Автор, як досвідчений музейник, послідовно розглядає різні напрямки музейної діяльності, наголошуючи на важливому аспекті – національно-патріотичному вихованню молоді.

Цікавою є започаткована В. Карповим робота щодо вивчення соціо-історичного простору військових музеїв. У статті «Соціологія музею. Музеї у культурному просторі»¹² автор ознайомлює з результатами проведеного соціологічного опитування щодо визначення ролі і місця військових музеїв у часі та просторі культури.

Опитування проводилося методом анкетування за допомогою Google form і паперових анкет, з 01 квітня до 18 травня 2018 року – Міжнародного дня музеїв. У соціологічному опитуванні взяло участь 270 респондентів. Карпов підкреслює, що музеї виступають модераторами діяльності людини у сфері культури, вони є місцем її духовного збагачення, етичного та естетичного розвитку особистості. На жаль, незважаючи на бурхливий розвиток сучасної соціології, соціологічний аналіз саме військово-історичних музеїв ЗСУ залишається поза увагою дослідників.

В. Карпов і В. Горєлов є авторами розділу присвяченому військово-патріотичному вихованню молоді на мілітарних музейних пам'ятках у підручнику «Виховна робота у Збройних Силах України».¹³

¹¹ Карпов В.В. Музейна справа у Збройних силах України (1996–2006). Київ, ЦМЗСУ, 2007. 96 с.

¹² Карпов В.В. «Соціологія музею. Музеї у культурному просторі». Кн.6. Історико-культурна спадщина: Європейський вимір /упор. Ю. Курдина – Львів: Інтерпрінт, 2018. – с.46-49.

¹³ Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А. Кобзар, О. Копаниця, В. Грицюк та ін.; за заг. ред. Б. Андрєсюка. Чернівці : Місто, 2011. 408 с

Якщо згадувати в історіографії даного дисертаційного дослідження групу навчальної літератури, то варто вказати і на спеціальні посібники із загального музеєзнавства. У посібнику авторства О. Салати викладено теоретичні основи музеєзнавства і методика музейної роботи, аналізуються причини й обставини виникнення музеїв, розглянуто соціальні функції музеїв¹⁴.

Інший навчальний посібник з історії музейної справи в Україні належить викладачам кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка С. Терському та О. Савченко¹⁵. Посібник розкриває історичний аспект діяльності щодо збереження історико-культурної спадщини по регіонах України, висвітлює питання та перспективи розвитку музейної справи в нашій країні.

Грунтовним дослідженням з музейної педагогіки є докторська дисертація Н. Філіпчук¹⁶, яка містить цікаві сторінки з історії науково-просвітницької діяльності музейних установ України XIX-XX століть.

Військова педагогіка, як і військова психологія дотичні до історії та діяльності військових музеїв, адже педагогічні прийоми із застосуванням музейної експозиції сприяють національно-патріотичному вихованню молоді. Визнаними фахівцями у цих галузях є науковці НУОУ, автори підручника з «Педагогіки вищої військової школи» А. Вітченко та В. Осьодло.¹⁷ В НУОУ активно розробляються питання лідерської підготовки офіцерів у вищій військовій школі¹⁸, сучасні контексти концепту моральної

¹⁴ Салата О.О. Основи музеєзнавства: Навчально-методичний посібник. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 164 с.

¹⁵ Терський С.В., Савченко О.О. Історія музейної справи та охорони культурної спадщини в Україні: Навчальний посібник. – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2020. – 256 с.

¹⁶ Філіпчук Н. О. Становлення і розвиток педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України (кінець XIX – початок XXI століття). – Дис. доктора пед. за спеціальністю 13.00.01 – Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна НАПНУ, Київ, 2020, 765 с.

¹⁷ Вітченко А. О., Осьодло В. І. Педагогіка вищої військової школи : підруч. Київ : НУОУ, 2017. 504 с

¹⁸ Вітченко А. Осьодло В.І. Лідерська підготовка офіцера у вищій військовій школі: від наслідування до інноваційного пошуку. *Військова освіта* 1 (47). 2023. С. 35-49.

готовності військовослужбовців¹⁹ та інші проблеми тісно пов'язані з національно-патріотичним виховання військовослужбовців ЗСУ.

Плідно працює у галузі історії військових музеїв В. Машталір, активно досліджуючи військово-історичні споруди XIX–XX століть як об'єкти культурної спадщини України²⁰. Автор також проаналізував науково-дослідну, фондову та експозиційну роботи НВІМУ, стисло охарактеризував роботу двох його філій («Музею Ракетних військ стратегічного призначення» і «Центрального військово-морського музею України» в м. Севастополі).

Продовжуючи свої наукові дослідження,²¹ В. Машталір визначив основні етапи становлення і розвитку військових музеїв України. У роботі автор систематизував заклади сучасної військово-історичної музейної мережі, розробив за певними класифікаційними ознаками таблиці каталогів державних музейних установ, музеїв системи Міністерства оборони України й закладів освіти Міністерства освіти і науки України.

На основі статистичних показників, зібраних науковцями НВІМУ, В. Машталір проаналізував кількісні показники роботи військової музейної мережі України у 2003–2014 роках. Як підсумок, автор обґрунтував концептуальні засади розвитку військових (відомчих) музеїв, окреслив напрями діяльності НВІМУ згідно музейного Статуту, а також зробив детальний опис видів діяльності НВІМУ, як головної музейної установи Міністерства оборони України.

В монографії, присвяченій панорамній історії військових музеїв (від витоків до сучасності), В. Машталір розглянув ключові питання становлення та розвитку

¹⁹ Будагьянц Л.М., Осьодло В.І. Сучасні контексти концепту моральної готовності військовослужбовців. *Вісник НУОУ* № 3 (73) 2023. С. 106-114.

²⁰ Машталір В. Військово-історичні споруди XIX–XX століть як об'єкти культурної спадщини України : дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2014. 210 с.

²¹ Машталір В. Військово-історичне музейництво в Україні: передумови, становлення та розвиток (кінець XIX – початок XXI століть) : дис. ... д-ра іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 356 с.

військово-історичних музеїв в Україні у науково-теоретичному та практичному параметрах²².

В. Машталір є автором наукового дослідження, присвяченого генезису військових музеїв та аналізу їхнього функціонального призначення²³. У ньому розкриті історичні передумови, що мали вплив на зародження військових музеїв в Україні, охарактеризована мережа військових музейних установ з даними щодо основного та науково-допоміжного фондів, підкреслена роль музейних збірок у національно-патріотичному вихованні молоді.

У іншій статті – «Діяльність українських військово-історичних музеїв в умовах тоталітарного режиму», автор зазначив, що в радянський період було деформовано основний зміст військово-історичного музею як науково-просвітницької установи, нівельовано його науково-дослідний потенціал. У ті часи з військово-музейних фондів були вилучені унікальні пам'ятки національної військово-історичної спадщини, в експозиційній роботі насаджувався схематизм і вульгарний соціологізм. В музейній практиці це вилилося у «режисований» підбір музейного матеріалу для визначеної та наперед сфальсифікованої теорії й заміни автентичного матеріалу на спеціально створені та ідеологічно підібрані предмети, а музейна діяльність жорстко контролювалася та регламентувалася директивами вищих органів державної влади, що поглиблювало деформації у процесі формування музею як суспільного організму, знищувало його сутнісний зміст, віддаляло від нього громадськість»²⁴.

²² Машталір В. В. Військово-історичне музейництво в Україні: від витоків до сучасності : монографія / Вадим Віталійович Машталір : Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. Ніжин : ПП Лисенко М. М.. 2020. 356 с.

²³ Машталір В. Генезис військових музеїв та аналіз їх функціонального призначення на терезах становлення музейної справи в Україні. *Військово-історичний меридіан*. Вип. 21. 2018. С. 117-131.

²⁴ Машталір В. В. Діяльність українських військово-історичних музеїв в умовах тоталітарного режиму *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. Т. 29. № 2. 2020. С.122.

Грунтовною науковою працею з історії музейних установ є дослідження доктора історичних наук Р. Маньковської «Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть»²⁵. Авторка визначила місце науки про музеї у системі соціогуманітарного знання. Вона докладно описала структуру вітчизняної музеєзнавчої науки та її основні теоретико-методологічні засади існування й розвитку. Р. В. Маньковська вказує на неусталеність понятійно-категоріального апарату як на закономірний процес розвитку «відносно молодій» музеєзнавчій науки.

Книга Р. Маньковської викликала жваву дискусію у музейному середовищі України. О. Ковалевська в рецензії на монографію зазначає: «Авторка неодноразово пише про «піднесення ролі музеїв», їх здатність «відчувати суспільні потреби та відповідати на виклики часу», але по суті у книзі все зводиться лише до констатації розширення мережі краєзнавчих, народних, громадських музеїв, що явно не може бути всеохоплюючим змістом такої потреби. Переконана, що подібні проблеми ще потребують докладного теоретико-методологічного дослідження та обговорення. Не впевнена, що для «нової інтерпретації культурного надбання», про яке зазначає Р. Маньковська, достатньо розширення типів музеїв, зміни принципів музейної роботи та поглиблення діалогу з суспільством. Цілком очевидно, що це питання потребує ґрунтовного осмислення, причому не лише у середовищі музейників, але й у значно ширших колах науковців, які репрезентують різні галузі знання. Так само, як і проблема відродження меценатства, розвитку форм музейної педагогіки, залучення традиційних музеїв до навчального процесу та ін.»²⁶.

Вітчизняне музеєзнавство ще довгий час після проголошення незалежності Україною знаходилося під впливом комуністичних догм,

²⁵ Маньковська Р.В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть: Львів: Простір-м, 2016. 408 с.

²⁶ Ковалевська О.О. Рец. на кн.: Маньковська Р.В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів: Простір-м, 2016. – 408 с://Український історичний журнал, 2017, №3, с.204.

настанов минулого радянського режиму. Це потребувало певного проміжку часу, щоб поволі позбавитися від ідеологічних наративів.

Процес декомунізації, зокрема, декомунізації музеїв, недостатньо висвітлений як в науковій літературі, так і в ЗМІ. Праці, в основному, стосуються теоретичних та практичних питань, меншою мірою – конкретних випадків. Серед дослідників цієї теми варто виділити наукові розвідки П. Вербицької та Р. Кузьмина²⁷, О. Литвиненка²⁸, авторки даної дисертації – В. Шкорубської²⁹.

С. Руденко в статті, присвяченій проблемам декомунізації «Музею Історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс», значну увагу приділив питанню зміни назви музею. Незважаючи на те, що музей припинив ідеологічну пропаганду ще з 1994 р., зміна назви стала можливою лише з прийняттям відповідних законів. Автор звернув увагу, що зміна назви з «Національного музею Великої Вітчизняної війни» на «Національний музей історії України у Другій світовій війні» є завершенням одного з етапів тривалого процесу.³⁰

Торкалися питання декомунізації також Г. Байкевич та О. Охрімчук в контексті оновлення експозицій шкільних музеїв. Останні, зокрема, зазначили, що прийняття пакета «декомунізаційних» законів, який вимагає очищення публічного простору від комуністичних тоталітарних символів як рудиментів радянської ідеології та пропаганди стало суттєвим викликом для музеїв, адже проведення декомунізації має стати в тому числі й засобом протистояння російській агресії та повернення тимчасово окупованих територій. Цей процес,

²⁷ Verbytska P, Kuzmyn P. BETWEEN AMNESIA AND THE «WAR OF MEMORIES»: POLITICS OF MEMORY IN THE MUSEUM NARRATIVES OF UKRAINE. *Museology & Cultural Heritage*. 2019. Vol. 7. Iss. 2. p. 23-29.

²⁸ Литвиненко О. Проблеми декомунізації меморіального простору України : аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень: вебсайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/problemi-dekomunizacii-memorialnogo-prostoru-ukraini> (дата звернення 18.05.24)

²⁹ Шкорубська В.П. *Процеси декомунізації у військовій музейній мережі*: матер. Міжнар. наук.-практ. Інтернет конф., Рівне, 6–7 червня 2022 р. / Літні наукові читання, 2022. С. 514.

³⁰ Руденко С. Б. «Декомунізація» Музею Великої Вітчизняної війни у Києві: 1994 чи 2015? / Гілея. 2017. Вип. 116. С. 266–271.

на думку авторів, має доповнити деколонізація й дерусифікація в цілому, що дорівнюватиме збереженню нації³¹.

В. Машталіру належить наукова розвідка про історію першого архіву-музею часів Української революції (1919–1921) при Генеральному штабі Української Народної Республіки³². Публікація доповнена фотокопіями архівних документів і має вагомий джерелознавчий характер.

Історію становлення мережі військових музеїв в Україні висвітлює спільна стаття львівських науковців М. Литвина, Л. Хахули та авторки дисертації, яка надрукована у «Військово-науковому віснику» 2022 р.³³. У статті окреслена важлива роль іншої музейної інституції – «Музею визвольної боротьби України», який працював у Празі в 1925–1948 роках (з перервами під час окупації чеської столиці нацистами).

Колекції українського музею в Празі зберігалися у шести відділеннях: Шевченківському, Карпато-Українському, військовому, емігрантському, загальному, бібліотеці. «У власному архівосховищі музею перебували збірки документів доби Визвольних змагань першої половини ХХ ст.: «Союзу визволення України (1914–1918)», таборів військовополонених російської армії в Австрії та Німеччині, окремих міністерств та дипломатичних місій Української держави, Української Народної республіки, Західно-Української Народної Республіки»³⁴.

³¹ Байкеніч Г., Охрімчук О. Революція в музеї: посібник щодо оновлення змісту експозицій шкільних музеїв. Дніпро: Ліра, 2021. 188 с.

³² Машталір В. З історії Головного військово-історичного музею-архіву при Генеральному штабі Української Народної Республіки. *Український історичний журнал* №1. 2019. С.121-136.

³³ Литвин М.Р., Хахула Л.І., Шкорубська В.П. Мережа та особливості організаційної структури військових музеїв України на сучасному етапі. *Військово-науковий вісник* №38. Львів. 2022. С. 77-102.

³⁴ Литвин М.Р., Хахула Л.І., Шкорубська В.П. Мережа та особливості організаційної структури військових музеїв України на сучасному етапі. *Військово-науковий вісник* №38. Львів. 2022. С. 81.

Фундаторами й будівничими празького музею були відомі діячі української військово-політичної еміграції Дмитро Антонович, Дмитро Дорошенко, Антін Яковлів, Михайло Омелянович-Павленко, Володимир Старосольський, Іван Горбачевський, Степан Смаль-Стоцький, Степан Сірополко, Василь Біднов, Євген Вировий, Федір Щербина, та ін.

Н. Петрик доповнює загальну картину історії військових музеїв України аналізом становленням мілітарних колекцій міжвоєнного часу у м. Львові. Вона наголошує на національному факторі, який відіграв важливу роль у житті міста, більшість населення якого, на зламі XIX–XX століть, складали поляки та українці. *«Відсутність як в поляків, так і в українців власної державності викликала спроби обидвох національних громад відобразити свої прагнення до утворення незалежних держав в музейному будівництві. За таких умов виникла ідея створити музеї, метою яких було б патріотичне виховання громадян. Крім того, важливе завдання полягало у музеєфікації пам'яток національно-визвольного руху»*³⁵. У вказаній статті Н. Р. Петрик згадує про діяльність важливої установи, яка існувала в 30-х роках XX ст. – «Музей історико-воєнних пам'яток Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (НТШ) у Львові» (1936–1939).

В роки перебування Східної Галичини під окупацією Польщі, цей музей був місцем збереження та упорядкування військово-історичних пам'яток, пропаганди національних військових традицій українського народу. Фундаторами створення цього закладу були відомі військові історики – член Союзу визволення України у роки Першої світової війни, співавтор фундаментальної «Історії українського війська» (Львів, 1934), ім'ям якого названий Інститут українознавства Академії наук України у Львові – Іван Крип'якевич та старшина Галицької армії Іван Карпинець.

³⁵ Петрик Н.Р. Військово-історичні пам'ятки у збірках музеїв Львова першої половини XX ст. *Historical and Cultural Studies*. Vol. 1, No. 1. 2014. С.63-68.

У добу незалежності України, у Львові відкрито новий «Музей визвольної боротьби України», який є філією (відділом) Львівського історичного музею. Його фонди реконструюють літопис Українського війська доби визвольних змагань першої половини ХХ ст., насамперед легіону Українських січових стрільців, армій Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки, українських військових формацій періоду Другої світової війни. Першим директором установи був В. Бойко. Разом із Л. Коваль вони стали авторами опису історії цього музею³⁶. В. Бойку належить також стаття про українських комбатантів – організаторів військово-історичних музеїв³⁷.

У спільній статті волинських істориків С. Гаврилюк та О. Гаврилюк «Увічнення пам'ятних місць національної воєнної історії у західноукраїнських землях (1920–1930-ті роки)» відзначено, що унікальними об'єктами української культурної спадщини Східної Галичини у міжвоєнний період є могили Українських січових стрільців (УСС) на горі Маківка (Львівщина) та на горі Лисоня (Тернопільщина). Для представників національно-патріотичного табору вони слугували символами збереження історичної пам'яті, потужним засобом виховання національної свідомості, єднання корінного населення Східної Галичини і Західної Волині у боротьбі за власну незалежну Українську державу.

На досягнення цієї мети була спрямована діяльність товариства «Просвіта», організацій українського молодіжного руху «Пласт», «Луг», «Січ», ін. «Зокрема, товариство «Просвіта» стало ініціатором утворення у Львові в 1923 р. українського Комітету охорони воєнних могил, реорганізованого згодом у Товариство охорони воєнних могил (ТОВМ). Заходами з пошанування пам'ятних місць української воєнної історії були організація походів, які нерідко перетворювалися на масові патріотичні демонстрації, відновлення та впорядкування місць воєнних баталій, у яких брали участь УСС, спроби

³⁶ Бойко В., Коваль Л. Становлення та основні віхи Музею військово-історичних пам'яток . *Наукові записки . Львівський історичний музей*. Вип. 5. 1996. С. 33– 46.

³⁷ Бойко В. П. Українські комбатанти – організатори військово історичних музеїв. *Historical and Cultural Studies*. Volume1, number 1. 2014. P.7–11.

встановлення пам'ятників на горі Маківка та горі Лисоня, покладання вінків на полі Берестецької битви, увічнення пам'ятних місць на світлинах із метою передачі їх до українських музейних закладів Львова тощо»³⁸.

В іншій публікації С. Гаврилюк акцентує увагу громадськості на питанні збереження військових некрополів, як пам'яток історії та культури України. Вона вказує, що *«...для успішнішого вирішення наявних у галузі збереження військових некрополів проблем необхідно активніше залучати учнівську і студентську молодь, домогтися збільшення державного фінансування пошуково-відновлювальних робіт, вивчати досвід країн Європи, налагоджувати міжнародну співпрацю. Це свідчитиме про зорієнтованість нашої держави на загальноприйняті світові моральні принципи, дійсну повагу до пам'яті жертв воєнних конфліктів ХХ ст. Тим більше, що розв'язана росією повномасштабна військова агресія проти України несе численні людські жертви, і питання увічнення належним чином пам'яті про полеглих у цій війні й надалі лишається злободенним»*.³⁹

В історіографічному огляді слід згадати дослідження В. Котвіцького, яке присвячене історії створення та розвитку музейних інституцій ЗСУ в 1991–1996 роках. Зокрема, автор відзначив вагому роль Головного Управління виховної роботи Міністерства оборони України у створенні НВІМУ. Він наголосив на значному вкладі фахівців НВІМУ в науково-методичному забезпеченні системи військових музейних інституцій усієї України, визначив та охарактеризував стратегічні напрями роботи НВІМУ того періоду, а саме: культурно-освітній, науково-дослідний, експозиційний, фондівий, видавничий, бібліотечний та архівний⁴⁰.

³⁸ Гаврилюк С. В., Гаврилюк О. Н. Увічнення пам'ятних місць національної воєнної історії у західноукраїнських землях (1920–1930-ті роки). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Том 32 (71) № 2. 2021. С.11-18.

³⁹ Гаврилюк С. В. *Заходи з вивчення та збереження військових некрополів у Волинській області (1991–2021 рр.)*. Велика Волинь. Мат. регіональної науково-краєзнавчої конференції" «Краєзнавство рідного краю: історія та сьогодення». № 63. 2022. С.272-273.

⁴⁰ Котвіцький В. В. Створення та розвиток музейних інституцій в Збройних Силах

Історії головної військово-музейної установи України – НВІМУ присвячені також дослідження Людмили Міненко. У дисертації на здобуття ступеню доктора філософії авторка розглянула діяльність НВІМУ з 1995 по 2013 роки⁴¹.

Л. Міненко проаналізувала історію створення мережі музейних утворень Сухопутних військ, Повітряних сил, Військово-морських сил, Військ зв'язку Збройних Сил України, а також Головного управління розвідки, Військово-медичного департаменту, Департаменту військової освіти і науки Міністерства оборони України і Військово-історичного музею Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Дослідниця наголосила на важливості військових музеїв для побудови дієвої системи виховної та соціально-психологічної роботи з особовим складом Збройних Сил і громадянами України. У дисертації визначено що, починаючи з 1995 року, відповідальність за забезпечення державницької змістовності, досягнення очікуваного рівня інституціональності, здобуття належного суспільного визнання такого структурного об'єднання була покладена на головну музейну установу Міністерства оборони України: з 1995 по 1998 рік – Музей Збройних Сил України; який в подальшому змінював свої назви відповідно до зміни статусу: з 1998 по 2010 рік – Центральний музей Збройних Сил України; з 2010 року й донині – Національний військово-історичний музей України. У дисертації Л. Міненко запропонувала чітку періодизацію і висвітила етапи становлення і розвитку НВІМУ в період з 1995 до часу початку російсько-української війни.

У музейній експозиції багатьох військових закладів розпочата робота із всебічного висвітлення історії сучасної російсько-української війни – найбільшого військового конфлікту новітньої історії після Великої світової війни. За допомогою музейних засобів демонструються масштаби й наслідки цієї катастрофи в глобальному контексті через долі її учасників, свідків і жертв.

України (1991–1996 pp.). *Воєнно-історичний вісник*. № 1(23). 2017. С. 68–74.

⁴¹ Міненко Л. М. Становлення і розвиток Національного військово-історичного музею України (1995–2013 pp.). дис. д-ра філософії 032. Київ, 2021. 313 с.

Експозиції військово-історичних музеїв розкривають історичні реалії про боротьбу проти російського агресора, сприяють вихованню патріотів України.

С. Муравська проаналізувала основні тенденції розвитку музеїв та музейних кімнат вищих навчальних закладів в добу незалежної України⁴². Вона розглянула музеї вишів, які перебувають у підпорядкуванні цивільних міністерств та відомств. Поза увагою дослідження, на жаль, залишилися музеї військових закладів вищої освіти.

С. Муравська слушно вказує що найбільшою мірою трансформації у період незалежності України торкнулися музеїв історії, *«оскільки останні перестали бути інструментом ідеологічно-патріотичного виховання.. «Характерними рисами цього періоду є створення меморіальних музеїв, зростання кількості історичних, мистецтвознавчих та галузевих «храмів муз»*⁴³.

С. Муравська започаткувала також вивчення стану музейних установ в роки сучасної російсько-української війни. У спільній статті з О. Годованською відзначено неготовність урядовців до евакуації музейних колекцій, вжитих заходів по збереженню колекцій в умовах розпочатого повномасштабного вторгнення російських агресорів в Україну.⁴⁴

Керівництво Міністерства культури та інформаційної політики із запізненням відреагували на російське вторгнення 24 лютого 2022 р. – зазначають авторки статті. Як завжди, ентузіазм музейних працівників, допомога волонтерів значною мірою врятували ситуацію. Ініціативи неурядових об'єднань та організацій, окремих ентузіастів виявилися найбільш ефективними у

⁴² Муравська С. Музейні заклади системи вищої освіти у незалежній Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Вип. 27 : На пошану Володимира Трофимовича. Острог. 2018. С. 157–161.

⁴³ Муравська С. Музейні заклади системи вищої освіти у незалежній Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Вип. 27 : На пошану Володимира Трофимовича. Острог. 2018. С. 157.

⁴⁴ S Muravska, O Hodovanska -ORGANIZATION OF MUSEUMS OF WESTERN UKRAINE AFTER THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION. *Museologica Brunensia*, 2023, Vol 12, Issue 2, p12-34.

формуванні підтримки та допомоги музейним працівникам під час навали рашистських загарбників – підсумовують дослідниці.

В іншій науковій публікації С. Муравська розглянула мілітарну спадщину агресії Росії проти України. У дослідженні звучать положення, які близькі до теми дисертаційного дослідження, а саме: *«Для України вкрай важливим є виховання поваги молоді до героїчного і трагічного минулого. Це має стати основою її державної політики в рамках становлення національної свідомості особливої вікової категорії людей, які будуть творити її майбутнє. Саме такі дії дозволяють зустрітися із моторошним минулим свого народу і усвідомити чинити так, аби подібні речі ніколи не повторилися. Окремою цільовою аудиторією можуть бути молоді люди із сусідніх країн (країн Балтії та Польщі), які найбільше допомагали Україні у ході цинічної агресії та здатні оцінити побачене через призму небезпеки для своєї країни»*.⁴⁵

До 10-річчя початку рашистського вторгнення в Україну відбулися десятки наукових конференцій, які поза іншим розглядали питання збереження культурної спадщини України від варварського знищення агресорами. За результатами однієї з них видана книга «Війна Росії проти України (лютий 2014–лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентацій». Там опублікована наукова розвідка львівських дослідників Ю. Буракова та С. Тениського щодо діяльності військово-історичних музеїв у роки війни⁴⁶. Автори розглянули виставкову діяльність музеїв присвячену подвигам українських воїнів у роки війни, звернули увагу на необхідність комплектування фондів «по гарячим слідам», розгортанню музейних кімнат у місцях дислокації військових частин.

Важливу роботу провела редакція «Воєнно-історичного вісника» – періодичного видання (чотири рази на рік) Національного університету оборони

⁴⁵ Муравська С. Мілітарна спадщина агресії Росії проти України: виклики та можливості використання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип.66. 2022. С.6.

⁴⁶ Бураков Ю., Теницький С. Військово-історичні музеї Збройних Сил України в умовах російсько-української війни (2014–2024). /Війна Росії проти України (лютий 2014–лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентацій. Монографія /заг.ред.д.і.н., проф. А. Киридон.– Київ: Держ. наук. установа «Енциклопедичне видавництво», 2024, с.98-128.

України імені Івана Черняховського (Д. Веденєєв – головний редактор, С. Сидоров – науковий редактор, О. Пашкова – відповідальний секретар) щодо спеціального випуску часопису про історію військових музеїв України.

У спецвипуску визначені історичні віхи побудови експозицій багатьох військових музеїв вищих навчальних закладів ЗСУ, гарнізонних музеїв; висвітлені питання комплектації фондів матеріалами з історії російсько-української війни, описуються проведені заходи з національно-патріотичного виховання військовослужбовців, курсантів та слухачів вишів.

Також у цьому тематичному, випуску «Воєнно-історичного вісника» (том 35 (4) за 2020 р.) присвяченому військовим музеям України, висвітлюється експозиція та виставкова робота головного музею ЗСУ – Національного військово-історичного музею з історії сучасної російсько-української війни⁴⁷.

Ряд дослідників у вказаному Віснику аналізують історію створення музеїв вищих військових навчальних закладів України, зокрема С. Сегеда та А. Андріяка – розглядають колекції музею Національного університету оборони імені Івана Черняховського в Києві⁴⁸, Ю. Бураков – висвітлив історію створення та діяльності музею Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у Львові⁴⁹, О. Чечин – музею Харківського національного університету Повітряних Сил України імені Івана Кожедуба⁵⁰ та ін.

⁴⁷ Ільєнко А. Б., Щупік Є. О., Шатілов Є. В. Висвітлення воєнної історії України у експозиції Національного військово-історичного музею. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 17–28.

⁴⁸ Сегеда С. П., Андріяка А. М. Військово-історичний музей – реальна частина буття Національного університету оборони імені Івана Черняховського. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 5 – 16.

⁴⁹ Бураков Ю. В. Музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у системі військово-історичної роботи Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 68–77.

⁵⁰ Чечин О. А. Історія музею Харківського національного університету Повітряних Сил України імені Івана Кожедуба. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 78 – 91.

У випуску опублікована також наукова розвідка О. Пашкової, яка співзвучна темі представленого дисертаційного дослідження⁵¹. Дослідниця розглянула основні види діяльності сучасних військових музеїв у військово-патріотичному вихованні курсантів, майбутніх командирів української армії. протягом 2014-2019 рр. Прикладом ефективної такої діяльності музеїв стали виставки та експозиції присвячених військовим підрозділам та окремим воїнам, які відзначились у боях російсько-української війни 2014 р. на Сході України.

О. Пашкова є також автором статті з музейної педагогіки, де аналізуються проблеми національно-патріотичного виховання молоді⁵². У ній, серед інших питань, розглядається «Концепція розвитку державно-патріотичних та військових традицій у ЗСУ». Слід погодитися з висновком О. Пашкової, що незважаючи на планування заходів з національно-патріотичного виховання, воєнно-історична робота у Збройних Силах України системно не проводилася, а її мета, завдання, форми, методи та способи реалізації не регламентувалися відповідними нормативними документами.

У дисертації на здобуття ступеню кандидата історичних наук О. Пашкова проаналізувала заходи вищих навчальних закладів ЗС України з військово-патріотичного виховання. Акцентовано увагу на вивченні курсантами воєнної історії України. В основному авторка проаналізувала навчально-виховну роботу Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. Підвищення ролі історичних дисциплін, як зазначено у роботі О. Пашкової, сприяло налагодження системної воєнно-історичної роботи, що передбачала проведення заходів військово-патріотичного спрямування з курсантами вищих військових навчальних закладів, відповідно до щорічних планів. Курсанти та слухачі військових

⁵¹ Пашкова О.О. Роль військових музеїв у військово-патріотичному вихованні курсантів вищих військових навчальних закладів в умовах збройної агресії проти України. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 238–243.

⁵² Пашкова О. Трансформація поглядів на історичну тематику у військово-патріотичному вихованні в Україні (1991–2013). *Військова освіта*. №1 (41) 2020. С. 222–232.

вишів приймали активну участь у заходах із святкування визначних дат воєнної історії, відвідування музейних установ, увічнення пам'яті випускників, які загинули під час виконання завдань у районі проведення АТО/ООС.⁵³

В публікації свого відомчого військового часопису, співробітники Української військово-медичної академії (м. Київ) висвітлили заходи з військово-патріотичного виховання курсантів та слухачів, які проводилися у музеї вищого військового навчального закладу. Серед них: екскурсії до військово-історичних музеїв, зустрічі з ветеранами медичної служби Збройних Сил України, видатними українськими громадськими та культурними діячами, керівниками та членами іноземних делегацій військово-медичних служб країн-членів НАТО тощо. Музей Української військово-медичної академії активно формує фонди з історії російсько-української війни⁵⁴.

Історіографія проблематики військових музеїв у роки сучасної російсько-історичної війни здебільшого присвячена питанням діяльності цих установ. Тут варто згадати наукові розвідки Ю. Буракова, Л. Питльованої, С. Терського, А. Гнєвашевої^{55, 56}.

У статті Ю. Буракова та А. Гнєвашевої аналізуються нові технології у побудові експозицій та виставок, які присвячені подіям сучасної російсько-української війни (2014–2023 рр.). Підкреслюється, що специфіку формування фондів та пошукову діяльність музеїв щодо експонатів, побудову експозицій з

⁵³ Пашкова О. О. Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1991–2019). Дис... канд. істор. наук 20.02.22 – Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Київ, 2021, 312 с.

⁵⁴ Бадюк М., Пасько І., Солярчик В. До питання про використання музею української військово-медичної академії та музеїв міста Києва у військово-патріотичному вихованні слухачів. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* № 1. 2023. С. 49-53.

⁵⁵ Yurii Burakov, Liliya Pytlovana, Sviatoslav Tersky. MILITARY MUSEUMS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF 2014–2022 // *Museologica Brunensia* 2022 Vol. 11 number 02, P.34 – 42.

⁵⁶ Yurii Burakov, Liliya Pytlovana. REGIONAL FEATURES OF BUILDING MUSEUM EXHIBITS ON HISTORY OF THE MODERN RUSSO-UKRAINIAN WAR. *SKHID* Vol. 5 (1) 2023. P. 51-57.

історії російсько-української війни нині визначають сучасні інтернет-технології та віртуальні засоби⁵⁷.

Безумовно важливими для даного аналізу також є публікації сучасних дослідницьких інтернет-проектів, таких як фінансованого ЄС UNREST (Unsettling Remembering and Social Cohesion in Transnational Europe), який відстоює консенсусний підхід до травматичної пам'яті, що тягнеться від безодні світових воєн і Голокосту до повоєнного миру і процвітання, а також впровадження інноваційних практик пам'яті. Проект активно вивчає і розробляє можливі практики військових музеїв як інституцій, які є центральними елементами цілеспрямованого і саморефлексивного конструювання європейської (а отже, й української) ідентичності (War Museums)⁵⁸.

Підсумовуючи загальний стан розробленості теми в історіографії, слід наголосити, що вона знайшла певне висвітлення в науковій літературі, різноплановій за проблематикою, формою та жанром. Проте аналіз історіографії досліджуваної теми доводить, що вона вивчена фрагментарно, а в деяких працях поверхово.

Відсутні комплексні ґрунтовні праці, присвячені дослідженню передумов, мережі становлення та розвитку українського військово-історичного музейництва від його витоків до сьогодення. Фрагментарно висвітлюється проблема щодо масової, науково-освітньої роботи військових музеїв у галузі національно-патріотичного виховання молоді. Потребує подальшого вивчення історія діяльності військових музеїв за десятиріччя російсько-української війни.

1.2. Джерельна база

⁵⁷ Бураков Ю. В., Гневашева А. В Нові технології висвітлення сучасної російсько-української війни у музейних експозиціях. *Військово-науковий вісник*: Вип. 40. Львів: НАСВ. 2023. С. 135 – 146.

⁵⁸ War Museums. URL:// <http://www.unrest.eu/work-packages/wp-4/> (дата звернення 18.05.24)

Історичне джерелознавство, як і інші науки, постійно знаходиться в розвитку і видозмінні. Ця наука, безперечно, відбиває нові поклики технологічної революції сьогодення. Якщо ще на початку ХХІ ст. види історичних джерел традиційно поділяли на письмові, усні, матеріальні, то останнім часом, у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технологій, основним джерелом історичних досліджень стають засоби масової комунікації – Інтернет-технології. Тому джерелознавство перестає бути окремою наукою (особливим видом пізнавальної діяльності) і перетворюється у сукупність засобів одержання інформації.

Виклики сучасності потребують інноваційних підходів подачі інформації до слухача, одним із інструментом такого впровадження стали *«інтернет-технології – це технології створення і підтримки різних інформаційних ресурсів в комп'ютерній мережі Інтернет: сайтів, блогів, форумів, чатів, електронних бібліотек та енциклопедій»*⁵⁹.

У відомому вітчизняному підручнику «Історичне джерелознавство» автори виділяють шість типів історичних джерел. Типами називають ті їх групи, «що мають споріднений спосіб передачі відомостей або близькі за змістом, формою, походженням»⁶⁰. Автори книги виділяють шість типів: речові, словесні (вербальні), зображальні, звукові, поведінкові, конвенціональні.

У дисертаційному дослідженні використовується словесний (вербальний) тип джерел. Джерела використані в дисертації за родово-видовим принципом пропонуємо поділити на такі групи:

- 1) архівні документи і матеріали;
- 2) опубліковані законодавчі акти та нормативно-правові документи;
- 3) інтернет-ресурси;
- 4) статистичні матеріали;

⁵⁹Інтернет-технології. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%> (дата звернення 18.05.24)

⁶⁰ Історичне джерелознавство: Підручник/ Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – Київ: Либідь, с.100.

- 5) періодичні видання;
- 6) усні джерела (матеріали інтерв'ю з музейними працівниками).

Перша група представлена архівними матеріалами. В дисертації використані документи Галузевого державного архіву Міністерства Оборони України (ГДАМОУ), ф. 3755 «Директива Міністра оборони України»; ф. 3697 «Накази Міністра оборони України»; ф.3697 «Адміністративний департамент Міністерства оборони України».

У наказах та директивах МОУ чітко простежується активізація діяльності керівних органів щодо розвитку музейної мережі військово-історичних музеїв у зазначений період. У документах основну увагу приділено правовим, економічним та соціальним умовам формування й діяльності музеїв. До основних керівних документів МОУ належать накази Міністра оборони України:

- «Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України» (1996 р.),
- «Про затвердження Цільової програми підтримки і розвитку культури у Збройних Силах України» (2001 р.),
- «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України» (2002 р.),
- «Про перейменування Центрального музею Збройних Сил України в Національний військово-історичний музей України та затвердження його статуту» (2010 р.);
- «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України» (2018 р.).

Метою наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України» (2018 р.). було приведення у

відповідність до вимог сьогодення діяльності військово-історичних інституцій у Збройних Силах, а також скасування попереднього застарілого та не дієвого наказу 2002 р.

У наказі 2018 р. уводиться поняття «культурологічна робота» (замість масової, науково-освітньої роботи, яка фігурувала у попередніх законодавчих актах). Це є важливо для оцінки в дисертації дієвості національно-патріотичного виховання молоді у військових музеях. У наказі визначено, що до основних форм культурологічної роботи музеїв відносяться:

- тематичні, оглядові і учбові екскурсії експозиціями, виставками,
- а також лекції, доповіді і бесіди;
- теоретичні конференції;
- тематичні вечори;
- уроки мужності;
- зустрічі з ветеранами;
- дні зброї, бойового прапора, військової слави;
- інші заходи, присвячені військово-історичним датам і подіям;
- музейні гуртки та клуби;
- дні відкритих дверей, музейні свята;
- пересувні виставки;
- показ документальних фільмів.

В документі зазначено, що «культурологічна робота проводиться з урахуванням категорії відвідувачів і повинна сприяти утвердженню славних бойових традицій військ (сил), патріотичному, моральному та естетичному вихованню, підвищенню культурного та освітнього рівня військовослужбовців, інших категорій громадян України шляхом поширення військово-історичної інформації, здійснювати позитивний вплив на виконання особовим складом завдань бойової підготовки, постійної готовності до виконання свого

конституційного обов'язку, пропагувати військову (воєнну) історію України серед широкого загалу громадян»⁶¹.

Вивчалися внутрішні організаційні документи керівних органів ЗС України. Ця група джерел є зібранням розпорядчих документів, що регламентують діяльність військових музеїв в Україні. Їх розробниками й контролерами є Міністерство оборони України як головне відомство за підпорядкуванням, а також інші державні інституції, зокрема: Міністерство культури України, Міністерство освіти України, Міністерство внутрішніх справ України та ін.

Для реалізації мети та завдань дисертаційного дослідження була використана джерельна база ряду музейних установ. Активно вивчалися і були залучені до дисертації матеріали «Архіву Національного військово-історичного музею України» (НВІМУ).

Здебільшого використані щорічні Звіти за роботу установи з 1996 по 2014 роки. У Звітах наводяться здобутки за рік, міститься інформація про нові надходження у фонди, про науково-дослідну роботу, відкриття виставок, експозицій. Нас цікавило відвідування музею та його філій, заходи з культурологічної роботи з напрямку національно-патріотичного виховання.

Вивчено й використано документи та матеріали архіву музею Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та 58-го Будинку офіцерів (м. Львів). Тут було звернута увага на шляхи формування фондів колекцій, на висвітлення в експозиціях історії сучасної російсько-української війни.

В основі джерельної бази дисертаційного дослідження є досить велика група нормативно-правових актів Української держави що стосується музейного будівництва та національно-патріотичного виховання молоді.

⁶¹ Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України. Наказ МОУ № 343, від 17.07.2018р. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/343_nm_2018.pdf (дата звернення 18.05.24)

Сучасна державна політика України є важливим чинником розвитку музейної справи та включає такі нормативно-правові акти держави:

- Закон України «Про музеї та музейну справу» (1995 р.),
- Закон України «Про культуру» (2010 р.),
- Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.),
- постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку музейної справи» (2002 р.) та ін..

Аналіз цих матеріалів дозволив отримати необхідну інформацію про організацію на державному рівні музейної справи, витоки державних та відомчих програм про розбудову музейництва в Україні та їх практичну реалізацію. Зазначене дозволило зрозуміти місце військового музейництва в загальній системі проведених реформ і перетворень у музейній галузі.

Джерельною базою дослідження є сучасна багатогранна база Інтернет-ресурсів. Майже усі великі музеї запровадили сайти своїх установ. На сайтах музейних установ Міністерства оборони України міститься важлива інформація щодо особливостей формування експозицій, проведення науково-фондової роботи, організації масової, науково-освітньої роботи з національно-патріотичного виховання молоді в 1991–2021 роках у військових музеях.

Акцентована була увага на сайті «Національного військово-історичного музею», як головного музею Збройних Сил України, музеїв вищих військових навчальних закладів, гарнізонних музеїв.

Важливе значення у сьогоdnішньому музеєзнавстві приділяється оформленню та інформаційному насиченню сайтів. Майже усі великі військові музейні заклади дбають про оформлення, подачу та рекламу своїх збірок. Наприклад на сайті НВІМУ подана наукова історія музею, тематичні екскурсії, 3-D тури та інша інформація про діяльність цього головного культурологічного закладу ЗСУ.

Із матеріалів сьогоdnішнього сайту НВІМУ можна дізнатися, що з року початку російсько-української війни 2014 р., Національний військово-

історичний музей України майже вдвічі розширив свої експозиції та на 90% та оновив експозиційний ряд. Це є, фактично, повна реекспозиція музею.

Від січня 2014 р.— трагічних подій Революції Гідності, яка проходила й біля стін музею, співробітники збирали експонати присвячені цій доленосній події в новітній історії України. Експозиція поповнилась речами з Майдану та Криму, з-під Слов'янська та Зеленопілля.

Наприклад, на сайті музею зазначено, що 31 серпня 2014 року НВІМУ став співзасновником Гуманітарного проекту Місія «Евакуація-200» («Чорний тюльпан»), з пошуку, ексгумації, вивезення та ідентифікації загиблих українських захисників. З полів боїв під Іловайськом та Савур-Могилою, Донецьким аеропортом та Дебальцево, вдалось вивезти тисячі експонатів, які стали основою експозиції про сучасну російсько-українську війну.

На теперішньому етапі масової мобілізації в Україні, музей на сайті проводить екскурсії з історії вогнепальної зброї. Завдяки сайту музею надається можливість у віртуальному форматі вивчити зразки зброї. Сайт закликає молодь: *«Наш музей пропонує унікальну можливість долучитися до світу вогнепальної зброї. Ти дізнаєшся історію та цікаві факти про наявну у Збройних Силах України стрілецьку зброю і отримаєш практичні навички її збирання-розбирання та спорядження. Отримай новий досвід, або перевір власні вміння. Занурся у технічні особливості конструкції, або просто зроби оригінальні фото»*⁶². На сайті також можна ознайомитися із фондovими колекціями музею.

Важливою групою джерел є статистичні матеріали. Слід зауважити, що державні служби не ведуть окремих статистичних зведень та обліку національно-патріотичної роботи у військово-історичних музеях. Зазначене ускладнило пошук необхідної інформації та виявило прогалини у фіксації багатьох статистичних даних. Аналіз культурологічних заходів військово-історичних музеїв проводився шляхом збору інформації з офіційних джерел систем

⁶² Сайт НВІМУ: URL: <https://nvimu.com.ua/> (дата звернення 18.05 24)

Міністерства оборони України, Міністерства культури України та даних Державної служби статистики України.

У дисертації використано велику кількість опублікованих джерел. Серед них матеріали наукової періодики та видань військово-історичних музеїв – бюлетені, путівники, звіти. Джерельне значення для дослідження історії військово-історичного музейництва мають публікації військових, суспільно-політичних і літературних газет, інформативні матеріали про військові музеї в електронних ЗМІ.

Велике значення у сучасному джерелознавстві мають матеріали «усної історії». Звичайно, ми усвідомлювали, що ця методика потребує певних навичок розроблення опитувальника, аудіо або відео фіксації розмови, тобто потребувала оцифрування та перетворення усного свідчення у письмове джерело. Використані результати опитувань, які провів начальник Науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) НАСВ Андрій Щеглов. Він провів інтерв'ювання провідних науковців музейних установ військово-історичного профілю. У дисертації використані матеріали його особистого архіву.

Авторка дисертації зробила ряд дослідницьких візитів до музеїв, де вивчався досвід роботи з побудови постійних експозицій та стаціонарних виставок, присвячених подіям сучасної російсько-української війни. Зокрема вивчався досвід роботи «Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс», «Національного музею історії України», а також Львівського історичного музею та регіональних краєзнавчих музеїв Західної України.

У ході дослідницьких візитів аналізувалися сценарії проведення масових, науково-освітніх заходів з національно-патріотичного виховання молоді в 1991–2021 роках. Проводилися бесіди та інтерв'ю з науковими співробітниками військово-історичних музеїв України. Був проаналізований емпіричний матеріал отриманий авторкою дисертації у ході дослідницьких візитів до Національного військово-історичного музею України та його філій (Музею Ракетних військ

стратегічного призначення у смт Побузьке), Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки у м. Луцьк, Музею «Герої Дніпра» у м. Івано-Франківськ, Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут» у с. Пам'ятне, Борзнянський р-н, Чернігівська обл., Військово-історичного музею Повітряних Сил у м. Вінниця, Центрального військово-морського музею України у м. Одеса, Музею важкої бомбардувальної авіації у м. Полтава; Музею Харківського національного університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба; Музею історії Військової академії (м. Одеса); Музею Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного; Музею бойових традицій Військового інституту танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; Музею військового інституту телекомунікації та інформатизації ім. Героїв Крут; Музею 58-го будинку офіцерів; Військово-історичного музею 59-го будинку офіцерів; Народного музею бойової слави Житомирського військового інституту ім. С. Корольова та понад 30-ти кімнат бойових традицій військових частин Збройних Сил України.

Джерельна база дослідження мала основою вивчення роботи та особливостей формування експозицій, проведення науково-фондової роботи, організації роботи з національно-патріотичного виховання молоді в 1991–2021 роках у військових музеях Міністерства оборони України.

Вивчалися постійно діючі експозиції, стаціонарні та пересувні виставки, фондові матеріали нових надходжень у військових музеях ЗСУ, зокрема що стосувалися сучасної російсько-української війни, сценарії проведення заходів культурологічної роботи.

Виявлення й опрацювання значного масиву історичних джерел дало можливість значно поглибити знання про становлення та розвиток національно-патріотичної роботи військово-історичних музеїв в Україні, документально підтвердити процеси формування в музеях Збройних Силах України системної пропагандистської діяльності, починаючи з років становлення незалежної України.

1.3. Методологія дослідження

Дисертаційне дослідження здійснене із застосуванням загальнонаукових принципів системності, історизму та законів логіки, що сприяло пошуку джерел інформації, її відбору, класифікації, систематизації та аналітичній обробці.

Ф. Вайдахер визначає музеальність як *«ставлення людини до дійсності, у якому вона у згоді зі своїм суспільством виявляє та оцінює, які з частин навколишнього світу спроможні бути свідченнями цього суспільства та тим самим заслуговують на те, аби їх, як носіїв цього ставлення зберегти, систематизувати, дослідити, продемонструвати та передавати їх і знання про них із покоління в покоління»*⁶³.

Міждисциплінарний підхід у роботі забезпечив вивчення зібраного матеріалу із застосуванням знань з історії, соціології, політології та культурології. Враховуючи характер роботи, міждисциплінарний підхід включав дослідження військово-історичних музеїв в Україні та системних проблем військового музеєзнавства, які породжувалися та набували характерної належності до визначених етапів створення та розвитку військово-історичних інституцій.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, всебічності, комплексності джерел. Дотримання принципу історизму дозволив розгляд історичних фактів, подій та явищ у їхньому взаємозв'язку та взаємообумовленості, з врахуванням часових параметрів у розвитку певного явища – від його появи до занепаду. Такий підхід дозволив оцінювати події, факти, дії окремих особистостей за певних історичних умов, виявити внутрішні та зовнішні зв'язки, закономірності досліджуваних процесів, що відрізняються від теперішньої дійсності.

Принцип історизму надав можливість розглядати явища у конкретно-історичному руслі та сприйняти історичні події так, як вони виглядали у

⁶³Вайдахер Ф. Загальна музеологія // [пер.з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич]. – Львів : Літопис. 2005. 563 с.

минулому, уникаючи їхньої модернізації та осучаснення. Він тісно пов'язаний із принципом наукової об'єктивності, тому на процес дослідження обраної наукової проблематики не вплинули загальні враження про природу досліджуваного: симпатії чи антипатії, власний настрій та ставлення.

Принцип об'єктивності дозволив здійснювати розгляд історичних подій та явищ у повній їхній складності та багатогранності. Для цього авторка зацентрувала увагу на сукупність позитивних і негативних аспектів досліджуваного питання.

Принцип всебічності підкреслив важливість розгляду об'єкта дослідження в контексті всіх його взаємодій і аспектів, що сприяв більш точному та глибокому розумінню предмета дослідження. Принцип всебічності застеріг науковицю від упередженого ставлення до історичного джерела, від однобічності, а отже, суб'єктивності його оцінки у процесі узгодження статистичних даних, архівних матеріалів.

Діяльність військово-історичних музеїв розглянуто на підставі принципу системності, який охоплює багатофакторність історичного процесу та орієнтує на комплексне осмислення історичних знань. Цей принцип застосовано у процесі формування та використання джерельного комплексу дослідження, аналізу історіографії проблеми.

У дослідженні застосовано принцип комплексності джерел. Це пов'язано з багатоаспектністю опрацьованого джерельного матеріалу, ретельним аналізом та визначенням ступеня достовірності та об'єктивності отриманої інформації.

З метою всебічного пізнання предмету дослідження використано широкий методологічний інструментарій. Оптимальним рішенням було поєднання загальнонаукових методів – аналізу, синтезу, індукції, дедукції, абстрагування, узагальнення зі спеціально-науковими, зокрема проблемно-хронологічним, порівняльно-історичним, історико-типологічним, синхронним, біографічним.

Загальнонаукові методи синтезу, індукції, дедукції, узагальнення – застосовувались для розгляду значного кола питань, пов'язаних з аналізом історіографічного матеріалу, виокремленням найважливіших аспектів

становлення та розвитку культурологічного напрямку національно-патріотичного виховання молоді.

Метод абстрагування дозволив із сукупності ознак, властивостей явища та процесу дійсності виокремлювати те, що становить інтерес у контексті об'єкта дослідження. Актуальність методу полягає в тому, що реальні суспільні процеси характеризуються великою кількістю властивостей та особливостей, охопити які в одному дослідженні практично неможливо. Методи аналізу й узагальнення використовувались під час формування висновків дослідження.

Важливе місце у дослідженні відіграли спеціально-наукові методи. На основі проблемно-хронологічного методу побудовано структуру дисертаційного дослідження.

Для аналізу історичної та музеєзнавчої літератури використовувався метод критичного аналізу, за допомогою якого вдалося усвідомити ступінь контрольованості української військово-патріотичної думки та її вплив на процес розвитку військово-історичних музеїв в Україні.

Опрацювання за темою дисертаційного дослідження архівних документів і наукової літератури здійснювалося у поєднанні з аналітичним і системним методами, у результаті чого були виявлені певні неточності та необґрунтовані оцінки.

Використання в дисертаційному дослідженні методу періодизації дозволило з'ясувати для історичної науки невирішеність питання про хронологічні межі та етапи розвитку військово-історичних музеїв України. Так, історико-типологічний метод дозволив розглянути розвиток військово-музейної справи як цілісну систему, у якій засобами типологізації виділити окремі підсистеми, подати їх характеристики й тим самим визначити закономірності формування військового музейництва, виокремити такі етапи: кінець XIX ст. – 1920 р., 1920–1991 рр., 1991 р.–2021 рр. Саме останній етап 1991–2021 рр. став хронологічними рамками даного дисертаційного дослідження.

Із-поміж використаних загально-логічних методів – методи аналізу й синтезу. Завдяки аналізу ми можемо детально вивчити об'єкт дослідження, а

також зробити низку так званих «наукових абстракцій», узагальнити наявні статистичні відомості.

Логіко-аналітичний підхід допоміг уточнити й поглибити в музеології певні терміни та окремі поняття. У дисертаційній роботі серед низки загальних філософських методів використано саме діалектичний метод пізнання. Вибраний метод сприяв дослідженню військово-музейної мережі в Україні як самобутньої еволюційної системи, характерною рисою якої була трансформація військово-історичного музею від сховища, згодом – за радянських часів – ідеологічного інструмента до соціокультурного інституту в наш час.

Завдяки використанню історико-генетичного методу сформовано уявлення про особливості розвитку військово-музейної справи, що дозволило всебічно простежити процес зародження, становлення та розвитку цих самобутніх інституцій в Україні. Завдяки використанню зазначеного методу відтворено причинно-наслідкові зв'язки й закономірності розвитку військово-музейної справи, а на основі систематизації й опрацювання емпіричних даних здійснено теоретичний аналіз розвитку військово-музейної справи.

Логічний метод сприяв формуванню та вдосконаленню понятійно-термінологічного апарату. Його основу складає аналіз частин, елементів досліджуваного явища та визначення найбільш істотних, характерних його ознак.

За допомогою проблемно-хронологічного методу дослідження поділено на низку вузьких тематичних проблем. Для всебічного вивчення об'єкта дослідження важливе значення відіграло моделювання (інші різновиди цього методу – уявлення та прогнозування). За його допомогою окреслено процеси і явища, які не піддаються безпосередньому вивченню. У пропонованому дослідженні широко використано низку теоретичних методів – компаративний, діалектичний, структурно-функціональний.

Застосовано також метод порівняння, який стає дедалі популярнішим серед українських науковців. Об'єктами порівняння є ознаки, властивості, статистичні величини, а також різні військові та суспільно-політичні умови. Беручи до уваги

предмет дослідження, використано, зокрема, три види порівнянь: історико-типологічне, історико-дифузійне та історико-генетичне. Цей метод дав змогу показати історичні факти в контексті історичної ситуації, у якій вони виникли.

Історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний методи уможливають виявлення причинно-наслідкових зв'язків і безпосередніх закономірностей історичного розвитку, дають змогу впорядкувати сукупність об'єктів або ж явищ відповідно до якісно визначених типів (класи відповідно до властивих їм загальних істотних ознак), з'ясувати суть історичного процесу як сукупностей історичних фактів та ситуацій у їх цілісності та історичному зв'язку.

У процесі написання роботи важливе значення мали застосовані кількісні методи, передусім статистичні.

Універсальний інструмент пізнавальної діяльності – системний метод, в основі якого – категорія «система», тобто об'єктивно створена для досягнення певної мети відносно стійка, самостійна та автономна структурно-упорядкована цілісна єдність, що складається із сукупності тісно пов'язаних елементів. Пізнавальне призначення цього методу полягає в тому, щоб виявити елементи системної цілісності та їхню специфічну якість; визначити взаємозв'язки елементів; пізнати елементи у їх якісній визначеності та взаємодії, що розкриває властивості системи як єдиного цілого; виявити функціональне призначення, функції та ефективність впливу системи й кожного її елемента на середовище і зворотний вплив середовища на систему.

Комплексність у дослідженні дозволила виділити елементи системи військового музейництва – військово-історичні музеї, їх персонал, військово-музейний фонд та, звісно, відвідувачів. Системне дослідження військово-музейної мережі дало змогу визначити системотворчі та інтегративні властивості елементів цієї системи, їх специфічні функції. У дисертації для дослідження питань музейної галузі інтегровано знання воєнної науки й отримано підходи нового змісту – вузько дисциплінарні методи військового музеєзнавства.

Відзначимо, що через вузькопрофільність військово-історичних інституцій, військове музеєзнавство увібрало й задіяло у свою площину методологічний інструментарій інших наук, надавши військовому музейництву ознаки власної специфіки. У дисертаційному дослідженні використано термінологічний апарат, вживаний вітчизняними музеєзнавцями. У їх числі такі базові терміни, як «музей», «військово-історичний музей», «військовий музей», «профіль музею», «класифікація музеїв», «музейний предмет», «предмет музейного значення», «музейна мережа» та ін.

Використаний методологічний та термінологічний інструментарій дозволив об'єктивно проаналізувати процес становлення та розвитку військово-історичних музеїв в Україні у визначених хронологічних межах, простежити історичні трансформації військового музейництва як феномена музейної справи, висвітлити науково-теоретичні аспекти проблеми, узагальнити напрацьований досвід в українському музеєзнавстві, визначити перспективи подальшого розвитку військово-історичних музеїв в Україні

Таким чином, методологічний інструментарій дослідження використаний в дисертації – доволі різноманітний. Серед використаних у дисертації методів присутні: загальні (філософські), загальнонаукові та спеціальні. Загальні методи базуються на діалектичному підході, який нерозривний із логічними засобами пізнання і ґрунтується на вироблені діалектикою такі філософські категорії, як «зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідок» та ін., що слугують інструментами проникнення в природу досліджуваного явища.

Використання в роботі науково-методичного інструментарію забезпечило об'єктивне вивчення історичних особливостей і закономірностей діяльності військово-історичних музеїв і дослідження умов, у яких відбувався процес їх становлення та розвитку.

Висновки до першого розділу

Історіографічний аналіз літератури продемонстрував широку палітру досліджень з історії вітчизняного музеєзнавства загалом та з історії військових музеїв, зокрема. Однак можемо констатувати, що на фоні значної кількості музеєзнавчої літератури, історія саме військових музеїв в часи незалежної України висвітлювалася уривчасто та непослідовно. Найактивніші вивчалися збірки та діяльність головного музею МОУ – НВІМУ. Започатковані історичні дослідження В. Карповим, В. Машталіром з історії установи та її філій, були підхоплені співробітниками НВІМУ. Вагомий доробок тут належить Л. Міненко, на той час аспірантки Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ), яка в дисертації на здобуття ступеню доктора філософії, висвітила історичний шлях музею з 1995 по 2013 роки.

Усі автори, які займалися вивченням діяльності НВІМУ, крім того окреслили правові засади діяльності військових музеїв, висвітили передумови розвитку НВІМУ на тлі загального військового музеєзнавства. Досить добре висвітлено в історичній літературі пошукову-дослідницьку, фондову, експозиційну роботи НВІМУ. Епізодично розглядалася культурно-просвітницька робота, зокрема діяльність з національно-патріотичного виховання молоді.

Не повною є картина, щодо розвитку музейних інституцій вищих військових навчальних закладів і повністю відсутні дослідження з історії становлення та розвитку гарнізонних музеїв, музеїв-кімнат у військових частинах ЗСУ. Не достатньо уваги приділяється вивченню та пропаганді меморіальних військових комплексів.

На основі аналізу історіографії проблеми, можна зробити висновок, що в наш час складається історія досліджень музейних експозицій, стаціонарних та пересувних виставок, культурологічної роботи з опису сучасної російсько-української війни. Ця робота активізувалася до 10 річчя початку війни і триває донині.

Джерельна база дослідження досить значна і включає документи і матеріали щодо особливостей формування експозицій, проведення науково-фондової роботи, організації масової, науково-освітньої роботи з національно-патріотичного виховання молоді в 1991–2021 роках у військових музеях Міністерства оборони України.

Був проаналізований емпіричний матеріал отриманий авторкою дисертації у ході дослідницьких візитів до Національного військово-історичного музею України та його філій та десятків інших музейних установ МОУ. Окрім того у дослідженні аналізувалися музеї системи Міністерства культури та інформаційної політики України. Зокрема, у ході дослідницьких візитів вивчався досвід роботи з побудови постійних експозицій та стаціонарних виставок, присвячених подіям сучасної російсько-української війни найбільших музеїв України історичного профілю – «Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс», «Національного музею історії України», а також Львівського історичного музею та регіональних краєзнавчих музеїв Західної України.

Міждисциплінарний підхід у роботі забезпечив вивчення зібраного матеріалу із застосуванням знань з історії, соціології, політології та культурології. Враховуючи характер роботи, міждисциплінарний підхід охоплював дослідження самих військово-історичних музеїв в Україні та системних проблем військового музеєзнавства, які породжувалися та набували характерної належності до визначених етапів створення та розвитку військово-історичних інституцій.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, всебічності, комплексності джерел. Дотримання принципу історизму передбачає розгляд історичних фактів, подій та явищ у їхньому взаємозв'язку та взаємообумовленості, з врахуванням часових параметрів у розвитку певного явища – від його появи до занепаду. Такий підхід дозволив оцінювати події, факти, дії окремих особистостей за певних історичних умов,

виявляти внутрішні та зовнішні зв'язки, закономірності досліджуваних процесів, що відрізняються від теперішньої дійсності.

Таким чином, тема даного дисертаційного дослідження висвітлена в історіографії доволі фрагментарно, що ще раз підкреслює новизну та актуальність її вивчення. Історіографічний та джерелознавчий аналіз із застосуванням вказаної методології, в повній мірі дозволив здійснити наукове дослідження з теми: «Військові музеї Збройних Сил України як осередок національно-патріотичного виховання молоді (1991–2021)».

РОЗДІЛ II.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ МУЗЕЇВ

2.1. Виникнення і діяльність військових музеїв в Європі

Різноманітні збірки художньої цінності та інші давні речі зберігалися у місцях які в епоху Відродження носили назву кунсткамери (нім. *Kunstkammer* – кімната мистецтва) або галереями⁶⁴.

Разом з тим, у ті часи, також починає застосовуватися термін «музей» (дослівно – «храм муз»), тобто місце, де живуть музи – покровительки мистецтв. Музеєм почали називати колекції однорідних речей, які мали історичний, художній, мистецький інтерес. Згодом, ці колекції викликали підвищений науковий інтерес і збірки старожитностей поступово перетворилися на центри де відбувалася робота щодо вивчення минулого і пізнання оточуючого світу.⁶⁵

Зростання значення армії на зламі XVII–XIX ст., її чисельності, викликаной організацією загального призову до війська, сприяли зростанню інтересу до військового ремесла у багатьох країнах світу. Часи наполеонівських війн стали періодом масового виникнення військових колекцій у музеях країн Європи.

Наполеонівські війни призвели до активного вилучення музейних цінностей з підкорених європейських країн. Вони звозилися до Лувра – тодішнього «Музею Наполеона». «Колекціонування набуло цілеспрямованого характеру та стало модною справою, оскільки свідчило про хороший аристократичний смак та освіченість»⁶⁶. До виникнення музеїв існували приватні колекції зброї, обладунків, нагород які, головним чином, належали феодалам.

⁶⁴ Музеєзнавство: словник базових термінів. Київ: Фенікс. Національний військово-історичний музей. 2013. с. 12.

⁶⁵ Вайдахер Ф. Загальна музеологія // [пер.з нім. В. Лозинський, О. Лянґ, Х. Назаркевич]. – Львів : Літопис, 2005, с.72.

⁶⁶Салата О. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 2015. с.19.

Пов'язана з армією матеріальна культура – зброя, уніформа, медалі, трофеї, прапори та всі інші подібні атрибути привертали інтерес колекціонерів та громадськості. Показ цієї матеріальної культури публіці став головною метою військового музею, який виникає спочатку для виховання національної гордості, пізніше для вшанування пам'яті загиблих воїнів-героїв.

Для розвитку військового музейництва вирішальне значення мало формування національної свідомості. Боротьба багатьох європейських народів за національну незалежність, за збереження та визнання їхньої національної історії, особливостей та права на самостійність розвитку підштовхнуло до потреби створення музеїв, як свідчень їхніх національних прагнень. Перебуваючи під владою австрійської імперії угорці створили свій Національний музей в Будапешті (1802 р.), чехи – Національний музей в Празі (1818 р.). У 1828 році у Берліні виник Королівський музей. Прагненням цих народів було довести історичні аргументи через музеї на формування своєї території, мови, традицій. Важливе місце у них займали збірки, пов'язані з військовою історією.

Джерелом найдавніших фондів збірок європейських військово-історичних музеїв були, сформовані ще у попередніх століттях, колекції державних міських арсеналів. Здавна у державних арсеналах зберігалася зброя та порох на випадок виникнення війни. В арсеналах усіх часів, новітня зброя приходила на зміну старих взірців, відбувався прогрес в удосконаленні усіх складових війни, старі взірці переносилися по закутках оборонних будівель.

Поступово накопичувалися запаси застарілої зброї та спорядження, а також і трофеїв, захоплених у ворога, доки багато з цього озброєння повністю не втратило своє призначення. Деяким арсеналам передавався вміст палацової збройової палати монарха, хоча це було не надто поширеним явищем.

У більшості європейських столиць почали виникати військові музеї, відкриті для широкого кола відвідувачів. Існували два різні типи військових музеїв: музей «збройової палати», який виникав у палацах монархів, або великих феодалів та музей «артилерії», який починався як державний арсенал. Ця

відмінність важлива, оскільки вона протиставляє естетику та історичну мотивацію кожної колекції⁶⁷.

Коли обидва типи музеїв були відкриті для загального огляду, перший містив об'єкти великої художньої цінності, які зазвичай асоціювали з якимось відомим воїном високого рангу, тоді як другий містив більш прозаїчні матеріали епох холодної та вогнепальної зброї. Саме в той час продажі давньої зброї в Європі досягли апогею; колекціонування стало настільки прибутковим, що широко практикуватися підrobка зброї та обладунків (вперше виникла музейна експертиза).

Колекції зброї у палацових збірках були детально каталогізовані, а її зразки зберігалися в найкращому стані. Усе це відбувалося в той час, коли біднішими артилерійськими музеями опікувалися, здебільшого відставні офіцери.

Тривалий час експозиції всіх цих військових музеїв залишались незмінними. Наприклад, ще після Першої світової війни, датський королівський музей зброї та обладунків у Копенгагені нагадував всередині та зовні те, чим він колись був – старовинним арсеналом величезних розмірів⁶⁸.

Аналогічно, у м. Граці (Австрія) майже триста років стояв арсенал із запасом зброї та обладунків, готових до миттєвої передачі військам. Хоча таке збереження оригінальної структури будівлі та обладнання значно підвищувало інтерес до цих старих колекцій, проте накладало обмеження щодо поповнення та розширення й не дозволяло закладу стати чимось більшим, ніж історичним будинком-музеєм⁶⁹.

Військові музеї у Європі часто були систематичною колекцією маркованих експонатів, організованих для демонстрації та відкритими для публіки. Музей

⁶⁷ Frederick P. Todd. The Military Museum in Europe. *Military Affairs*, Vol. 12, No. 1 (Spring, 1948), p. 36.

⁶⁸ Там само, p. 37.

⁶⁹ Landeszeughaus. URL: https://www.tripadvisor.ru/Attraction_Review-g190432-d535009-Reviews-Landeszeughaus-Graz_Styria.html (дата звернення 18.05.24)

австрійської армії у Відні був відкритий у 1891 р., музей Королівського об'єднаного військового закладу Великої Британії – у 1895 р., а в 1905 р. в Парижі було створено покращений «Музей Армії» (Musée de l'Armée) завдяки поєднанню двох існуючих військових колекцій.

Колекція французького «Музею Армії» експонує просто неба близько восьми сотень артилерійських знарядь. Вони експонуються навколо знаної у Парижі будівлі – Будинку Інвалідів (там де розташований музей). Перші гармати виникли у XIV століття і, звичайно, лише окремі експонати дожили до нашого часу. В давні часи калібр гармат визначався і маркувався на стволі барельєфами тварин. Так, півень був на стволах 12-го калібру, зображення химери відповідало 16-му калібру. Левом маркувалися гармати найбільшого – 24-го калібру. У музеї зберігається значна збірка трофейних гармат з усієї Європи. Під час франко-російської війни 1812 р., численні трофеї привезли зі Сходу, в тому числі захоплені гармати російської армії. З цих гармат до початку XX століття вистрілювали урочисті святкові салюти ⁷⁰.

«В залах музею експонується найбільша в світі колекцію моделей гармат – виставлено більше 1000 експонатів. Найстаріші з виставлених моделей датуються XVI століттям і є прототипами реальних знарядь. Стріляючі моделі часто дарувалися хлопчикам королівської сім'ї «з освітніми цілями». До XVII століття модель гармати стає класичним дипломатичним подарунком, прикладом тому служить модель, подарована Людовіком XIV парламенту Франш-Конте на честь приєднання цієї провінції до Франції в 1676 році»⁷¹.

Віденський військово-історичний музей (нім. Heeresgeschichtliches Museum) спроектував архітектор Теофіл фон Хансен. Сьогодні цей музей претендує на звання найбільшого військово-історичного музею у світі. Його колекція зберегла одну з найбільших збірок бронзових гармат і присвячена військовій історії Австрії з XVI століття до 1945 року. Головний зал музею присвячений пам'яті

⁷⁰ Musée de l'Armée. URL: <https://www.musee-armee.fr/en/home.html>. (дата звернення 17.05.24)

⁷¹ Musée de l'Armée - Дом Инвалидов. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Музей_армії_\(Париж\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Музей_армії_(Париж)) (дата звернення 18.05.24)

полководців, а ще чотири зали відведені для стаціонарних виставок. Бронзові гармати виставлені назовні музею⁷².

До 1918 року європейські військові музеї мали експозиції, які ми тепер називаємо «традиційними» за характером. В експозиціях були ящики з об'єктами, пов'язаними з історичною подією, обладунки для коней і людей, уніформи на гротескних манекенах, групи холодної та вогнепальної зброї розташовані на стінах. Експозиції досить часто були побудовані у колишніх арсеналах, палацах, у фортифікаційних спорудах, в переобладнаних будівлях мілітарного походження тощо.

Музейні збірки страждали від недостатньої кількості експозиційних і складських приміщень, що призводило до переповнення галерей та демонстрацію неважливих предметів. Як писав із сарказмом у далекому 1948 році відомий дослідник військових музеїв П. Фредерік ...*«тилозбиральні зали з вицвілими трофеями, ящиками застарілої вогнепальної зброї, шафами з медалями, дивовижними предметами... Уніформи та похмурі портрети»*⁷³.

Роль військово-історичних музеїв у Європі почала змінюватись внаслідок соціального катаклізму, викликаного Першою світовою війною. Ця глобальна подія збільшила інтерес населення країн до інституцій, які могли б пояснити катастрофу або увічнити пам'ять загиблих у війні близьких. Музеї певною мірою змогли це зробити, однак, існуючі на той час військові музеї Європи далеко не задовольняли потребу меморіалізації.

Звісно, військові меморіали не були чимось новим. Військові поховання виокремлювалися й до того. Більшість військових музеїв були фактично меморіалами великим полководцям та їхнім арміям. Натомість звичайний солдат отримав незначну частку пам'яті про себе. Потрібно було винайти нові методи, і саме після Першої світової війни суспільство вступило в період пошановування невідомих солдатів і створення військових меморіальних музеїв.

⁷²Heeresgeschichtliches Museum. URL: <https://www.hgm.at/en/museum/history/museums-history.html#c402>(дата звернення 18.05.24)

⁷³ Frederick P. Todd. The Military Museum in Europe. *Military Affairs*, Vol. 12, No. 1, p. 39.

Музейників почала більше цікавити звичайна гвинтівка, якою користувалися мільйони їхніх співвітчизників, аніж якась конкретна зброя відомих полководців. Виник цілий напрямок – історія озброєння і техніки часів Першої світової війни. Музейні працівники бачили потребу наочно розповідати про Велику війну в епізодах її жахів та індивідуальних жертв, і «дехто вважав, що це настільки потужна реклама миру, яку тільки можна придумати»⁷⁴.

Першим серед закладів, створеним у результаті Першої світової війни, був Лондонський Імперський військовий музей. Заснований ще в 1917 р. як Військовий кабінет, він був офіційно узаконений парламентським актом і відкритий для публіки в 1920 р. Цей музей мав сприяти фіксації пам'яток про Велику війну 1914–1918 рр. та бути місцем для її вивчення. Зокрема, у проспекті цього музею стверджувалося, що «не робиться жодних спроб прославляти війну чи наголошувати на перемозі над ворогом»⁷⁵.

З моменту заснування Лондонський Імперський військовий музей зміг зібрати велику бібліотеку з понад 60 000 томів, що стосувалася усіх аспектів Першої світової війни, збірку газет і періодичних видань того періоду, понад 250 000 фотографічних негативів і значну колекцію інших різноманітних матеріалів. Музей не тільки був призначений для того, щоб сприяти дослідженню, але він також мав для цього усі необхідні засоби, усі види і комплекси історичних джерел⁷⁶.

Серед великих військових музеїв міжвоєнного періоду слід згадати «Badische Armeemuseum у Карлсруе». Військовий музей відкрили для публіки в 1934 р., після приходу нацистів до влади в Німеччині. Заснований Робертом Вагнером, рейхштаттальтером Бадену, цей заклад, природно, набув сильного мілітаристського та нацистського забарвлення. Баденський музей мав на меті

⁷⁴ Frederick P. Todd. The Military Museum in Europe. *Military Affairs*, Vol. 12, No. 1, p. 39.

⁷⁵ Claude F. Luke, "The Early Days of the Imperial War Museum," in *The Strand Magazine* (London, November 1933), vol. 82, pp. 534-41.

⁷⁶ Лондонський Імперський військовий музей. Сайт: URL: <https://www.iwm.org.uk/> (дата звернення 18.05.24)

показати, що означає військова безпека для жителів Бадену та як її можна досягти.

Музейна експозиція мала на меті дати відвідувачам загальний огляд військового та політичного розвитку їхньої землі, демонструючи тісний зв'язок між її географією, історією та політичними системами. Це було зроблено за допомогою яскравих рельєфних карт, які простежували перебіг чотирнадцяти воєн, які вів Баден за збереження своєї території.

Колекція детально простежувала розвиток та організацію баденської армії за допомогою діаграм (stammtafeln), які ілюстрували історію різних корпусів з 1770 року та були пов'язані з хронологічним рядом уніформ, знаків розрізнення та іншого унаочнення. Експозицію доповнювали вишукані виставки орденів і нагород, різноманітної холодної та вогнепальної зброї, військового спорядження, а також пам'ятних речей.

Баденська бібліотека з понад 10 000 книг була включена до складу музею, а також були додані колекції рукописів, картин і фотографій. Баденська колекція є однією з найкращих у Німеччині. Музей взявся за публікацію серії добре ілюстрованих досліджень про баденські військові артефакти та історію⁷⁷.

Головним здобутком військового музеєзнавства міжвоєнного етапу стало створення полкових музеїв. Після Першої світової війни в Німеччині, Англії, Франції та в інших країнах офіційно заохочували їх створення. Вони були відподальними за збереження традицій конкретного військового підрозділу. У Німеччині, зокрема, коли традиції полків колишньої імперської армії продовжувалися в спеціально призначених ротах сотисячного рейхсверу, музей, присвячений старому полку, служив і місцем зберігання його трофеїв та натхненням для людей, які були офіційними спадкоємцями його традицій.

Цікаво, що дві країни – нацистська Німеччина та комуністичний Радянський союз активно використовували свої військові музеї для військово-патріотичного

⁷⁷ Badische Armeemuseum у Карлсруе. Сайт: URL:<https://www.archinform.net/projekte/3973.htm> (дата звернення 18.05.24)

виховання молоді. У їхніх залах відбувалися різноманітні форуми, посвяти, екскурсії пропагандистського характеру.

Популярності військово-історичним музеям Європи додавало те, що за винятком історичних музеїв у замках і фортах, військові колекції Європи були розташовані у легкодоступних частинах великих і зазвичай столичних міст. Центральне розташування було здебільшого випадковим, але воно забезпечувало максимальну відвідуваність туристів.

Досить мала частка музеїв могли похвалитися значним штатом працівників. Лише деякі з музеїв, як-от «Musee de l'Armee» у Парижі, мали сімдесят чи більше працівників, але серед них здебільшого було музейні наглядачі в залах та охоронці.

Водночас, більшість європейських військових музеїв розташовувались у непридатних для цього старовинних будівлях й лише одна відповідала усім нормам музейного проектування. У 1936 р. в Стокгольмі було відкрито Військово-морський музей. Його архітектором був знаменитий Рагнар Остберг, який до того побудував Ратушу та інші громадські споруди в цьому місті.

Музей складається з ротонди, за якою стоїть високий трофейний зал і фланковані триярусні, злегка вигнуті крила. Стіни з цегли, оштукатурені; ротонда зроблена зі шведського мармуру, зал трофеїв із вапняку. Сьогоднішні колекції музею включають 900 000 фотографій, 50 000 музейних предметів та 45 000 малюнків⁷⁸.

Протягом Другої світової війни багато військових музеїв Європи були зруйновані або серйозно пошкоджені, їхні експонати втрачені та розпорошені. Переважна більшість німецьких військово-історичних музеїв була закрита на довгі роки.

Після Другої світової війни діяльність європейських військових музеїв зазнала серйозних змін: від простої демонстрації артефактів до використання їх

⁷⁸ Колекції військово-морського музею в Стокгольмі. Сайт: URL: <https://www.sjohistoriska.se/utforska/samlingar> (дата звернення 18.05.24)

для розповіді історій. Хоча старі турботи про національну гордість і меморіалізацію пам'яті загиблих залишаються досить помітними напрямками в їхній діяльності, проте вони не є визначальними на даний час.

Світові військові музеї частіше звертаються у своїх експозиціях до нової мілітарної історії, з акцентом на звичайного солдата, досвіді війни та місці збройних сил у суспільстві. Цей зсув у музеєзнавстві збігся з появою нового напрямку, який не тільки зробив музеї та їхню роботу предметом дослідження, але й трансформував музейну практику.

2.2. Військово-історичні музеї на українських землях у XIX–XX століттях

Військові музеї України – свідчення складного шляху вітчизняних збройних сил, української державності, внутрішньої та зовнішньої політики України, союзницьких відносин та збройних конфліктів із зарубіжними країнами. Про це розповідають як окремі пам'ятки, так і фонди загалом. Завдання військових музеїв, інших наукових центрів, вивчати та пропагувати історію держави і суспільства.

Елементи національного військово-історичного музейництва у минулому найактивніше розвивались на західноукраїнських землях, зокрема у м. Львові. Причиною цього була патріотична ідеологія, яку сповідувала польська та українська інтелігенція Галичини, ближче розташування до Західної і Центральної Європи, регіонів виникнення музеїв світового значення. Військово-історичні пам'ятки, що стосувалися боротьби польського народу за збереження та відродження незалежності знаходилися серед перших поступлень збірок, які почали формуватися у XIX столітті.

Музейництво Львова, як провідного культурно-історичного центру Східної Галичини, розвивалося під впливом європейських традицій. Формування цієї сфери культурного життя міста розпочалося з приватного колекціонування, що здійснювалося представниками польських аристократичних родів, меценатами

та любителями старовини. Крім того, власниками великих збірок були церкви та монастирі.

На основі приватних збірок відомої польської родини князів Любомирських виник перший музей Львова, що розпочав функціонування в 1823 р. у рамках польської наукової інституції – Національному закладі імені Оссолінських. Заснування музею пов'язане з укладенням договору між Генріхом Любомирським та Юзефом-Максиміліаном Оссолінським про зберігання та експонування колекції Любомирських у стінах закладу. Цінну частину збірки музею становила колекція зброї з м. Пшеворська, що була перевезена до Львова в 1870-х рр. та налічувала 543 предмети. Вона складалась зі спадкової зброї родини Любомирських, відзначалась видовою різноманітністю та високою цінністю⁷⁹.

Прикладом приватного колекціонування була також збірка польського вченого, письменника Владислава Лозинського, яка включала пам'ятки місцевого золотарства та зброярства. У своєму складі вона містила низку рідкісних пам'яток, а всі предмети належали до однієї епохи.

Крім того, колекція була належно систематизована: за предметним принципом поділена на тринадцять розділів, сім з яких включали предмети воєнно-історичного характеру. Особливе місце займала унікальна січна та вогнепальна зброя, захисні обладунки, штандарти та військові відзнаки, картини баталістичного жанру. Після смерті жертводавця частина його колекції, що включала пам'ятки воєнної історії, склала основу Національного музею імені короля Яна III⁸⁰.

Різноманітними приватними збірками володіли представники роду Дідушицьких, проте основу їх історичних колекцій становили археологічні

⁷⁹ Петрик Н. Р. Формування колекцій пам'яток воєнної історії у музеях. Львова (XIX–XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 2019, с.50

⁸⁰ Петрик Н. Національний музей імені короля Яна III у Львові та збірка Болеслава Ожеховича: історія формування колекцій військово-історичних пам'яток (1908-1940 рр.) /Емінак. 2016. № 2(2). С. 93–98.

пам'ятки, серед яких лише невелика частина належала до предметів воєнно-історичного значення.

Певне значення мала діяльність громадських та науково-освітніх товариств щодо збереження воєнних пам'яток, які створили представники української громади Львова (до Першої світової війни українці складали менше 20% мешканців міста). Проте і їм вдалося сформувати збірки пам'яток воєнно-історичного характеру в рамках колекцій музеїв, що діяли при українських інституціях – Ставропігійському інституті, Українському Народному Домі, Науковому Товаристві імені Т. Г. Шевченка.

Звичайно, що не всі збірки музеїв, створених громадськими та науково-освітніми закладами мали воєнно-історичні пам'ятки. Більшість з них перебували лише на етапі становлення, а окремі пам'ятки воєнно-історичного характеру потрапляли до їх складу поруч з іншими, не складаючи спеціальну колекцію. Картковий каталог Музею Ставропігійського інституту та інвентарна книга Музею «Народного Дому» свідчить, що воєнні пам'ятки у збірках музеїв становили незначну кількість. Основним джерелом їх поповнення була діяльність жертводавців⁸¹.

Фундаментального значення колекціонування воєнних пам'яток набуло у діяльності Музею НТШ, що сформувався як структурна одиниця Товариства. Збірки музею суттєво зросли у 1929–1939 рр., коли директором музею був активний учасник Українських визвольних змагань 1917–1921 рр., знаний археолог Ярослав Пастернак.

Задля збереження пам'яті про визвольні змагання відбувалося швидке накопичення пам'яток воєнно-історичного характеру, яке привело до виникнення спочатку окремого відділу, а згодом – Музею історико-воєнних пам'яток (Музею визвольної боротьби). Основу збірки музею склали 1278 музейних предметів (перейшли від Культурно-історичного Музею НТШ –

⁸¹ Петрик Н. Р. Формування колекцій пам'яток воєнної історії у музеях. Львова (XIX–XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 2019. С.67.

австрійські, німецькі, російські пам'ятки років Першої світової війни). Збагатив експозиції депозит Товариства «Молода громада», сформований із пам'яток Українського січового стрілецтва⁸². Музей функціонував у 1937–1939 рр. та став прикладом першого спеціалізованого музею воєнно-історичного профілю української громади Львова.

Важливу роль у становленні та діяльності перших музейних установ української громади міста відіграли науковці: І. Шараневич, А. Петрушевич, І. Свенціцький, М. Грушевський.

Муніципальне музейництво у місті Львові зародилося завдяки плідній діяльності польської громади міста. Важливу роль у створенні музеїв відіграв історик, археолог, громадський діяч, колекціонер та меценат О. Чоловський. Мета дослідника полягала у створенні триєдиної установи – з архіву, бібліотеки та музею для дослідження історії Львова.

Першим муніципальним музеєм став «Історичний музей міста Львова» (1893 р.). Картковий каталог музею містить перелік всієї збірки музею та її розташування у стінах музею. Поруч з пам'ятками історії міста окремими групами були представлені предмети військово-історичного характеру, що висвітлювали воєнне минуле міста⁸³.

Основними джерелами поповнення фонду музею були приватні пожертвування; знахідки, виявлені при здійсненні будівельних чи ремонтних робіт; закупівля за рахунок дотацій. Збірка пам'яток воєнно-історичного характеру значно поповнилась у роки Першої світової війни та повоєнний період. Історичний музей міста Львова був першим музеєм міста з чітким тематичним спрямуванням.

⁸² Петрик Н.Р. Петрик Н. Р. Формування колекцій пам'яток воєнної історії у музеях. Львова (XIX–XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 2019. С.75.

⁸³ Львівський історичний музей. Сайт: URL: <https://www.lhm.lviv.ua/about.html> (дата звернення 18.05.24)

Важливою муніципальною установою Львова став «Національний музеї імені короля Яна III» (1908 р.), що успадкував колекцію В. Лозинського, зокрема, зібрану жертводавцем чималу кількість зброї, яка займала дві великі зали музею (збройовні). Крім того, музей володів декількома тематичними збірками, у складі яких зберігалися воєнно-історичні пам'ятки. Вони відображали, головним чином, воєнну історію Польської держави та визвольні змагання поляків наприкінці XVIII–XIX ст.

Важливою подією у культурному житті Львова стало пожертвування місту збірки відомим меценатом та любителем старовини Б. Ожеховичем. Її він передав місту як вияв вдячності за порятунок колекції під час російської окупації міста у роки Першої світової війни. Збірку розмістили в Національному музеї імені короля Яна III. Згідно договору між Б. Ожеховичем та магістратом Львова мала зберігатися її цілісність. Важливою частиною збірки була колекція зброї, що налічувала 563 одиниці збереження. Колекція Б. Ожеховича відзначалася широкою географією пам'яток. У ній містилися предмети озброєння як європейського, так і східного походження⁸⁴.

Важливим та малодослідженим явищем муніципального музейництва Львова 19 ст. був музей однієї картини – «Рацлавицька панорама», яка мала статус окремого музею. Монументальне полотно було виконане в 1893 р. на замовлення магістрату міста Львова та приурочувалося до відкриття польської Крайової виставки. Авторами монументального полотна баталістичного жанру живопису – «Рацлавицька панорама» були Я. Стика та В. Коссак⁸⁵.

Воєнно-історичний характер цього полотна є беззаперечним, оскільки на картині відтворено сюжет важливої для польської воєнної історії події. Можна дослідити всі елементи сюжету полотна, встановити соціальний склад загонів,

⁸⁴ Хавалко С. Формування колекції Львівського історичного музею: збірка Болеслава Ожеховича і її місце у сучасній фондовій колекції/ Вісник Львівського університету. Серія історична. 2021. Спецвипуск. С. 58

⁸⁵ Рацлавицька панорама. URL: <https://www.polscha.travel/uk/kulturno/u-muzeiakh-%D1%96-galereiakh/ratclavitska-panorama> (дата звернення 18.05.24)

які діяли під командуванням Тадеуша Костюшка, російських військових формувань, характер озброєння та обмундирування польських і російських солдатів.

В цілому, Львів, як європейське місто став центром музейництва у Східній Галичині. Музеї цього регіону вирости із приватних колекцій. Представники заможних кіл міста виступали з ініціативою створення перших публічних музеїв Львова. Так приватна збірка князів Любомирських стала основою громадсько-наукової установи – Національним закладом імені Оссолінських.

Перші збірки з воєнної історії почали виникати і серед українських громадських інституцій, таких як – «Український Народний Дім» та Ставропігійський інститут – створювали власні музейні зібрання. Однак ці збірки не були систематизованими.

Музеї при культурно-громадських інституціях не ставили завдань щодо збору пам'яток воєнно-історичного характеру, а тому володіли лише поодинокими предметами воєнної історії. З-поміж українських установ важливу роль у збереженні пам'яток воєнної історії відіграв Музей НТШ, де довгий час накопичувались воєнно-історичні збірки, що привело до виділення в структурі музею спеціального відділу воєнно-історичних пам'яток, а згодом – окремого «Музею визвольної боротьби». Цей музей зберігав пам'ятки періоду Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр.

Натомість збиранню та експонуванню військово-історичних пам'яток значно більше приділяли увагу в муніципальних музеях Львова, що було результатом активності польської громади. Координатором цієї роботи тривалий час був О. Чоловський. На основі створених ним збірок Історичного музею міста Львова та Національного музею імені короля Яна III було побудовано декілька експозицій пам'яток воєнно-історичного характеру, що становили окремі відділи музею.

За інших обставин формувалися воєнно-історичні збірки музеїв Києва та інших міст підросійської України.

Наприкінці 1910 р. відкрився Київський воєнно-історичний музей. Він виник з ініціативи Київського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства. Це товариство з 1909 по 1914 рр. щомісяця випускало часопис «Військово-історичний вісник» (усього вийшло 25 випусків), в якому публікувалися науково-популярні розвідки з історії військової справи. Найвищий орган музею – комісія товариства очолював генерал В. Драгомиров. «Члени комісії розробили концепцію музею товариства, яка була першою спробою відтворити музейними засобами воєнну та військову історію України. Комісія дбала про роботу музею та поповнення його експозиції новими пам'ятками»⁸⁶.

Серед експонатів музею були зброя, обмундирування, прапори, регалії та інші колекції. Експозиція поділялася за розділами: княжа доба, польсько-литовська доба, козацько-гетьманська доба⁸⁷.

«Хранителем музею був полковник С. Крейтон, ад'ютант Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. Значну роль у створенні й розбудові музею відіграли Б. Адамович, О. Бобринський, С. Бодилевський, К. Болсуновський, В. Завитневич, В. Іконников, Ю. Кулаковський, В. Ляскоронський, Д. Меньшов, С. Могилевцев, Б. Стеллецький, Ф. Трепов, Б. Ханенко, В. Хвойка, Й. Хойновський та інші військові, громадські діячі, представники науки і культури, меценати»⁸⁸.

Поразка Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. розпочала велику хвилю еміграції з України на Захід. В результаті українською еміграцією було створено за кордоном низку військово-історичних музеїв. Значним за колекцією

⁸⁶ Киевский художественно-промышленный и научный музей: Военно-исторический вестник. 1911. № 3 – 4. С. 8.

⁸⁷ Климова К.І. *Воєнно-музейна справа в Україні на початку 20 ст.: До проблеми розробки концепції Київського воєнно-історичного музею. Музей на рубежу епох: минуле, сьогодення, перспективи*. Матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції. К. 1999.

⁸⁸ Мокроусова О. До історії створення військового музею в Києві. *Науковий вісник Національного музею історії України*. Вип. 2. Київ: НМІУ. 2017. С. 43.

був Музей української визвольної боротьби (МУВБ), що діяв у Празі протягом 1925–1948 рр.

Музей функціонував як недержавна громадська установа, розбудована кращими представниками української інтелігенції, які об'єдналися в патрональне Товариство «Музей визвольної боротьби України». Музей збирав, вивчав і популяризував усі матеріали, пов'язані з українським національним рухом та утворенням самостійної української держави. Формування його колекцій здійснювалося виключно на добровільних засадах. Поповнення музею відбувалося насамперед за рахунок архівних і музейних джерел українських державних і громадських організацій, які в силу різних обставин припиняли свою роботу, а також від приватних осіб, які часто також підтримували музей матеріально.

Визначну роль у функціонуванні МВБУ відіграли його директор Д. Антонович та американський підприємець українського походження Г.-К. Лисюк, який узяв на себе задачу фінансування музею. Завдяки цьому вдалося побудувати постійну експозицію. У 1948 р. режим комуністичної Чехословаччини націоналізував кошти музею, а його збірки свідомо були розпорошені чи знищені⁸⁹.

Багатьох зусиль до консолідації українських громадсько-політичних, культурних та військових діячів і науковців на території Королівства Бельгія відіграв дипломат Д. Андрієвський. Українська спільнота організувала спочатку Українську секцію у Світовому музеї в Брюсселі, у 1931 р. – Український відділ у Королівському військовому музеї в Брюсселі. Тут було зібрано відзнаки українських військових формувань доби визвольних змагань, зображення українських військових діячів та інші пам'ятки й підготовлено три манекени в українських одностроях.

⁸⁹ Литвин М.Р., Хахула Л.І., Шкорубська В.П. Мережа та особливості організаційної структури військових музеїв України на сучасному етапі. *Військово-науковий вісник*. №38. Львів. 2022. С. 96.

Українська еміграція в Європі створила також два меморіальні військові музеї. Один з них функціонував з 1930 р. у Парижі (Франція) – Музей Симона Петлюри при Українській бібліотеці імені С. Петлюри. Другий – Музей визвольної боротьби України імені Степана Бандери в Лондоні (Велика Британія) відкрився в 1962 р. Зазначені музеї створені для увічнення пам'яті провідників національно-визвольних рухів в Україні в різні періоди її історії. Такі музейні установи відрізняються саме меморіальністю, яка проявляється як характеристика історичного діяча; властивість колекції музейних предметів, що вказує на їх належність конкретній особі; або створені з метою увічнення пам'яті про неї⁹⁰.

Складну історію має Військово-історичний музей в Канаді (Торонто), започаткований у 1948 р. при Українському воєнно-історичному інституті (УВІІ) в таборі переміщених осіб у м. Майнц-Кастель (Німеччина) як продовження справи Українського військово-історичного товариства, заснованого в 1920 р. українськими військовиками в таборі м. Каліш у Польщі. За проханням директора інституту М. Садовського до учасників Української революції щодо поповнення фондів музею речовими та архівними пам'ятками, фотографіями, документами надійшло багато цінних матеріалів. Музейні колекції демонструвалися на 23 виставках Північної Америки, але постійну експозицію не було побудовано. «У 1969 р. музейну збірку разом з майном УВІІ було передано Українській вільній академії наук у Канаді з умовою зберігати їх до проголошення незалежності України. У 1981 р. відбулося відкриття експозиції музею у Вінніпезі»⁹¹.

⁹⁰Музей-архів визволення України /М. Г. Палієнко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. Режим доступу : URL: <https://esu.com.ua/article-69864> (дата звернення; 18.05.24)

⁹¹ Машталір В. В. Військово-історичне музейництво в Україні: від витоків до сучасності. Ніжин : ПП. Лисенко М. М. 2020. С.23.

Після поразки Української революції і встановлення комуністичного режиму в Україні військова тематика у музеях була зосереджена на висвітленні історії Червоної армії. Першочерговість у формуванні фондів та експозиції надавалася експонатам, що глорифікували перемоги більшовизму. Аналогічно із музеями Наддніпрянщини зазнавали знищення після приєднання Західної України до УРСР й львівські музеї. Цей процес було закамуфльовано під реформування мережі музеїв Львова у радянський період історії міста (1939–1990-ті рр.)⁹².

Лише після здобуття Україною незалежності докорінно змінилися методологічні підходи до розбудови музеїв, насиченості та правдивості їхньої експозиції – увага була перенесена на історію Української Держави, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки.

Особливістю формування колекцій воєнно-історичних пам'яток у радянський період історії міста полягало в домінуванні ідеологічних засад комуністичного режиму. Вони впливали на характер та шляхи формування колекцій воєнної історії в радянський період історії Львова.

У 1939–1941 рр. всі музейні заклади Львова були націоналізовані. В умовах радянської влади музейна мережа міста зазнала кардинальної реорганізації. Ліквідації підлягали майже всі існуючі на той час музеї: на їхній базі сформували лише два музеї: історичний та художній. Згодом музейні збірки чекала тотальна чистка від «націоналістичних елементів» української та польської культурної спадщини. Практично вся колекційна зброя підлягала передачі на спеціальне зберігання органів Народного комісаріату внутрішніх справ. Внаслідок цих дій було втрачено велику кількість музейних раритетів. Змінились засадничі принципи функціонування музеїв та побудови їх експозицій, які тепер полягали у популяризації ідей радянської влади.

⁹² Машталір В.В. Культурно-музеезнавчий аспект формування військово-історичних музеїв в Україні. *Питання історії науки і техніки*. №4. 2015. С. 50-54.

Новий етап радянської доби розпочався зі звільнення Львова від нацистської окупації у липні 1944 р. Воєнно-історичний напрямок діяльності музеїв у повоєнний період подекуди ставав головним: перед експозиціонерами ставилася мета оспівування перемоги СРСР у Другій світовій війні та меморіалізації подвигів воїнів Червоної армії. У такий спосіб музейні заклади з установ культури нерідко перетворювались в установи пропаганди, які були покликані виховувати молодь у дусі радянської ідеології.

Провідним музейним закладом Львова у повоєнні роки став Львівський державний історичний музей, у фонди якого потрапили переважно збірки історичного характеру з майже всіх тогочасних музеїв міста – Музею імені князів Любомирських, Музею Ставропігійського інституту, Музею НТШ, колекції В. Лозинського та Б. Ожеховича з Національного музею імені короля Яна III, а також давня зброя із ліквідованого філіалу в Підгорецькому замку Львівського історичного музею.

У новоутвореному Львівському державному історичному музеї всі пам'ятки поділялись на окремі фондові групи. У такий спосіб фондова група «Зброя» зосередила значну кількість предметів воєнно-історичного значення. Вона включила як типові, так і унікальні зразки зброї різних епох із 30 країн Європи, Азії та Африки ⁹³.

Хронологічно ця зброя відносилася до X/XI ст.–першої половини XX ст. Музей володів холодною зброєю (мечі, шаблі, шпаги, ножі, кинджали, стилети, ятагани, багнети), зброєю на ратищах (бойові сокири, списи, алебарди), ударною (булави, чекани, перначі), кидалною зброєю (луки, арбалети), захисними обладунками (кольчуги, панцирі, шоломи, щити), вогнепальною зброєю (рушниці, пістолети), артилерією. Окрему групу пам'яток воєнно-історичного характеру Львівського історичного музею становили зразки батального живопису, графіка.

⁹³ Перелигіна О.І., Федорова Л.Д. Львівський історичний музей: Енциклопедія історії України: Т. 6. Київ. В-во "Наукова думка". 2009. С. 355.

Фондова група «Зброя» становила основу для формування експозиції спеціалізованого відділу Львівського історичного музею – «Музею Арсенал» (офіційно відкрився у Міжнародний день музеїв – 18 травня 1981 р.)⁹⁴.

1965 р. у Радянському союзі гучно відзначили сумну дату, яку комуністичні верховоди перетворили на свято – 20-річчя «Великої Перемоги у Великій Вітчизняній війні». Широке святкування (навіть оголосили 9 травня загальним вихідним днем у країні) дало потужний поштовх створенню різноманітних військових музеїв в Україні. «Зокрема, в 1967 р. з ініціативи воєнно-наукового товариства, яке розпочинає свою роботу при Київському окружному Будинку офіцерів, був створений «Музей історії військ Київського Червонопрапорного військового округу»⁹⁵.

В чотирнадцяти залах музею експозиція була присвячена героїці «Великої Вітчизняної війни» та історія Київського округу у повоєнний період. «Вже в 1973 р. музейний фонд налічував майже три тисячі експонатів – документів, фотографій, схем, зброї, бойової техніки»⁹⁶. Музей проіснував до розпаду Радянського Союзу й був розформований у 1991 році.

Відкриття «Музею історії військ Прикарпатського військового округу» відбулося 7 травня 1965 р., напередодні Дня Перемоги⁹⁷. Експозиція розміщувалася у спеціально побудованій, з урахуванням музейної специфіки, споруді на території Парку культури імені Богдана Хмельницького, неподалік від Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (далі – НАСВ). Це була перша в Україні спеціально споруджена архітектурна будова під конкретний музей (на жаль в наш час приватизована й напівзруйнована).

⁹⁴ Музей Арсенал. Сайт: URL: <https://lhm.lviv.ua/location/arsenal.html> (дата звернення 18.05.24)

⁹⁵ По залам музея Краснознаменного Киевского военного округа: Путеводитель. К., 1973. С.3.

⁹⁶ По залам музея Краснознаменного Киевского военного округа: Путеводитель. К., 1973. С.67.

⁹⁷ Музей истории войск Краснознаменного Прикарпатского военного округа. Путеводитель. Львов. 1980. С. 6.

Музей історії військ Прикарпатського військового округу функціонував протягом другої половини ХХ ст. Музей володів раритетною стрілецькою та холодною зброєю та цікавим зібранням легкої артилерії цього ж часу. Хронологія предметів колекції цього музею окреслювалася кінцем ХІХ – початком ХХІ ст. та включала пам'ятки періоду Першої світової війни, міжвоєнного періоду, Другої світової війни та частково повоєнних років.

До основного фонду належали зброя, особисті речі (однострій), бойові прапори, нагороди, картини, скульптури. Уже сам перелік свідчив про комплексний характер фондів цього музею. Колекція зброї включала зразки, які належали російським та австрійським військам, німецькій та радянській арміям⁹⁸.

Музей був відомчим та перебував у підпорядкуванні Міністерства оборони України. Після проголошення незалежності України, а пізніше і розформування Прикарпатського військового округу музейні колекції зброї були перенесені на територію військової частини у Львові. Більша частина колекції перенесена у сучасний Воєнно-історичний музей 58-го Будинку офіцерів⁹⁹.

Єдиним дослідником та популяризатором діяльності Воєнно-історичного музею 58-го Будинку офіцерів є його директор, полковник у відставці Сергій Паліса. Він та громадські активісти, що сформувалися навколо нього продовжили активно поповнювати фонди музею, зокрема, й пам'ятками сучасної російсько-української війни. Відтак експозиція, яка колись оспівувала славу радянської армії набула національного характеру.

Цікавими сторінками воєнно-історичної музейної діяльності радянської доби були кімнати слави та меморіальні музеї пам'яті полеглим воїнам. Найбільша така інституція – Меморіальний музей, був створений у Львові на території поруч з кладовищем «Пагорб Слави». Фонди музею відбивали хід

⁹⁸ Паліса С. Воєнно-історичний музей 58-го Будинку офіцерів. *Український військовий музей*. № 3. Київ: НВІМУ. 2011. С. 6–11.

⁹⁹ Паліса С.О. (начальник музею). Робота «Воєнно-історичного музею 58-го Будинку офіцерів під час російсько-української війни» / бесіду веде Андрій Щеглов. 11.11.2022 р. Особистий архів А. Щеглова.

подій з визволення Львова від нацистів влітку 1944 р. В наш час музей розформований, його фонди передані Львівському історичному музею.

Таким чином, дослідження процесу формування колекцій пам'яток воєнної історії у музеях на українських землях демонструє нерівномірність їхнього розвитку. Важливим факторами їхнього існування були ідейна спрямованість музею, наявність державного або муніципального фінансування.

2.3. Розвиток військово-історичних музеїв незалежної України

Після проголошення незалежності України музеї отримали від суспільства нове завдання. Спільне і об'єктивне уявлення про минуле мало стати основою для згуртування народу з метою кристалізації його національної ідентичності. Власне інструментами політики пам'яті і виступають українські музеї, які є своєрідними матеріальними відображеннями колективної пам'яті, а також комунікаторами пам'яттєвого наративу суспільства. Вони завжди були складовою історичної політики держави. На жаль, як свідчать соціологічні дослідження, головними джерелами історичних знань в Україні вважаються не музеї, а (згідно з пріоритетами): родинне середовище, школа, книги, фільми, телеканали та Інтернет¹⁰⁰.

У зв'язку із цим є необхідність державній владі, командуванню силових структур і громадськості посилити суспільний (соціальний) статус державних, відомчих і громадських музеїв, покращивши не лише їхню інформаційну, але й виховну функцію. Важливо також творчо використати досвід попередників, українських військовиків-патріотів, які організовували перші музеї та експозиції, присвячені українському війську, його багатовіковим бойовим і національно-виховним традиціям.

¹⁰⁰ Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ. 2019. С.15–16.

Погоджуємося також із висновками відомих військових музеєзнавців про те, що військово-історичні музеї мають стати не лише центром дослідження військово-історичних традицій українського народу, національних Збройних Сил, а й місцем вишкілу представників силових структур і важливим чинником національно-патріотичного виховання населення, насамперед молоді ¹⁰¹.

Головним осередком збору, упорядкування та пропаганди національних військово-історичних традицій серед музеїв ЗСУ є *Національний воєнно-історичний музей України* у столиці, який засновано 1995 р. згідно з наказом начальника Управління виховної роботи Міністерства оборони України, а відкритий для відвідувачів 1998 р.¹⁰² Музей тривалий час був у підпорядкуванні Департаменту військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України. Згідно з указом Президента України він отримав в 2010 р. статус Національного.

Фонди НВІМУ нараховують більше 50 тис. експонатів – давнини до сучасності. Свою діяльність музей започаткував відкриттям першої виставки «Збройні сили України: витоки (1917–1991 рр.)», яку 1998 р. відкрили в.о. Міністра оборони Іван Біжан і дочка гетьмана України П. Скоропадського Олена Отт-Скоропадська.

До організації та функціонування виставки, її поповнення активно долучився заступник директора музею з Ярослав Тинченко, автор численних монографій та статей, присвячених організації та воєнним звитягам Армії УНР, її старшинському складу ¹⁰³.

¹⁰¹ Карпов В. Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006). Київ: ЦМ ЗСУ, 2007. 96 с.; Машталір В. *Формування військово-історичних музеїв на території України*. Матеріали 14-ої Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки». Київ: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. 2015. С. 271–273; Машталір В. Problematic issues and development perspectives of modern Ukrainian military museum art. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2001. Вип. 35. С. 18–30.

¹⁰² ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 72 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 2–11

¹⁰³ Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). Київ, 2009. 480 с.; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ, 2007. Кн.1. 536 с.; 2011. Кн. 2. 434 с.

Експозиційна, наукова та просвітницька діяльність співробітників музею висвітлювалася у власних виданнях – «Військово-історичному альманасі», науково-популярному журналі «Український військовий музей». Життєдіяльність вказаної установи висвітлює сайт музею (nvimu.com.ua), а також інформаційно-тематичні відеорепортажі Військового телебачення України, соціальні мережі.

Музей об'єднує філії:

1. «Музей ракетних військ стратегічного призначення» (сmt. Побузьке Кіровоградської області). Він створений на базі розформованої бойової ракетної частини й присвяченій протиборству в роки «Холодної війни».
2. «Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки» (м. Луцьк).
3. «Музей «Герої Дніпра» (м. Івано-Франківськ).
4. «Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» (с. Пам'ятне Борзнянського району Чернігівської області).
5. «Музей важкої бомбардувальної авіації» (м. Первомайськ).
6. «Центральний військово-морський музей України», який 2019 р. підпорядковано Міністерству оборони України. Частину його фондів вдалося перевезти до Києва з Криму після його російської анексії 2014 р. Музей потребує експозиційних та фондових приміщень. Вважаємо, що його доцільно розмістити в Одесі на базі колишнього Окружного музею.

До початку російсько-української війни 2014 р. Національному воєнно-історичному музею також підпорядковувалися інші заклади: *Військово-морський комплекс «Балаклава»* (Балаклава, м. Севастополь), який з 2003 р. розташований у підземному сховищі, заводу з ремонту ядерних підводних човнів; *Військово-історичний комплекс «Михайлівська батарея»*, що розташований на території Михайлівського равеліну (батареї) на північному березі Севастопольської бухти і відтворював літопис формування Військово-Морських Сил України. Російська окупаційна адміністрація усунула з цих двох закладів всі українські наративи,

зокрема щодо традицій Військово-Морських Сил України і вивезла до Москви частину експонатів.

Науково-організаційна робота Національного воєнно-історичного музею здійснювалася під керівництвом директорів: Віктора Карпова (1995–2013); Владислава Таранця (2013–2018) і Андрія Ілленка (з 2018 р. й дотепер). Музей популяризує історію розвитку військової справи на українських землях, особливу увагу приділяючи діяльності Українського війська у новітню добу¹⁰⁴. В експозиції музею представлено традиції українського козацтва, Визвольні змагання ХХ ст., бойові дії легіону УСС у роки Першої світової війни, Армії УНР у боротьбі проти збройних сил червоної і білої Росії, історію Галицької армії та інших українських військових формувань. Чималу увагу приділено подіям сучасної російсько-української війни – від Революції гідності, подвигу українських вояків на Донбасі – до сучасних звитяг українців після початку повномасштабної агресії рашистів проти України¹⁰⁵.

Заслуговує схвалення ініціатива музейників, зокрема заступника директора з наукової роботи Ярослава Тинченка щодо започаткування електронного закритого проєкту «Книга пам'яті полеглих за Україну», матеріали якої можна буде оприлюднити після завершення російсько-української війни.

8 травня 2022 р. у вказаному київському музеї відкрито тимчасову виставку, присвячену російсько-українській війні, яку регулярно відвідують офіційні делегації, представники силових структур, школярі. За участю адміністрації та науковців музею було організовано виставку знищеної військової техніки російських окупантів у центрі Києва, яку регулярно відвідували міжнародні офіційні делегації (для них науковці музею проводили оглядові екскурсії)¹⁰⁶.

¹⁰⁴ ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 4780 «Адміністративний департамент Міністерства оборони України». Арк. 184–186.

¹⁰⁵ ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 95 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 1–4.

¹⁰⁶ Україна – розп'яття». Відкриття першої в країні та світі музейної виставки про російсько-українську війну. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/all-news-images/?id=32&news_year=2022 (дата звернення: 16.05.2024).

Науковці музею започаткували підготовку історичних нарисів про основні з'єднання Сухопутних військ Збройних сил України у відсічі російської агресії. Серед перших, написано історичний нарис про 72-у ОМБр. ім. Чорних запорожців. Популярними є відеолекції (відеокурси), які присвячуються окремим сторінкам української військової історії (Перша, Друга світові війни, сучасна агресія російської федерації проти України; сучасна військова геральдика), презентації наукових та науково-популярних книг, документальних фільмів з минувшини та сучасної військової історії України.

У вказаному музеї та його філіях регулярно відбуваються заходи присвячені пам'ятним Дням – Незалежності України; Соборності України; українського козацтва; перемоги над нацизмом у Другій світовій війні; пам'яті і примирення; пам'яті захисника України; українського політв'язня; музейного селфі; європейського музею;; піхотних військ; зенітних і ракетних військ; Військово-Морських Сил України, Військово-Повітряних Сил України та ін.

«Музей ракетних військ стратегічного призначення» у Первомайську (Миколаївська обл.) створений 2000 р. після розформування 1996 р. ракетного полку 46-ї дивізії. Єдиний такого профілю заклад у Європі включає 12-поверховий підземний командний пункт, шахту ядерних ракет, мобільні ракетні пункти, літаки, чотири зразки балістичних міжконтинентальних ракет радянського виробництва. Діяльність Музею ракетних військ стратегічного призначення презентують невеликі інформаційні відеоматеріали українською та англійською мовами. Фонд музею нараховує 24 тис. експонатів, які відвідувачам з України та зарубіжжя презентують співробітники музею, серед яких є колишні військовослужбовці ліквідованого ракетного полку ¹⁰⁷.

На території музею відкрито виставку знищеної техніки російської окупаційної армії на півдні України. Вказану виставку очевидно необхідно доповнити ілюстративними матеріалами про зразки сучасної ракетної техніки,

¹⁰⁷ Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2000 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд, арк. 21.

яку нині використовують Збройні сили України у боротьбі проти російської збройної агресії.. Вказаний ілюстративний матеріал має неабияке патріотично-виховне значення для відвідувачів, особливо молоді. Схвально що адміністрація музею підготувала для власного сайту та соціальних мереж рекламно-інформаційний відеоматеріал українською і англійською мовами.

Чималу інформаційну цінність мали експонати приватної виставки «Твоя дивізія», яка кілька років поспіль була розгорнута на території вказаного музею. На ній експонувалися зброя і техніка Першої і Другої світових воєн, різних локальних конфліктів, здебільшого радянського виробництва.

«Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки» створений 1999 р. у Луцьку за ініціативою місцевої громадської організації «Джерела» та наказом Міністерства оборони України. Його фонди розбудовано на громадських засадах і за кошти вказаної громадської організації¹⁰⁸.

Експозицію Волинського музею розгорнуто у військовому містечку (майже 1 га землі) у двох будівлях 1925 р. У 2000 р. музей відкрив виставку радянської військової техніки та озброєння, яка включає авіаційні комплекти, бронетанкову техніку, техніку військового зв'язку, забезпечення тилу.

2004 р. відкрито постійно діючу виставку «Озброєння військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних сил». До 60-річчя вигнання нацистів з території Волинської області (2004) сформовано велику виставку «Сторінки військової історії Волинського краю», яка інформувала відвідувачів про воєнно-історичні події від княжої доби до сучасності¹⁰⁹.

Окремі виставкові сюжети потребують осучаснення; зокрема експозиція про Брусиловський прорив російської армії у роки Першої світової війни на

¹⁰⁸ Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 1999 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд, арк 4.

¹⁰⁹ Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2004 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд, арк 39.

західних землях України має бути критичнішою до імперської окупаційної армії. Загалом фонди музею включають понад 1 тис. експонатів, серед яких є зразки техніки, бойові прапори, однострої, твори мистецтва.

На базі музею відбуваються різноманітні конференції та круглі столи, зокрема за участю вчених «Волинського національного університету імені Лесі Українки», «Козацько-стрілецького братства»; організовуються дні українського козацтва, історичні реконструкції боїв між Армією УНР й більшовицькими військами, зустрічі з ветеранами та військовослужбовцями Збройних сил України.

При музеї діє військово-історична бібліотека. Діяльність музею висвітлює інформаційно-реklamний відеофільм. У останні роки розпочато збір матеріалів із зони бойових дій сучасної російсько-української війни. Музейна колекція нині також поповнюється багатьма артефактами. Серед відвідувачів музею, переважають школярі, студенти вищих навчальних закладів Волині.

Одеський військово-історичний музей (Військово-історичний музей оперативного командування «Південь») створений на базі Музею історії Червонопрапорного Одеського військового округу, відкритого 1967 р. Музей пропагує історію Військово-Морського флоту України, сторінки військово-історичної історії Півдня України. Чимало уваги приділено добі Другої світової війни, боям Радянської Армії з німецькими нацистами і румунськими окупантами. Водночас вважаємо, що окремі сюжети вказаної доби потребують дегероїзації (зокрема, щодо постаті радянського маршала Р. Малиновського). У музеї відсутня інформація про українське підпілля на Півдні України. Потребує декомунізації фасад будівлі, де домінують військові скульптури радянської доби ¹¹⁰.

Схвально, що у вказаному музеї активно формується експозиція присвячена російсько-українській війні з інсталяціями (побут вояків),

¹¹⁰ Глушак А.С. Військово-історичний музей південного оперативного командування: Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-34479>.

динамічними вітринами. Науковці за участю представників ЗСУ і громадськості зібрали колекцію трофеїв сучасної російсько-української війни. Важливо також що науковці музею проводять чималу роботу із родинами загиблих, записують спогади про героїчні і трагічні сторінки сучасного українського спротиву російському агресорові.

Приміщення музею (13 тематичних залів) регулярно відвідують представники силових структур, курсанти військових вишів, студенти, школярі, громадські активісти, представники збройних сил інших країн. На його базі систематично організовуються ритуали складання присяги студентами і курсантами місцевих вищих навчальних закладів – Одеської морської академії, Одеського національного університету, Інституту Військово-Морських Сил України. У музеї традиційно відзначаються річниці створення військово-морської бази «Південь» Військово-Морських Сил України. Там регулярно вшановуються Герої російсько-української війни ¹¹¹.

Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» розкриває героїчну битву молодих захисників УНР під Крутами 30 січня 1918 р. (520 осіб при 16 кулеметах та одній гарматі) проти більшовицької навали Росії ¹¹². Знаходиться у с. Пам'ятне на Чернігівщині. Від 2010 р. є філією Національно-історичного музею України. Перша черга музею відкрита 2006 р., а друга – 2008 р. ¹¹³

Музей включає – пам'ятний монумент, символічну могилу-курбан, каплицю, озеро у формі хреста і музей у залізничних вагонах. На території

¹¹¹ Військово-історичний музей 59 будинку офіцерів - м. Одеса. URL: <https://www.facebook.com/p/Військово-історичний-музей-59-будинку-офіцерів-м-Одеса-100069221115914/>.

¹¹² Немеркнучий подвиг української молоді. Пам'яті героїв Крут: історичні описи про героїв Крут. Чернігів, 2006. 95 с.; Бій під Крутами, долю його бійців дослідили Ярослав Тинченко, Михайло Ковальчук, Ярослав Файзулін та ін.; змістовними є також спогади Бориса Монкевича, Аверкія Гончаренка. Як свідчать їхні наукові та історико-мемуарні праці у тому бою загинуло близько 70–100 молодих українських патріотів; втрати більшовицького війська сягнули 300 вояків.

¹¹³ Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2010 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд, арк 85.

комплексу відтворено залізничний перон Києва доби Української революції, який символізує відправлення молодих київських патріотів – студентів і гімназистів на бій проти російсько-більшовицького агресора. Музейну експозицію розгорнуто на залізничній платформі та чотирьох залах-вагонах. Експозицію започатковує гармата на платформі, з якої ведено прицільний вогонь по більшовицьких агресорах.

Загалом експозиція відтворює розвиток українсько-визвольного руху початку XX ст., знакові події початку Української революції, проголошення УНР й детально бій біля станції Крути. У четвертому вагоні розкрито літопис Української революції після вказаної битви – події Гетьманату Павла Скоропадського, доби Директорії, ЗУНР, її злуки із ЗУНР 1919 р. Важливо також, що частина експозиції присвячена урокам тієї доби, сучасному літопису російської агресії проти України на Донбасі (вказаний сюжет нині потребує більше інформаційного наповнення)¹¹⁴.

Важливо, що інформацію про тематичні заходи в музеї регулярно висвітлюють різні соціальні мережі, центральні та регіональні телеканали, різні періодика. У майбутньому на території музейного комплексу можна було би спорудити спорткомплекс та інтерактивну музейну кімнату для проведення різних молодіжних заходів (спортивних змагань, конференцій і круглих столів, дискусійних вебсемінарів та ін.).

Музей важкої бомбардувальної авіації (м. Полтава) створений 2016 р. відповідно до наказу Міністра оборони України. Розгорнутий на території летовища, започаткованого в 1920-ті рр. на базі цивільного аеродрому, який згодом розгорнуто до великої стратегічної авіабази.

Музейну експозицію започатковано 1987 р., коли поряд з навчальним корпусом 185-го гвардійського важкого авіаційного бомбардувального полку було встановлено літак Ту-16, який перебував на озброєнні авіації СРСР чотири десятиліття. Авіаційну дивізію розформовано в 2006 р., а 2007 р. завдяки

¹¹⁴ Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут». URL: <https://nvimu.com.ua/filii/index/1>

ініціативі ветеранів дивізії створено «комунальне підприємство «Музей дальньої авіації», експонатами якого стали літаки, що підлягали знищенню»¹¹⁵.

Експозиція музею включає: стратегічні літаки ракетноносії Ту-160, Ту-95 МС; далекосяжні літаки-ракетноносії Ту-22 КД, Ту-22 НЗ, Ту-16 К; тактичні фронтові бомбардувальники Су-24; винищувачі МіГ-21, Су-15 УМ; транспортні літаки Ан-26, Ан-2; навчально-тренувальні (навчально-бойові) літаки Ту-134 УБЛ, Аеро Л-29, Аеро Л-39; вертольоти Мі-2, Мі-6, Мі-8, авіаційні засоби ураження та рятування.

Відвідувачі музею можуть також оглянути підземний (запасний) командний пункт важкої бомбардувальної авіаескадрильї часів так званої холодної війни; пам'ятник військовослужбовцям радянської армії та Військово-повітряних сил США, які загинули під час нальоту гітлерівської авіації; пам'ятний знак на честь видатного вченого ракетно-космічної галузі Юрія Кондратюка.

Загалом фонди музею налічують близько 6 тис. експонатів: документальних фотографій, копій тогочасних документів, зразків вогнепальної та холодної зброї, особистих речей ветеранів авіадивізії. У залах музею демонструються діорами, художні макети, моделі літаків. В експозиції музею має бути більше представлено інформації про сучасні Військово-повітряні сили України, їх участь у відбитті російської агресії, міжнародну військово-технічну допомогу нашій країні¹¹⁶.

Музей «Герої Дніпра» в Івано-Франківську відкрито 1966 р. для висвітлення історії 38-ї загальновійськової радянської армії періоду Другої світової війни на території України та Східної Європи (Польщі, Чехословаччині) ¹¹⁷. Як свідчать

¹¹⁵ Музей дальньої авіації — гордість Полтави. URL: VPoltave.info <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>(дата звернення 18.05.24)

¹¹⁶ Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2014 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд, арк. 261.

¹¹⁷ Кваснюк Я. Скарбниця доблесті і звитяги. *Український військовий музей*. 2010. № 2. С.17–20.; Після Другої світової війни 38-а армія виведена з Чехословаччини до УРСР і ввійшла до

науковці та громадські активісти, створення такого закладу мало затінити український рух опору на Прикарпатті проти більшовицьких та гітлерівських окупантів й фаворизувати бойовий шлях радянської армії на Прикарпатті, героїзувати подвиг радянських вояків при форсуванні Дніпра й затушувати численні прорахунки радянського командування при проведенні цієї операції. 2010 р. народний музей «Герої Дніпра» став філією Національного військово-історичного музею. Експозиція музею була розгорнута у військовому містечку австро-угорської армії кінця XIX ст.¹¹⁸.

У добу незалежності музей (12 залів загальною площею 160 м²) здійснив кардинальну тематичну реорганізацію, приділивши значну увагу військово-історичному літопису Прикарпаття: бойовому шляху легіону УСС, формуванню Галицької армії періоду польсько-української війни 1918–1919 рр., участі уродженців Івано-Франківщини в інших війнах та воєнних конфліктах XX ст., захисті територіальної цілісності та суверенітету України в Антитерористичній операції на сході України / Операції Об'єднаних Сил¹¹⁹.

Фонд музею складає близько 5 тис. експонатів. Науковці музею, серед яких є чимало професійних істориків із науковими ступенями, організовують різні пошукові операції – «Золота Зірка», «Анкета ветерана», «Експонат війни», у ході яких зібрано багату колекцію зразків стрілецької зброї, інженерних та артилерійських боєприпасів, засобів зв'язку¹²⁰.

Прикарпатського військового округу; її з'єднання та частини розташовувалися на території Івано-Франківської, Львівської, Хмельницької, Чернівецької, Закарпатської та Тернопільської областей. Розформована в ході реформування ЗС України 2003 р.

¹¹⁸ Карпатський військово-історичний музей. URL: <https://nvimu.com.ua/filii/index/3>

¹¹⁹ Патріотичне виховання молоді на Прикарпатті. Національна академія Внутрішніх справ. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/patriotichne-vihovannya-molodi-na-prikarpatti.html>

¹²⁰ Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2011 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд, арк. 69.

Центральне місце в експозиції займає розділ про сучасні Збройні Сили України зі стаціонарною виставкою «Неоголошена війна Україні», яка присвячена участі уродженців Прикарпаття в російсько-українській війні ¹²¹.

Науковці намагаються упорядкувати поіменний список загиблих та померлих воїнів у боях за Україну. За участю співробітників музею підготовлено чимало науково-краєзнавчих публікацій про місця захоронення та вшанування військовиків різних армій на території західних областей України. Публікації регулярно презентуються у музеї та соціальних мережах.

Музейна діорама «Подвиг на Дніпрі», яка була відкрита для відвідувачів 23 лютого 1968 р. є однією з найбільших в Україні й відображає форсування радянськими військами Дніпра восени 1943 р. Вважаємо, що в експонуванні цих подій треба більшу увагу звернути на прорахунки радянського командування у вказаній операції.

Місцем різних військових, наукових та громадських зустрічей став конференц-зал музею. Схвально й те, що в музеї регулярно проходять різні шкільні уроки з елементами гри та показом історичних образів.

Вважаємо за необхідне змінити назву вказаного закладу, наприклад – Прикарпатський військово-історичний музей. Нинішня назва має чималий радянський підтекст й дещо себе дискредитувала. Міністерство оборони України має допомогти керівництву музею якнайшвидше вирішити майнову суперечку з будівельною організацією щодо спірної території. Відвідувачі справедливо вказують на те, що музей має бути відкритий у вихідні дні.

Окремі музеї (музейні утворення, музейні колекції та військово-історичні збірки) діють у військових частинах Збройних Сил України. Зокрема в частинах безпосереднього підпорядкування Сухопутних військ Збройних Сил України:

¹²¹ *Уродженці Івано-Франківщини оборонці Донецького аеропорту. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Війна на Донбасі. 2014–2014 рр.»*. м. Київ. 7 травня 2020 р. Київ. 2020. С.38–44

«Музей Військового інституту танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (утворено 2015 р., заг. площа 240 м², у фондах більше трьохсот експонатів);

58-й Будинок офіцерів (Львів, відкрито 1995 р. на базі колишнього Музею історії військ Прикарпатського військового округу (створений 1965 р.)¹²², 170,89 м², 7249 експонатів). Його нова експозиція розміщена на території 24-ї Залізної імені Князя Данила Галицького окремої механізованої бригади й відображає історію радянських військових формувань на території західного регіону України, насамперед у роки Другої світової війни¹²³. Чимало уваги нині приділено формуванню сучасних Збройних сил України. Частина експозиції висвітлює сучасну російсько-українську війну. Потребує деідеологізації і нових українських акцентів (наративів) діарама «Бій під Бродами»;

Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова (Житомир, ств. 1968 р., 940 м², 1624 експонати);

Військова академія (Одеса, створено 2010 р., 365 м², 400 експонатів);

Військова частина А1476 (Суми, 35 м², 75 експонатів);

Військова частина А2615 (смт Старичі Львівської обл., 92 м², 90 експонатів);

Військова частина А1414 (смт Десна Чернігівської обл., ств. 2019 р., 32 м², 56 експонатів);

Військова частина А0665 (смт Десна Чернігівської обл., ств. 2019 р., 269,5 м², 208 експонатів);

Музей історії Національної академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Львів, 322 м², 3248 експонатів). Його експонати відображають історію війська та воєнного мистецтва на українських землях,

¹²² Музей истории войск Краснознаменного Прикарпатского военного округа: Путеводитель. Львов. 1980. 78 с.

¹²³ Архів воєнно-історичного музею 58 будинку офіцерів Збройних Сил України. Тематико-експозиційний план Воєнно-історичного музею 58 будинку офіцерів. Львів. 25.11.2021 р. (копія).

насамперед західному регіоні, зокрема у добу Австро-Угорщини, коли наприкінці XIX ст. у Львові була створена кадетська школа. Особливу увагу відвідувачів привертають історичні документи, зразки озброєння, військової уніформи.

Оновлену експозицію музею відкрито 2010 р. Біля музею розгорнуто виставку сучасної військової техніки, частина з якої брала участь у військових операціях на сході України. На базі музею проходять численні конференції та круглі столи. Музей можуть відвідувати лише організовані групи за попереднім замовленням, оскільки він знаходиться на території військового навчального закладу.

Окремі музеї (музейні утворення, музейні колекції та військово-історичні збірки) діють у військових частинах Оперативного командування «Захід» Збройних Сил України:

Військова частина A0796 (Рівне, 278 м², 305 експонатів);

Військова частина A1671 (Рівне, 48 м², 50 експонатів; не функціонує, проводиться ремонт);

Військова частина A1556 (Мукачеве, ств. 1950 р., 385 м², 71 експонат; експозиція демонтована, розробляється її нова концепція);

Військова частина A0998 (Яворів Львівської обл., ств. 1997 р., 38 м², 91 експонат; розробляється нова концепція експозиції);

Військова частина A1008 (Володимир, ств. 1983 р., 370 м², 115 експонатів; розробляється нова концепція експозиції);

Військова частина A4267 (Коломия, ств. 2018 р., 48 м², 374 експонати);

Військова частина A3215 (Тернопіль, ств. 2017 р., 80 м², 20 експонатів, 3 інсталяції);

Військова частина A3817 (Самбір, ств. 2019 р., 41 м², 46 експонатів);

Військова частина A3091 (Бердичів, ств. 1950 р., 420 м², 567 експонатів);

Військова частина A3814 (Новоград-Волинський, ств. 2019 р., 55 м², 170 експонатів);

Військова частина А2925 (Новоград-Волинський, ств. 2018 р., 22 м², 76 експонатів);

30-й гарнізонний будинок офіцерів (Бердичів, створено 2018 р., 72 м², 326 експонатів);

31-й гарнізонний будинок офіцерів (Новоград-Волинський, створено 2017 р., 72 м², 326 експонатів).

Окремі музеї (музейні утворення, музейні колекції та військово-історичні збірки) діють у військових частинах Оперативного командування «Схід» Збройних Сил України:

Військова частина А1978 (Запоріжжя, створено 2017 р., 124,6 м², 629 експонатів);

Військова частина А3283 (Кривий Ріг, створено 1983 р., 630 м², 7 експонатів, потребує капітального ремонту і нової експозиції);

Військова частина А0501 (Чугуїв Харківської обл., 45 м²);

Військова частина А1214 (сmt Черкаське Дніпропетровської обл., 59,5 м², 40 експонатів, потребує ремонту і нової експозиції).

У системі Збройних Сил України створено також Музеї Повітряних Сил України:

Командування ПС ЗСУ (Вінниця, створено 2016 р., 17642 м², 2921 експонат);

Харківський національний університет Повітряних Сил імені І. Кожедуба (створено 2019 р., 650 м², 2086 експонатів);

Військова частина А0704 (Васильків Київської обл., ств. 1980 р., 240 м², 1250 експонатів).

Діють також музейні утворення (експозиції) у військових частинах Повітряних Сил Збройних Сил України:

Військова частина А2502 (Старокостянтинів Хмельницької обл., 25 м², 40 експонатів);

Військова частина А2656 (Вінниця, створено 2017 р., 120 м², 211 експонатів);

Військова частина А1356 (Миргород, створено 2015 р., 130 м², 500 експонатів);

Військова частина А2860 (с. Данилівка Київської обл., 60 м², 48 експонатів);

Військова частина А0800 (Одеса, 120 м², 150 експонатів);

Військова частина А2171 (Одеса, 30 м², 67 експонатів);

Військова частина А1620 (Одеса, 40 м², 22 експонати);

Військова частина А2800 (с/мт Хлібодарське Одеської обл., 46 м², 158 експонатів);

Військова частина А1836 (Херсон, 34 м², 4 експонати, не діє у зв'язку з російською окупацією; після звільнення міста потребує створення нової експозиції і капітального ремонту);

Військова частина А2847 (Стрий Львівської обл., 45 м², 27 експонатів, не діє у зв'язку з війною; потребує ремонту);

44-й гарнізонний будинок офіцерів (Мелітополь, 61 м², 127 експонатів, не діє у зв'язку з війною; після звільнення міста потребує створення нової експозиції і капітального ремонту);

42-й гарнізонний будинок офіцерів (Старокостянтинів, ств. 2001 р., 59,7 м², 61 експонат, потребує створення нової експозиції і ремонту).

Діють також музейні утворення (експозиції) у *військових частинах Командування Сил Спеціальних операцій Збройних Сил України:*

Військова частина А2077 (Кропивницький, створено 2020 р., 420 м², 169 експонатів, потребує оновлення експозиції і капітального ремонту);

Військова частина А3199 (Очаків, створено 2017 р., 65,8 м², 750 експонатів, потребує оновлення експозиції і ремонту);

Військова частина А1788 (Хмельницький, створено 2019 р., 70,5 м², 56 експонатів, потребує оновлення експозиції і капітального ремонту).

Організовано також музейні утворення (експозиції) у військових частинах *Командування Десантно-штурмових військ Збройних Сил України:*

25-й гарнізонний будинок офіцерів (Житомир, створено 2020 р., 179 м², 112 експонатів, потребує оновлення експозиції і капітального ремонту);

59-й гарнізонний будинок офіцерів (Одеса, створено 1985 р., 1614 м², 3453 експонати, потребує нової експозиції і капітального ремонту).

У нашій державі діють також музеї інших силових структур – Служби безпеки України, Державної прикордонної служби та ін. Центральний музей Державної прикордонної служби України реконструює історію та традицію вказаної служби, зокрема від часу прикордонних сторож IX ст. до звитяг АТО/ООС. Він діє у смт Оршанець на території Навчального центру Державної прикордонної служби України ім. І. Момота. Включає близько 50-ти тис. експонатів (бойова зброя, військово-технічні засоби, художні твори), які розміщені у п'яти залах.

На території нашої держави є також чимало військово-історичних музеїв, які підпорядковані Міністерству культури та інформаційної політики України, місцевим органам влади. Серед них насамперед відзначимо «Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс», який засновано 1974 р. і включає понад 400 тис. експонатів. До 2015 р. він називався «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.».

Київській обласній державній адміністрації підпорядковано *Національний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 р.»*, який засновано 1945 р. у с. Петрівці (Вишгородський р-н) на Київщині. Його експозиція відображає бої Радянської армії у роки Другої світової війни і потребує деідеологізації й дегероїзації від комуністичного минулого.

Чимале зацікавлення відвідувачів викликає *Конотопський музей авіації*, який відкрито 2008 р. на території розформованої 2005 р. авіаційної бази. Вказаний заклад є філією Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О. Лазаревського. Музей включає військовий бункер доби Другої світової війни, пункт управління, 6 вертольотів радянської доби, макети авіації, документальні фотоматеріали, колекції військової форми. Науковці та

адміністрація музею дієво співпрацювала з Конотопським авіаремонтним заводом «Авікон».

Миколаївський музей суднобудування і флоту (створений 1973 р.) відображає історію формування Чорноморського флоту, віхи цивільного і військового суднобудування у місті. Включає понад 8 тис. експонатів, зокрема більше сотні моделей. Українське військове кораблебудування відображає стаціонарна виставка «Морський щит Вітчизни». Частина експозиції потребує дерусифікації (йдеться про погруддя та біографії російських адміралів-флотоводців).

Чернігівський військово-історичний музей, який діяв у 1959 –1995 рр. як музей історії Чернігівського вищого військового авіаційного училища, нині є філією Чернівецького обласного історичного музею. Немала частина експозиції присвячена висвітленню бойового шляху 1-ї гвардійської радянської армії й нині потребує деідеологізації й поповнення українського історичного нормативу. Нині експозиція музею нараховує близько 2,5 тис. експонатів, зокрема присвячених сучасній героїчній війні українців проти рашистів.

Висновки до другого розділу

Таким чином, становлення та розвиток європейських військово-історичних музеїв відбулося на зламі XVIII–XIX століть і пов'язане, передусім, із тотальною мілітаризацією суспільств, обумовленою епохою «наполеонівських війн». Україна, як частина Європи, теж активно включилася у всеєвропейський процес розбудови військових музеїв як освітньо-культурних закладів.

Лідером у музейному будівництві були західноукраїнські землі, які перебували під окупацією Австро-Угорської імперії. Перші музейні установи в Україні виникли у Львові. В основу їхньої експозиції увійшли приватні колекції польської знаті. Виникнення першого публічного музею відбулося в рамках діяльності Національного закладу імені Оссолінських на основі колекції князів

Любомирських (1827 р.). Збірка музею складалася з цінних предметів зброї і військових обладунків. Першим муніципальним музеєм України став «Історичний музей міста Львова» (1893 р.).

Поява перших музейних установ української громади була пов'язана з діяльністю громадських та науково-освітніх товариств. Найбільш вагоме значення у процесі формування досліджуваних колекцій серед музеїв громадських та науково-освітніх товариств відіграв Музей Наукового Товариства імені Шевченка (1895 р.).

Процес формування колекцій пам'яток воєнної історії відбувався і на інших українських землях. Першим в Україні музеєм військово-історичного напрямку, створеним у центральних, східних та південних землях України, був Київський воєнно-історичний музей (1910 р.).

Важливу роль відіграли музеї Української визвольної боротьби, які виникли завдяки зусиллям української еміграції, серед них цікаву колекцію мав «Музей української визвольної боротьби», що діяв у Празі протягом 1925–1948 рр. Музей збирав, вивчав і популяризував усі матеріали, пов'язані з українським національним рухом.

У радянській Україні усі музеї, як і інші заклади культури і освіти, перебували під сильним комуністичним ідеологічним тиском. Пам'ятки історії пов'язані з національно-патріотичним рухом нищилися, відбувалася непомірна героїзація Другої світової війни, замовчувалися втрати солдатів і офіцерів, прорахунки вищого командування тощо.

Після проголошення незалежності України, військово-історичні музеї поволі декомунізуються. Цей процес триває і в наші дні. Головним осередком збору, упорядкування та пропаганди національних військово-історичних традицій серед музеїв ЗСУ є *Національний воєнно-історичний музей України* у столиці, який засновано 1995 р. Фонди НВІМУ нараховують більше 50 тис. експонатів – від доби бронзи до сучасності. Свою діяльність музей започаткував відкриттям першої виставки «Збройні сили України: витоки (1917–1991 рр.)», у 1998 р.

За допомогою унікальних пам'яток духовної, інтелектуальної, матеріальної культури військово-історичні музеї проводять національно-патріотичне виховання молоді. Цей напрямок змістової діяльності постійно розвивається та сприяє розвитку національної ідентичності та державності у час жорсткої боротьби проти російської навали, задля збереження України.

РОЗДІЛ III

МЕРЕЖА ВІЙСЬКОВИХ МУЗЕЇВ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ

3.1. Нормативно-правова база з організації діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України

Аналіз правових підстав стосовно організації діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України дозволяє розкрити діяльність музейних закладів ЗС України у сучасних умовах.

Ведучи мову про нормативно-правову базу функціонування військово-історичних музеїв у Збройних Силах України, слід відзначити, що ці установи у своїй діяльності керуються нормативними актами Міністерства оборони України і Міністерства культури та інформаційної політики України у межах чинного законодавства.

Важливе значення мають Закони України: «Про культуру»¹²⁴, «Про музеї та музейну справу»¹²⁵, «Про Національний архівний фонд та архівні установи»¹²⁶, «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»¹²⁷, «Про охорону культурної спадщини»¹²⁸, «Про державні нагороди України»¹²⁹, «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних

¹²⁴ Про культуру Закон України від 14.12.2010 р. № 24. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. Ст. 168.

¹²⁵ Про музеї та музейну справу Закон України від 29.06.1995 р. № 25 *Відомості Верховної Ради України*. 1995. Ст. 191.

¹²⁶ Про Національний архівний фонд та архівні установи Закон України від 24.12.1994. №15. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. Ст. 86.

¹²⁷ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей Закон України від 21.09.1999р. №48. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. Ст. 405.

¹²⁸ Про охорону культурної спадщини Закон України від 08.06.2000р. №39. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. Ст. 333.

¹²⁹ Про державні нагороди України Закон України від 16.03.2000р. №21. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. Ст. 162.

металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»¹³⁰, Цивільний кодекс України¹³¹, тощо.

Базовим нормативно-правовим актом у сфері функціонування військово-історичних музеїв в Україні є Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 року в оновленій редакції від 25.09.2020 року.

«Основними напрямками діяльності музеїв, у тому числі і військово-історичних, серед іншого є науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, видавнича, реставраційна, виставкова, пам'яткоохоронна робота, а також діяльність, пов'язана з науковою атрибуцією, експертизою, класифікацією, державною реєстрацією та усіма видами оцінки предметів, які можуть бути визначені як культурні цінності, з метою включення до Музейного фонду України»¹³².

Слід відзначити той факт, що в початковій редакції чинного Закону серед видів музеїв не було передбачено військово-історичних. Такий вид музеїв, серед історичних, був передбачений лише у редакції Закону 2009 р. Військово-історичні музеї розглядаються як підвид історичних музеїв¹³³.

Військово-історичні, як і інші музеї, можуть мати різну форму власності, передбачену законами. Їх засновниками можуть бути органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи. Вони мають статус юридичної особи, крім тих, що створюються і діють у складі підприємств, установ, організацій та закладів освіти. Такі музеї не підлягають державній реєстрації.

¹³⁰ Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними Закон України від 18.11.1999р. № 9 *Відомості Верховної Ради України*. 1997. Ст. 34.

¹³¹ Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

¹³² Про музеї та музейну справу Закон України від 29.06.1995р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 25. Ст. 191

¹³³ Про внесення змін до Закону України Про музеї та музейну справу *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 5. Ст. 45;

Серед галузевих нормативно-правових актів у сфері функціонування військово-історичних музеїв слід згадати Наказ Міністра оборони України № 374 від 10 липня 2019 року «Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України»¹³⁴. Чинному наказу передували накази Міністра оборони «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України» № 343 від 17 липня 2018 року¹³⁵ та «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України» № 95 від 06 березня 2002 року¹³⁶. Ці документи регламентували організацію діяльності військових музеїв і музейних утворень, визначали їх правовий статус, функції, завдання та основні напрями роботи.

Затвердження згаданої Інструкції Наказом Міністра оборони України було здійснено «відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» і Указу Президента України Л. Кучми від 22 березня 2000 року № 489 «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України»¹³⁷ та з метою удосконалення діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України, підвищення їх ролі у військово-патріотичному вихованні, збереження та використання пам'яток матеріальної і духовної культури у військовій сфері, залучення особового складу Збройних Сил, громадян України до надбань військової національної, історико-культурної спадщини. Проте сам Указ

¹³⁴ Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України № 374 від 10.07.2019 р.

¹³⁵ Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України «№ 343 від 17 липня 2018 року.

¹³⁶ Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України « № 95 від 06 березня 2002 року.

¹³⁷ Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України: Указ Президента України № 553/2007 від 25 червня 2007 року.

Президента стосується розвитку усієї музейної справи в Україні. Документом передбачалося виділення Міністерствами необхідних коштів для забезпечення діяльності підпорядкованих їм музейних закладів, оновлення обладнання, технічних засобів та поповнення їх колекцій. Інструкція передбачає декілька видів музейних установ у Збройних Силах України: військові музеї, їх філії, музеї (кімнати) бойових традицій. Останні трактуються як музейні утворення»¹³⁸.

Важливим твердженням є положення про те, що діяльність музеїв є частиною військово-історичної та загалом виховної роботи у Збройних Силах України. Одним з найважливіших їх завдань є надання дієвої допомоги командирам та їхнім заступникам щодо мобілізації особового складу на сумлінне виконання навчальних і бойових завдань, готовності до збройного захисту держави. Музейні установи мають сприяти розвитку військово-історичної науки¹³⁹.

На військові музеї покладаються культурологічна, науково-дослідна, інформаційно-довідкова функції тощо. Відповідно їх діяльність спрямована на виявлення, збір, збереження та «всебічне дослідження предметів музейного значення, об'єктивне відображення в експозиції військово-історичних та соціальних процесів, подій та явищ, сприяння бойовій підготовці, науковій, навчально-педагогічній, виробничій та іншій діяльності Збройних Сил України, що здійснюється шляхом проведення культурологічної роботи з військово-патріотичного виховання»¹⁴⁰.

Окремим аспектом також є і науково-дослідна робота з вивчення військово-історичних процесів. «Вона включає розробку наукової концепції музеїв, дослідження музейних предметів, проведення соціологічних досліджень,

¹³⁸ Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України: Указ Президента України № 553/2007 від 25 червня 2007 року.

¹³⁹ Турчак О.В., Надрага М.С., Гузенко І.І. Нормативно-правова база з організації діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 223.

¹⁴⁰ Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України: Указ Президента України № 553/2007 від 25 червня 2007 року.

видання наукових праць з військової (воєнної) історії та питань музеєзнавства, матеріалів науково-практичних заходів, періодичних видань та інших матеріалів»¹⁴¹.

Культурологічна (раніше носила назву науково-освітня) робота музеїв військової історії здійснюється у формі проведення різного виду екскурсій, лекцій, доповідей, бесід, конференцій, тематичних вечорів, уроків мужності, зустрічей з ветеранами, «днів зброї, бойового прапора, військової слави, заходів, присвячених визначним військово-історичним датам і подіям, функціонування музейних гуртків та клубів, днів відкритих дверей, музейних свят, виставок, показів документальних фільмів тощо. Ця робота має сприяти утвердженню славних бойових традицій військ (сил), патріотичному, моральному та естетичному вихованню, підвищенню культурного та освітнього рівня військовослужбовців, громадян України, мати позитивний вплив на виконання особовим складом завдань бойової підготовки, готовність до виконання свого конституційного обов'язку, пропагувати військову (воєнну) історію України»¹⁴².

Окрім цього музеї проводять експозиційну, науково-фондову та видавничу роботу. Видавнича робота покликана пропагувати досягнення воєнно-історичної науки й музейної роботи, ознайомлювати з музейними предметами та колекціями, популяризувати музейну діяльність.

Позитивним є наявність положення про те, що «музеї, котрі є структурними підрозділами військових частин, установ та організацій, які входять до сфери управління Міністерства оборони України, утримуються відповідно до законодавства, відповідно їх фінансування здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, інших джерел, не заборонених законодавством».

¹⁴¹ Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України; Указ Президента України № 553/2007 від 25 червня 2007 року.

¹⁴² Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України: Указ Президента України «№ 553/2007 від 25 червня 2007 року.

Зокрема, попереднім Положенням визначалося, що такого роду музеї утримуються лише за їх кошторисами ¹⁴³.

Поряд з історичними музеями (у попередньому Положенні – військово-історичні), що становлять основу усієї військово-музейної мережі, у Збройних Силах України можуть бути створені також науково-технічні, літературні, художні тощо (архітектурні музеї не фігурують у новій Інструкції) ¹⁴⁴.

Згідно чинного законодавства військово-історичні музеї покликані «документувати історію війн, військового мистецтва, розбудови Збройних Сил України, зброї, військової техніки, обмундирування, спорядження, знаків розрізнення, військової думки, бойовий шлях військових частин, установ та організацій, діяльність визначних воєначальників, національних героїв тощо. Науково-технічні музеї документують історію розвитку військової техніки, літературні музеї – історію і сучасний розвиток військової літератури, художні музеї відображають історію розвитку образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва»¹⁴⁵.

Головним у системі військово-історичних музеїв є Національний військово-історичний музей України, що діє на підставі власного статуту і згідно із законодавством на нього покладено обов'язок сприяння розвитку музейної справи у Збройних Силах України. Він також веде облік всіх музеїв Збройних Сил.

Окрім нього, передбачені головні військові музеї видів Збройних Сил, окремого роду військ (сил).

Важливим є нормативне закріплення гарантій забезпечення будівлями (спорудами) музеїв та музейних утворень.

¹⁴³Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України: Указ Президента України № 553/2007 від 25 червня 2007 року.

¹⁴⁴Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України «№ 374 від 10.07.2019 р.

¹⁴⁵Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України: Указ Президента України № 553/2007 від 25 червня 2007 року.

Зазначаємо, що чинною Інструкцією більш чітко урегульовано процедуру створення, реорганізації та ліквідації музеїв у порівнянні з «Положенням...» 2018 року. Мова йде про те, що такі музейні утворення як музеї бойових традицій створюються у з'єднаннях, військових навчальних закладах, а кімнати бойових традицій – у військових частинах, установах, організаціях. Хоча, на нашу думку, слід було розмежувати терміни «музеї бойових традицій» та «кімнати бойових традицій» найперше у п.2 розділу першого «Загальні положення». Вважаємо, що відмінність між ними полягає і в розмірах експозиційної площі і в кількості фондів збірок ¹⁴⁶.

Штатні музеї створюються Міністром оборони України за поданнями командувачів видів Збройних Сил України, відповідних командирів, погодженими з Департаментом військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України або Головним управлінням морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України ¹⁴⁷.

Виходячи з того, що безпосереднє керівництво практичною діяльністю музеїв здійснюють органи морально-психологічного забезпечення, які визначають зміст і напрями діяльності музеїв, доцільним було б погодження подань про їх створення з Головним управлінням морально-психологічного забезпечення та Департаментом військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України, зважаючи на те, що останній здійснює загальне керівництво музейною справою у Збройних Силах України.

¹⁴⁶ Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України № 374 від 10.07.2019 р.

¹⁴⁷ Турчак О.В., Надрага М.С., Гузенко І.І. Нормативно-правова база з організації діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 224.

Створюючи музей, засновник повинен забезпечити формування музейного зібрання, матеріальну базу, умови його охорони, фінансування, кадровий склад та роботу за розкладом.

Організаційна структура і чисельність військовослужбовців та працівників військових музеїв визначаються штатами військових музеїв, а музейних утворень – штатами військових частин, структурними підрозділами яких вони є.

Філії музеїв не є юридичними особами, а музейні утворення, що створюються у військових частинах, можуть діяти як їхні структурні підрозділи або на громадських засадах та створюватися рішенням відповідних командирів (начальників).

Регламентація діяльності музеїв здійснюється статутом або положенням, що затверджується наказом Міністерства оборони. Державна реєстрація музеїв відбувається відповідно до чинного законодавства, а музейні утворення державній реєстрації не підлягають.

Інструкцією також передбачено перелік музейної документації, порядок формування музейного фонду, порядок призначення та кваліфікаційні вимоги до керівників військових музеїв і Національного військового музею, приймання та звільнення з роботи працівників музеїв та музейних утворень, що є працівниками Збройних Сил України, а також їх правовий і соціальний захист згідно чинного законодавства ¹⁴⁸.

У головних військових музеях можуть створюватися такі органи самоврядування як – вчені, художні, методичні, реставраційні, редакційно-видавничі ради тощо.

Для розробки пропозицій і практичних рекомендацій щодо розвитку музейної справи у Збройних Силах при Департаменті військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики створюється музейна рада з визначеним

¹⁴⁸ Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України № 374 від 10.07.2019 р.

колом представників органів військового управління, навчальних, наукових та музейних установ Міністерства оборони.

Ведучи мову про нормативно-правову базу музейної діяльності в Збройних Силах, слід згадати про Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України» № 260 від 12 вересня 1996 року»¹⁴⁹. У 2010 р. музей перейменовано у Національний військово-історичний музей України¹⁵⁰. Затверджене Положення стало типовим для інших музейних установ Збройних Сил України.

Таким чином, наявна нормативно-правова база щодо організації діяльності військових музеїв (кімнат бойових традицій) у ЗСУ є достатньо повною. Однак окремі її положення потребують удосконалення та осучаснення з урахуванням комплексного підходу до визначеної проблематики.

Важливою проблемою музеїв України є процес декомунізації.. З початком російської агресії у 2014 р. в Україні особливо гостро постало питання національної ідентичності, та пов'язаний з цим процес так званої декомунізації – «усунення з публічного простору та суспільної свідомості політичної, ідеологічної і культурної спадщини комуністичного (радянського) періоду в нашій історії»¹⁵¹.

У юридичній площині цей процес забезпечується «Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»¹⁵², «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність

¹⁴⁹ Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України № 260 від 12 вересня 1996 року.

¹⁵⁰ Національний військово-історичний музей України: історія створення. URL: <http://nvimu.com.ua/pages/view/18>.

¹⁵¹ Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище.: Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. С. 8.

¹⁵² Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Закон України від. 09.04.2015 № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 219.

України у ХХ столітті»¹⁵³, «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939-1945»¹⁵⁴, «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»¹⁵⁵. Відповідно до цього законодавства, заборонена пропаганда комуністичної та націонал-соціалістичної (нацистської) ідеології, а також використання та пропаганда символів цих ідеологій.

До такої пропаганди законодавці віднесли виправдання злочинів радянського режиму у ЗМІ, в ході виборчих кампаній, у програмах і символіці політичних партій тощо. До символіки відноситься свастика, серп і молот, радянські герби та прапори, пам'ятники та топоніми – із винятками для пам'ятників та топонімів, «пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури»¹⁵⁶.

Проте, відповідно до ст. 4. заборона не поширюється на випадки використання такої символіки:

- в експозиціях музеїв, виставках;
- у процесі наукової діяльності, в тому числі під час наукових досліджень та поширення їх результатів у не заборонений законодавством України спосіб;
- на оригіналах знамен;
- на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувались особи до 1991 року та протягом 1991–2015 років у зв'язку з річницями подій періоду Другої світової війни, а також на документах, що посвідчують нагородження ними;

¹⁵³ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 09.04.2015 № 314-VIII. Відомості Верховної Ради, 2015, № 25, ст. 190

¹⁵⁴ Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939-1945. Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 25. Ст. 191.

¹⁵⁵ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26 Ст. 218

¹⁵⁶ Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.

- під час викладення або реконструкції (зокрема історичної) історичних подій;
- приватних колекціях та приватних архівних зібраннях ¹⁵⁷.

Враховуючи, що після розпаду СРСР, у спадок музейна мережа України отримала величезну кількість музеїв з практично незмінною експозицією, назріло питання їхньої дерадянізації та приведення у відповідність з вимогами часу та історичною достовірністю. Важливим у цьому плані стало «Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України», затверджено наказом міністра оборони України від 17 липня 2018 р. Відповідно до цього документу, у процесі створення експозицій музеїв серед інших вимог – повинна бути дотримана вимога історичної достовірності.

Наголошено, що матеріали, які виставляються для загального огляду, повинні відповідати вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» та не містити відомостей, що становлять державну таємницю, а також іншу інформацію з обмеженим доступом ¹⁵⁸.

На нашу думку, аналізуючи проведення декомунізації у гарнізонних військово-історичних музеях, показовим приклад Музею 2-го гарнізонного клубу офіцерів у Житомирі, що був створений у 1962 р. З середини 90-х років музей занепадав, експонати втрачалися. Остаточо музей було закрито у 2018 р. у зв'язку з процесом декомунізації, адже залишки експозиції мали яскраво-виражене комуністично-пропагандистське спрямування. Тим не менше, зараз у його приміщеннях створюється новий музей, присвячений історії української

¹⁵⁷ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Закон України від. 09.04.2015 № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 219.

¹⁵⁸ Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України № 95 від 06 березня 2002 року.

армії, зокрема десантно-штурмових військ. Ця ідея була зумовлена розгортанням в Житомирі десантно-штурмової частини¹⁵⁹.

У 2014–2019 рр. в НВІМУ було проведено масштабну реекспозицію задля актуалізації чинного музейного наративу. Зараз у музейній експозиції відображено всі ключові періоди становлення української державності крізь призму військового будівництва, велика увага надається подіям російсько-українського збройного конфлікту.

Ільєнко А., Шупік Є., Шатілов Є. у своєму дослідженні визначили важливість сучасних виставок, присвячених українсько-російській війні *«...стаціонарна виставка, що висвітлює події російської агресії, функціонує в музеї з 2016 р. та досі залишається одним з наймасштабніших виставкових проєктів, присвячених історії участі військовиків ЗСУ в російсько-українській війні»*¹⁶⁰. Цей приклад можна вважати зразком для декомунізації інших музеїв. Хоча багато музейників досі вагаються щодо створення подібних виставок, обґрунтовуючи це незавершенням війни та неповного історичного контексту.

Активізація декомунізації в Україні у зв'язку з російською агресією виявила й цілу низку проблем, особливо у музейній сфері. О. Литвиненко в аналітичній доповіді «Проблеми декомунізації меморіального простору України» зазначає, «що музеї практично залишилися поза увагою Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Винятком автор вважає загальну категорію «юридичної особи» під яку підпадають і музейні заклади), та норми, відповідно до заборони комуністичної символіки не поширюється на її використання «в експозиціях музеїв, тематичних виставках, Музейному фонді України».

¹⁵⁹ Shkorubsk V. Activities of military historical museums at the garrison officers' clubs of the Armed Forces of Ukraine. *Military Scientific Journal*. 2021. Iss. 6. P. 147-160. P. 152.

¹⁶⁰ Ільєнко А., Шупік Є., Шатілов Є. Експозиція національного військово-історичного Музею України як втілення сучасної державницької Концепції військової історії України. *Воєнно-історичний вісник*. 2021. № 4, спецвипуск. С. 49-61.

При цьому, дослідник наголошує, що музейні заклади, насамперед історичні та краєзнавчі музеї, у радянські часи виконували у першу чергу пропагандистські функції. Велика частина їхньої експозиції не зазнала суттєвих змін навіть після здобуття Україною незалежності і відображала старі ідеологеми, втілені у відповідних трактуваннях історичних подій. Такі музеї, переконаний О. Литвиненко, потребують декомунізації вже не на рівні заміни етикетажу, а на рівні створення нової візуальної і смислової структури експозиції. Головною проблемою тут є відсутність єдиної концепції та методологічної бази. При цьому музейне середовище є досить консервативним, тому існує ризик, що *«... деякі музейні працівники, особливо в тих регіонах, де радянська ментальна і культурна спадщина збереглася найкраще, підуть шляхом компромісу з місцевою громадською думкою замість того, щоб на неї активно впливати, і обмежаться лише «косметичними» змінами або запланують процес змін на довгі роки, чим фактично нівелюють їх сенс»*¹⁶¹.

А. Гайдукевич переконана, що до декомунізації музеїв потрібно підходити продумано. Експозицію музеїв потрібно змінювати таким чином, щоб зберегти усі експонати. При цьому *«...Працівники музею мають пояснювати, чому були такі експонати, чому таке подання історії і чому так, а не інакше, побудовано музейну експозицію. Усі музеї, які було створено в радянський період, виконували найголовнішу функцію – ідеологічну, а не функцію збирання. Проблема в тому, що й донині вони її виконують...»*¹⁶².

Таким чином, декомунізація музеїв в Україні – новий процес, який тільки набирає обертів. Його методологічна і концептуальна база потребує подальшого

¹⁶¹ Литвиненко О. Проблеми декомунізації меморіального простору України : аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень: вебсайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/problemi-dekomunizacii-memorialnogo-prostoru-ukraini> (дата звернення 18.05.24)

¹⁶² Усі проблеми з декомунізацією музеїв – через неправильне трактування закону. Інтерв'ю з Гайдукевич А. Розмову веде Лілія Бондар. Волинські новини. 2 липня 2016. URL: <https://www.volynnews.com/news/authority/anastasiia-haydukevych-usi-problemy-z-dekomunizatsiyeiu-muzeyiv-cherez-n/> (дата звернення 18.05.24)

удосконалення. Існуюча нормативно-правова база в цілому відповідає умовам активної діяльності військовим музеям, проведенню широкої роботи з національно-патріотичного виховання молоді.

3.2. Мережа військових музеїв України

Сучасна класифікації музеїв склалася на зламі ХХ – на початку ХХІ ст. Вона використовує чинні міжнародні типології світових музеїв.

Тип музею визначає його суспільне призначення. Існують різноманітні критерії типології музеїв. Наприклад: профіль, рід діяльності, форма власності, ранг, масштаб та ін.

Існують типи музеїв, які враховують категорії відвідувачів:

1) масові або публічні. Це більшість історичних та краєзнавчих музеїв України (наприклад, Національний історичний музей України в Києві, Львівський історичний музей, Волинський краєзнавчий тощо;

2) академічні або науково-дослідні (наприклад, Львівський природознавчий музей НАН України; Львівський музей етнографії та художніх промислів НАН України тощо);

3) навчальні для учнів і студентів. Вони діють при навчальних закладах (наприклад, Музей історії Львівського університету імені І. Франка, Музей археології при Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України)¹⁶³.

За юридичною власністю музеї країни поділяються на: державні, муніципальні, відомчі (у т. ч. університетські), громадські (у т. ч. шкільні), корпоративні, церковні, приватні (у т. ч. приватних ВНЗ).

Усі військово-історичні музеї є підгрупою історичних музеїв, тобто їх спеціалізація ґрунтується на військовій історії – галузі історичної науки, що «вивчає в хронологічній послідовності причини, хід, рушійні сили й наслідки

¹⁶³ Касинець О.В. Основи музеєзнавства: навчальний посібник Вінниця: МДУ, 2012. С. 23-24

війн (збройних локальних конфліктів), розвиток воєнного мистецтва, думки та будівництво армій. Їй підпорядковані такі спеціальні історичні дисципліни, як воєнні історіографія, археографія, археологія, джерелознавство, статистика, біографістика, геральдика, сфрагістика тощо»¹⁶⁴.

Військові музеї – окремий вид музеїв історичного профілю. Вони збирають, описують, вивчають, експонують та пропагують збірки зброї, військову техніку комплекси особистих речей і документів військових, ін. Значна кількість військових музеїв має у своєму складі окремі музейні установи на правах філій, відділів та секторів, які часто розташовані не в тих населених пунктах, у яких працює головний музей. Наприклад, Національний військово-історичний музей України (м. Київ).

Державні служби не фіксують їх як окремі музейні установи, до статистичних зведень вноситься як музейна одиниця лише головний музей. Так, загальна кількість музеїв України згідно зі статистичними даними за 2017 р. становила 574 одиниці¹⁶⁵; кількість філіалів – 18, кількість відділів і секторів – 795¹⁶⁶. Таким чином, реально в усій країні працювали не 574, а 1 487 державних музейних установ¹⁶⁷. При цьому статистичні служби не враховували музеї, розташовані в Автономній Республіці Крим і м. Севастополь, які окуповані рашистами на початку російсько-української війни.

Дослідження мережі військово-історичних музеїв в Україні здійснювалося на основі офіційних джерел, зокрема переліків музеїв і заповідників системи Міністерства культури та інформаційної політики України¹⁶⁸, даних Державної

¹⁶⁴ Калакура Я.С., Войцехівська І.Н., Павленко С.Ф. та ін. Історичне джерелознавство. Київ: Либідь, 2002, 486 с. С.115.

¹⁶⁵ Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний збірник. Київ, 2018, с. 10, 18, 19.

¹⁶⁶ Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний збірник. Київ, 2018, с. 43.

¹⁶⁷ Статистичний щорічник України за 2014 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2015. 586 с.

¹⁶⁸ Державні музеї України: Довідник. Міністерство культури України. Київ, 2014, 69 с.

служби статистики України та офіційних сайтів музеїв ¹⁶⁹ і заповідників ¹⁷⁰. Формування музейних каталогів проводилося шляхом збору інформації з офіційних джерел системи Міністерства культури України та даних Державної служби статистики України.

Зазначене виявило прогалини у фіксації багатьох статистичних даних та встановило, що досі в Україні відсутні спеціальні комплексні ґрунтовні праці, присвячені дослідженню військово-історичних музеїв.

Об'єктивний аналіз мережі військово-історичних музеїв сучасної України неможливий без їх класифікації, тобто групування музеїв за ознаками, суттєвими для організації та розвитку музейної мережі та для всієї музейної діяльності ¹⁷¹.

Саме профільна дисципліна визначає науково-дослідну діяльність музеїв та їх різноманітність, надає кожному музею індивідуальності, яка відрізняє його не тільки від музеїв іншого профілю, але й від інших музеїв такого самого профілю ¹⁷².

Водночас необхідність оптимізації діяльності музеїв стає дедалі відчутнішою. Інструментом, що дозволяє визначити шляхи вдосконалення діяльності музеїв, як уже зазначалося, є збір статистичних даних. За географічним місцем розташування авторкою визначено таку статистичну класифікацію військово-історичних музеїв:

місто Київ

—

6

¹⁶⁹ Музейні заклади, які належать до сфери управління Міністерства культури України. Міністерство культури України. Офіційний сайт. 2014. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=244942172. (дата звернення 18.05.24)

¹⁷⁰ Заповідники. Міністерство культури України. Офіційний сайт. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244905579. (дата звернення 18.05.24)

¹⁷¹ Равикович Д. Классификация музеев: Российская музейная энциклопедия: В 2 т. Москва: Прогресс, «Рипол классик». 2001. Т. 1. с. 273.

¹⁷² Равикович Д. Профиль музея: Российская музейная энциклопедия: В 2 т. Москва: Прогресс, «Рипол классик». 2001. Т. 2. с. 121.

Вінницька область	—	4
Волинська область	—	3
Дніпропетровська область	—	4
Донецька область	—	2
Житомирська область	—	1
Закарпатська область	—	0
Запорізька область	—	4
Івано-Франківська область	—	8
Київська область	—	4
Кіровоградська область	—	1
Луганська область	—	1
Львівська область	—	12
Миколаївська область	—	4
Одеська область	—	6
Полтавська область	—	2
Рівненська область	—	2
Сумська область	—	4
Тернопільська область	—	3
Харківська область	—	4
Херсонська область	—	0
Хмельницька область	—	3
Черкаська область	—	6
Чернівецька область	—	1
Чернігівська область	—	9
Автономна Республіка Крим	—	7
м. Севастополь	—	9

У результаті аналізу мережі державних музеїв України було визначено 111 військово-історичних музеїв України, з яких 7 – в Автономній Республіці Крим, 9 – у м. Севастополь, що зараз перебувають під окупацією рашистів. Але

ми не виключаємо їх з класифікаційних каталогів, зважаючи на те, що ці музеї створені Україною й, безперечно, будуть визволені від окупації агресора. Їхні назви та підпорядкування зазначаються на теперішній час, відповідно до даних офіційних сайтів. Було встановлено їх локалізацію за регіонами:

Порівняльний аналіз мережі військово-історичних музеїв за адміністративно-територіальним поділом України встановив, що лідером за кількістю музеїв цього профілю є Львівська обл., яка налічує 12 військово-історичних музеїв. Поряд з лідером – Чернігівська обл. та місто Севастополь, що утримують по 9 музеїв. Сім військово-історичних музеїв функціонують в Автономній Республіці Крим, а по 6 музеїв дислокується в Черкаській, Одеській областях та місті Києві. Такі області, як Херсонська та Закарпатська, узагалі не мають жодного військово-історичного музею.

В Україні військово-історичні музеї складають 6,3 % від загальної кількості державних музеїв – 94 з 1 487. Найбільший відсоток військово-історичних музеїв у Миколаївській обл. – 18,2 %; але такий високий показник відносний, оскільки в області музейна мережа дуже нечисленна – усього 22 музейні установи, з них 4 – військово-історичні. Далі йдуть Одеська область – 15 % (6 із 40 установ), Волинська область – 13 % (3 із 23), Черкаська область – 9,5 % (6 із 63), Львівська область – 9,2 % (12 із 23), Івано-Франківська область – 9,1 % (8 із 88) та Харківська область – 7 % (4 із 57). В інших областях доля військово-історичних музеїв значно менша. Несподіваним видається результат аналізу музейної мережі Києва, яка налічує 323 установи, з яких тільки 6 військово-історичних музеїв, тобто 1,9 %. Це найнижчий показник в Україні. Відповідний показник усіх інших регіонів сягає 2,5 % і вище ¹⁷³.

Великі розбіжності в показниках за різними регіонами дозволяють дійти висновку, що аналітична робота відповідальних управлінських структур у

¹⁷³ Шикіна О.В., Нечева Н.В. Аналіз сучасного стану музейної справи в Україні. *Економіка та управління національним господарством*. Вип.38. 2019. С. 119.

музейній галузі майже не здійснюється. Регіони забезпечені могутніми просвітницькими установами нерівномірно.

Розглянемо *державні військово-історичні музеї України* за типами:

1.	Музеї загальної військової історії України	4 (3,6%)
2.	Музеї, пов'язані з окремими галузями військової справи і науки	35 (31,5%)
3.	Музеї за видами збройних сил та родами військ	9 (8,2%)
4.	Музеї історії окремих військових підрозділів	5 (4,5%)
5.	Меморіальні музеї	28 (25,4%)
6.	Музеї-пам'ятки	2 (1,8%)
7.	Музеї-діорами та музеї-панорами	3 (2,7%)
8.	Музеї-фортеці	3 (2,7%)
9.	Замки-фортеці	3 (2,7%)
10.	Музеї військово-навчальних закладів	0 (0%)
11.	Музеї-арсенали	1 (0,9%)
12.	Військово-історичні музеї-заповідники	18 (16,3%)

До першої групи музеїв, що займаються дослідженням та популяризацією загальної військової історії України, належать чотири військово-історичні музеї. Це насамперед «Національний військово-історичний музей України» (м. Київ), «Музей «Герої Дніпра» (м. Івано-Франківськ), «Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки» (м. Луцьк), «Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут» (с. Пам'ятне, Чернігівська обл.).

Відповідно до запропонованої класифікації за типами музеї загальної військової історії України представлені 4 закладами, які складають від загальної кількості державних військово-історичних музеїв України 3,6%.

Військово-історичних музеїв, які пов'язані з окремими галузями військової справи й науки є найбільше. Вони нараховують 35 музейних установ, які складають 31,5% від загальної кількості державних військово-історичних музеїв

України. Типовими представниками таких музеїв є Музей історії запорозького козацтва (м. Запоріжжя, Запорізька обл.), Музейний комплекс «Козацької слави та військової техніки» (м. Южноукраїнськ, Миколаївська обл.) та Музей історії Корсунь-Шевченківської битви (м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл.).

Музеї за видами збройних сил та родами військ нараховують у своєму складі 9 закладів (8,2%). До таких музеїв належать: Військово-історичний музей Повітряних сил Збройних Сил України (м. Вінниця), Музей важкої бомбардувальної авіації (м. Полтава) та Центральний військово-морський музей України (м. Одеса), Музей Ракетних військ стратегічного призначення (смт Побузьке, Кіровоградська обл.) та ін.

Музеї історії окремих військових підрозділів представлені 5 (4,5%) установами. Як приклад – Військово-історичний музей Південного оперативного командування України (м. Одеса) і Музей гвардійців-широнінців (с. Таранівка Харківська обл.).

Меморіальні музеї в зазначеній класифікації посідають друге місце та налічують 28 одиниць, що складає 25,4% від загальної кількості державних військово-історичних музеїв України. Представниками меморіальних музеїв є Музей Героя Радянського Союзу В. Порика (с. Порик, Хмільницький р-н, Вінницька обл.) та Меморіальний музей Р. Шухевича (с. Тишківці, Городенківський р-н, Івано-Франківська обл.). Найбільше меморіальних музеїв у Львівській обл.: Історико-меморіальний музей полковника Є. Коновальця (с. Зашків, Жовківський р-н), Музей генерал-хорунжого УПА Р. Шухевича (м. Львів), Музей Петра Сагайдачного (с. Кульчиці, Самбірський р-н), Музей родини С. Бандери (м. Стрий), Музей-меморіал гетьмана України І. Виговського (с. Руда, Жидачівський р-н) та ін.

Музей «Золоті Ворота» (м. Київ) та «Ставка Вєрвольф, Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв фашизму» (Вінницька обл.) представляють музеї-пам'ятки, що складає лише 1,8%.

До групи музеїв-діорам і музеїв-панорам належать три музеї (2,7%): діорама «Битва за Дніпро» (м. Дніпро), музей-діорама «Битва за Дніпро в районі

Переяслава і створення Букринського плацдарму восени 1943 р.» (м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.) та діорама «Штурм Ізмаїла» (м. Ізмаїл, Одеська обл.).

Музеї-фортеці та замки-фортеці представлені шістьма установами (2,7%). Музеї-фортеці: Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця» (м. Київ), Музей «Цитадель Батуринської фортеці» (м. Батурин, Бахмацький р-н, Чернігівська обл.), Фортеця Керч (м. Керч, Автономна Республіка Крим), Музей «Судацька фортеця» (м. Судак, Автономна Республіка Крим), Військово-історичний комплекс «Михайлівська батарея» (м. Севастополь, Автономна Республіка Крим); а до замків-фортець належить мистецько-історичний сектор «Жовківський замок» (м. Жовква, Львівська обл.).

Музей «Арсенал» (м. Львів) є єдиним представником (0,9%) типу «музеї-арсенали».

Військово-історичні музеї-заповідники налічують 18 закладів (16,3%). До найбільш характерних представників такого типу музеїв слід віднести: Національний заповідник «Хортиця» (м. Запоріжжя), Національний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році» (с. Нові Петрівці, Вишгородський р-н, Київська обл.) та музей-заповідник «П'ятничанська вежа» (с. П'ятничани, Жидачівський р-н, Львівська обл.), Національний заповідник «Замки Тернопілля» (Тернопільська обл.).

Відповідно до обраної типологічної класифікації державних музеїв закладів вищої освіти в Україні немає.

Протягом останніх десятиліть українські дослідники в галузі військової історії концептуально переглядають напрацювання воєнно-історичної науки минулих років, по-новому трактують важливі для національної історії воєнні події. З метою глибшого розуміння стану мережі державних військово-історичних музеїв з погляду досягнень вітчизняної військово-історичної історіографії здійснено авторську типологічну класифікацію досліджуваної

мережі за однією з соціальних функцій музеїв – функцією документування¹⁷⁴. Вона передбачає цілеспрямоване відображення в музейному зібранні за допомогою музейних предметів тих процесів і явищ у природі й суспільному житті, які вивчає музей відповідно до свого місця в музейній мережі й профілю музею¹⁷⁵.

Аналізуючи державні військово-історичні музеї України за хронологічними періодами військової історії України слід відмітити, що Національний військово-історичний музей України – це єдиний музей в Україні, який комплексно документує всю військову історію України, а Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (м. Луцьк, Волинська обл.) досліджує українське військо від моменту його створення й до сучасного періоду.

Найбільша кількість військово-історичних музеїв України присвячена періоду Другої світової війни. Їх нараховується 45, що становить 41,3% у співвідношенні зі 111 державними військово-історичними музеями України (без урахування «Національного військово-історичного музею України» та «Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки»).

Представниками таких музеїв є «Національний музей історії України в Другій світовій війні. Меморіальний комплекс» (м. Київ), «Музей Великої Вітчизняної війни» (м. Донецьк), музей-діорама «Битва за Дніпро в районі Переяслава і створення Букринського плацдарму восени 1943 р.» (м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.), Музей «Підпільно-партизанський рух на Миколаївщині у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.» (м. Миколаїв), Музей «Харківщина у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років» (смт Солоницівка, Дергачівський р-н, Харківська обл.) та ін.

¹⁷⁴ Карпов В. *Соціологія музею у контексті парадигми музейної діяльності. Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання*: тези доповідей та виступів учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України. Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. 2017. С. 400–401.

¹⁷⁵ Карпов В. Дослідження місця соціології музейної справи у структурі музеєзнавства. *Зарембівські читання*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2015. С. 32–37.

До другої за кількістю групи належать музеї, які вивчають створення сучасних Збройних Сил України та участь українських миротворчих місій під егідою ООН (1991 – 2014 рр.). Таких закладів налічується 23 (21,1%). Це «Військово-історичний музей Повітряних Сил Збройних Сил України» (м. Вінниця), «Історичний музей Національної академії прикордонних військ ім. Б. Хмельницького» (м. Хмельницький), «Музей важкої бомбардувальної авіації» (м. Полтава), «Центральний військово-морський музей України» (м. Одеса) тощо ¹⁷⁶.

Військово-історичних музеїв, що віддзеркалюють військову історію українського козацтва, нараховується 18 (16,5%). Серед них: Національний заповідник «Хортиця» і Музей історії запорозького козацтва (м. Запоріжжя), Музей історії та розвитку українського козацтва (м. Одеса), Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» (м. Хотин, Путивльський р-н, Чернівецька обл.), Музей гетьманства (м. Київ), Музей Петра Сагайдачного (Львівська обл.) та ін.

8 музеїв (7,3%) вивчають історію Української повстанської армії (1942–1954 рр.), зокрема «Музей генерал-хорунжого УПА Р. Шухевича» (м. Львів), Музей «Підпільна штаб-квартира Романа Шухевича» (с. Княгиничі, Рогатинський р-н, Івано-Франківська обл.), «Івано-Франківський обласний музей визвольної боротьби ім. С. Бандери» (м. Івано-Франківськ) та ін.

Війна за незалежність України 1917 – 1921 рр. представлена в 5 музеях (4,6%): «Музей визвольної боротьби України» (м. Львів), «Історико-меморіальний музей полковника Є. Коновальця» (с. Зашків, Жовківський р-н, Львівська обл.), Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут» (с. Пам'ятне, Борзнянський р-н, Чернігівська обл.) тощо.

¹⁷⁶ В. Машталір, Н. Рижева. Дослідження мережі та класифікація військово-історичних музеїв в Україні. *East European Historical Bulletin*. № 19. 2021. Р. 217-227.

Підсумовуючи, зазначимо, що в Україні немає військових музеїв, які б спеціалувалися на багатьох періодах військової історії країни, наприклад добі Давньоруської держави і Галицько-Волинського князівства; Великого князівства Литовського; періоді Першої світової війни; не висвітлений повстанський рух УПА в Радянській Україні та багато інших тем. Крім того, украї мало меморіальних військових музеїв та музеєфікованих пам'яток військової історії. Отже, мережа військово-історичних музеїв потребує ґрунтовнішого аналізу її кількісних і якісних характеристик, проведення досліджень з її прогнозування, які мають бути складовою господарського планування й управління культурою.

Державні військово-історичні музеї України – лише невелика частка мережі профільної підгрупи військово-історичних музейних закладів. Вона включає ще кілька груп:

- музеї при навчальних закладах сфери управління Міністерства освіти і науки України;
- музеї відомчі, тобто такі, що функціонують у сфері інших відомств, у т. ч. військових, різних галузей народного господарства тощо;
- музеї на громадських засадах;
- приватні музеї.

Станом на січень 2011 р. кількість музеїв при навчальних закладах сфери управління Міністерства освіти і науки України становила 4 576 ¹⁷⁷. З них 1 114 – військово-історичні музеї, які складали 24,3 % від загальної кількості закладів зазначеної групи. Здійснено порівняння кількісних показників військово-історичних та інших музеїв сфери управління зазначеного міністерства за адміністративно-територіальним поділом України. Воно дає підстави говорити про велику роль, яка відводилася досліджуваній типологічній групі у вихованні молодого покоління.

¹⁷⁷ Каталог музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства. Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, 2011. URL: old.mon.gov.ua/images/files/pozashkilna/muzei.doc. (дата звернення 18.05.24)

Значна частина військово-історичних музеїв утворює мережу відомчих музеїв у системі ЗСУ. «Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України», Збройні Сили України – це військове формування, на яке, відповідно до Конституції України, покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності»¹⁷⁸.

Для аналізу обрано відомчу мережу музеїв Міністерства оборони України, у якій налічується 66 таких установ. За адміністративною ознакою вони поділяються на 12 груп. Департаменту військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України підпорядковується Національний військово-історичний музей України та 7 його філіалів, фактично – 8 музейних установ.

Сухопутні війська Збройних Сил України у своєму підпорядкуванні мають 26 музейних утворень, з них військових музеїв – 14, кімнат бойових традицій – 12.

Повітряні Сили Збройних Сил України опікуються 18 музейними утвореннями, з них 2 – військовими музеями та 16 – кімнатами бойових традицій.

Нечисленний вид Збройних Сил України – Військово-Морські Сили – керує 3 музейними утвореннями, до складу яких входять 1 військовий музей та 2 кімнати бойових традицій.¹⁷⁹

Головне управління зв'язку та інформаційних систем Генерального штабу Збройних Сил України має у своєму складі Музей військ зв'язку (м. Полтава) та Музей Військового інституту телекомунікації та інформатизації імені Героїв Крут (м. Київ).

¹⁷⁸ Про Збройні Сили України. Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. № 9. Ст. 108.

¹⁷⁹ Машталір В., Рижева Н. Дослідження мережі та класифікація військово-історичних музеїв в Україні. *East European Historical Bulletin*. № 19. 2021. Р. 217-227.

Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України керує військово-історичними музеями 58-го (м. Львів) та 59-го будинків офіцерів (м. Одеса).

У двох військових частинах, підпорядкованих Озброєнню Збройних Сил України, функціонують музеї бойових традицій.

У Національному університеті оборони України імені Івана Черняховського є музей навчального закладу. Як окремий структурний підрозділ Житомирського військового інституту імені С. Корольова діє Народний музей бойової слави.

Головне управління розвідки Міністерства оборони України підтримує та розвиває свій окремий музей.

Військова частина А3817 (м. Самбір), підпорядкована Головному управлінню оперативного забезпечення Збройних Сил України, також має свій музей бойових традицій.

У Головному військово-медичному клінічному центрі в Києві створено кабінет історії військової медицини.

За масштабами діяльності музеї Міністерства оборони можна класифікувати таким чином:

- музеї загальної військової історії України;
- музеї, пов'язані з окремими галузями військової справи та науки;
- музеї за видами Збройних сил та родами військ;
- музеї історії окремих військовим підрозділів;
- музеї військово-навчальних закладів.

Друга група музеїв, які пов'язані з окремими галузями військової справи та науки, представлена 3 музеями: Музей Ракетних військ стратегічного призначення (смт Побузьке, Голованівський р-н, Кіровоградська обл.), Музей важкої бомбардувальної авіації (м. Полтава) та Кабінет історії військової медицини Головного військово-медичного клінічного центру (м. Київ).

Третя група (за видами збройних сил та родами військ) представлена 5 музеями: Центральний військово-морський музей України (м. Одеса), Військово-історичний музей Повітряних Сил Збройних Сил України (м. Вінниця), Музей 58-го Будинку офіцерів (м. Львів), Військово-історичний музей 59-го будинку офіцерів (м. Одеса) та Музей Головного управління розвідки Міністерства оборони України (м. Київ).

Четверта група музеїв – історії окремих військових підрозділів – найбільша. До її складу входять 47 музейних утворень, з них 14 військових музеїв та 33 кімнати бойових традицій.

Аналіз організаційного підпорядкування військово-історичних музеїв четвертої групи музеїв показав:

- у Сухопутних військах наявні 11 музеїв (військові частини A0409, A3091, A2167, A1815, A1671, A1556, A2331, A3283, A4239, A0665, A1978) та 12 кімнат бойових традицій (військові частини A0998, A1769, A1671, A3817, A0563, A1546, A1604, A1405, A0553, A0508, A2042, 44-а окрема артилерійська бригада);
- у Повітряних Силах – лише 1 музей бойових традицій військової частини A0704 та 16 кімнат бойових традицій (військові частини A2656, A1620, A2800, A2171, A2183, A4465, A0800, A1215, A1356, A1451, A4608, A2860, A4623, A0780, A4324, A1880);
- у Військово-Морських Силах – також 1 музей бойових традицій військової частини A3163 та 2 кімнати бойових традицій (військові частини A2802, A2062);
- Озброєння Збройних Сил України представлене 2 кімнатами бойових традицій (військові частини A2920, A1352);
- Головне управління оперативного забезпечення Збройних Сил України представлене 1 кімнатою бойових традицій військової частини A3817.

До п'ятої групи – музеї військово-навчальних закладів – належать сім закладів:

- Музей Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ);
- Музей історії Військової академії (м. Одеса);
- Музей історії Національної академії Сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного (м. Львів);
- Музей бойових традицій Військового інституту танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків);
- Музей Харківського Національного університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба (м. Харків);
- Музей військового інституту телекомунікації та інформатизації ім. Героїв Крут (м. Київ);
- Народний музей бойової слави Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова (м. Житомир).

«Відповідно до наказу Міністерства оборони України від 10.07.2019 № 374 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України»¹⁸⁰, військові музеї що мають окремий штатний розпис є юридичними особами. До таких музеїв належать «Національний військово-історичний музей України» та його філії.

Решта військово-історичних музеїв Міністерства оборони України, що функціонують у військових частинах (установах, організаціях), не є юридичними особами та поділяються на штатні (створені як окремі структурні підрозділи) і позаштатні (працюють на громадських засадах). Позаштатні музеї можуть створюватися без внесення змін до організаційно-штатної структури військової частини (установи, організації) рішенням відповідних командирів (начальників).

¹⁸⁰ Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України № 374 від 10.07.2019 р.

До штатних військово-історичних музеїв Міністерства оборони України, що функціонують у військових частинах (установах, організаціях) та не є юридичними особами, належать 11 підрозділів:

1. «Музей історії Військової академії» (м. Одеса).
2. «Музей історії Національної академії Сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного» (м. Львів).
3. «Музей бойових традицій Військового інституту танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків).
4. «Музей Харківського Національного університету Повітряних Сил імені І. Кожедуба» (м. Харків).
5. «Музей військового інституту телекомунікації та інформатизації ім. Героїв Крут» (м. Київ).
6. «Музей військ зв'язку» (м. Полтава).
7. «Музей 58-го Будинку офіцерів» (м. Львів).
8. «Військово-історичний музей 59-го Будинку офіцерів» (м. Одеса).
9. «Народний музей бойової слави Житомирського військового інституту імені С. Корольова» (м. Житомир).
10. «Музей Головного управління розвідки Міністерства оборони України» (м. Київ).
11. «Музей Національного університету оборони України імені Івана Черняховського» (м. Київ).

Сорок сім військово-історичних музеїв у системі Міністерства оборони України мають статус позаштатних і працюють на громадських засадах. Наприклад Музей Операції Об'єднаних сил у м. Бердичів, Музей Антитерористичної операції 42-го Будинку офіцерів у м. Старокостянтинів, Музей 44-го Будинку офіцерів у м. Мелітополь (знаходиться в окупації, знищений російськими загарбниками).

«Національний військово-історичний музей України» та його філії є юридичними особами, тому, відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» та Постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 1007 «Про внесення змін до Положення про Музейний фонд України», їхні фондові колекції є складовою частиною як Музейного фонду Збройних Сил України, так і Музейного фонду України.

Таким чином, військово-історичні музеї є гідними примножувачами бойових традицій українського народу, носіями не тільки вірних уявлень про його військове минуле та невикреслену історію України, а й проекцією майбутнього розвитку держави. На превеликий жаль відповідні державні служби сьогодні не ведуть окремих статистичних зведень та обліку військово-історичних музеїв в Україні, що ускладнює їх пошук, збереження та розвиток.

3. 3. Національно-патріотичне виховання молоді на колекціях військово-історичних музеїв

Особливе значення військового музейництва полягає в його здатності об'єктивно оцінювати військово-історичну спадщину, сприяти формуванню й накопиченню знань про військово-музейну справу. Військово-історичні знання важливі для розробки й реалізації військово-історичних проєктів. Вирішення проблеми формування спільної військово-історичної пам'яті, подолання дуалізму в тлумаченні ключових військово-історичних подій є одним із стратегічних завдань військового музейництва. *«Одну з головних ролей у вирішенні цього завдання відіграють сьогодні військово-історичні музеї, визначальними функціями яких є збереження й відтворення військово-історичної пам'яті»*¹⁸¹.

¹⁸¹ НДР «Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення музейної роботи у Збройних Силах України». (Шифр – «МУЗЕЙ – 22»). Львів: НАСВ, с. 232.

Військово-історичний музей як багатофункціональний живий організм, покликаний служити суспільству, яке потребує екстраполяції знань шляхом формування привабливого образу військово-історичного музею за рахунок використання художньо-виражальних інформаційних засобів. *«Сприяння задоволенню інформаційних потреб людей у свій вільний час поєднувати пізнання з розвагою змушує на базі військово-історичних музеїв створювати сучасні музейно-експозиційні комплекси для організації інтерактивної діяльності відвідувачів, в основі якої лежить забезпечення національно-патріотичного виховання українського суспільства»*¹⁸².

Сучасний військовий музей – це суспільний інститут збереження, пізнання, вивчення культурної, військової вітчизняної спадщини. Він фіксує, відтворює героїку наших воїнів, активно впливає на їх свідомість і діяльність. Безумовно, що стан розвитку музейної справи безпосередньо залежить від політики держави, а що стосується військових музеїв, то і військового відомства.

Зазначимо, що останнім часом цій проблемі стало приділятися більше уваги, що пов'язано із війною, яку нам нав'язали рашисти. Агресія в Криму і на Донбасі, яка вилилася в повномасштабну війну, чітко окреслила потребу в глибшому і державотворчому підході передусім з боку держави, громадянського суспільства, Міністерства оборони України до проблем виховання нації, залучення до цього стратегічного завдання різних суспільно-державних, військових інституцій.

Саме з метою виховання громадянина-патріота України був виданий Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки» від 18 травня 2019 р. № 286/2019¹⁸³.

¹⁸² НДР «Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення музейної роботи у Збройних Силах України». (Шифр – «МУЗЕЙ – 22»). Львів: НАСВ, с. 247.

¹⁸³ Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки: Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення 18.05.24)

Зазначений нормативно-правовий документ пройшов широке обговорення у суспільстві. Документ розширив тлумачення державних органів, органів місцевого самоврядування, освітньо-наукових та військових культурно-освітніх центрів щодо найбільш важливої проблеми часу – патріотичного виховання воїнів.

Військово-історичні музеї документують історію війн, військового мистецтва, будівництва Збройних Сил України, зброї, військової техніки. Музеї засобами експозиції розповідають про бойовий шлях військових підрозділів, установ та організацій, життєвий шлях і діяльність визначних воєначальників ¹⁸⁴.

Музейна політика української держави щодо розвитку військової музейної справи значною мірою удосконалюється: відкриваються нові музеї в багатьох військових частинах, діючі музеї військового профілю наповнюються новими експозиціями, артефактами, які відображають реальні сучасні події, що відбуваються на війні. Водночас мусимо констатувати, що значний культурний, історичний, військовий потенціал Музейного фонду України, Фонду музеїв ЗСУ складно використовувати як національну цінність в загальноукраїнському, загальновійськовому, а також у глобальному просторі в умовах обмежених ресурсів і можливостей, коли культура продовжує фінансуватися відповідно до залишкового принципу. Варто добре усвідомлювати, що культура, зокрема музейна, є одним з найбільш ефективних засобів для комунікації, діалогу з іншими країнами, особливо з тими, які активно й послідовно допомагають нам у справедливій боротьбі проти ворога. Просування культурного, військового музейного продукту в Європі, і в цілому у світі є нагальним і перспективним шляхом утвердження авторитету і поваги до української нації, держави та її Збройних Сил.

«На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу

¹⁸⁴ Карпов В.В. Музейна справа у Збройних силах України (1996–2006). Київ, ЦМЗСУ, 2007. С. 34.

впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді - формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей:

- повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);*
- участь у громадсько-політичному житті країни;*
- повага до прав людини;*
- верховенство права;*
- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;*
- рівність всіх перед законом;*
- готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.*

Відтак, враховуючи всі обставини, виникає потреба в актуалізації концепції, яка б визначала нову стратегію цілеспрямованого і ефективного процесу виховання суб'єкта громадянського суспільства - громадянина-патріота України¹⁸⁵».

У концепції зазначено : «Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави... Складовою частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози - пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту України, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у

¹⁸⁵ Концепція «Національно-патріотичного виховання в системі освіти України»: Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 № 1038). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення 18.05.24)

Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Робота з військово-патріотичного виховання має проводитися комплексно, спільними зусиллями органів державної влади та місцевого самоврядування, а також закладів освіти, сім'ї, громадських об'єднань та благодійних організацій, Збройних Сил України, інших силових структур»¹⁸⁶.

Важливу роботу у львівському гарнізоні проводить музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (далі – НАСВ). Музей розташований на території військового вишу (є закладом із обмеженим доступом відвідування). Воєнно-історичний музей 58-го Будинку офіцерів, розташований поруч із НАСВ, теж на території військової частини, відомою героїчною участю в обороні Луганського аеропорту під час сучасної російсько – української війни.

Згаданий музей, як і музей НАСВ, є відомчими (належать до Міністерства оборони України), знаходяться у підпорядкуванні командування військової частини. Воєнно-історичний музей 58-го Будинку офіцерів значно більший за кількістю фондів зберігань, оскільки є наступником розформованого Музею Прикарпатського військового округу, що існував у радянські часи¹⁸⁷.

Після розпаду Радянського Союзу й відновлення 1991 р. незалежності України, львівський військовий навчальний заклад зазнав докорінного реформування. Була побудована нова система освіти на рівні світових стандартів і національних інтересів. Разом із реформуванням та становленням сучасної

¹⁸⁶ Концепція «Національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України 16.06.2015 № 641 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 № 1038). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення 18.05.24)

¹⁸⁷ Бураков Ю. В. Музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у системі військово-історичної роботи Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 72.

Національної академії сухопутних військ відбувалося будівництво нового музею ВВНЗ.

28 жовтня 2010 р. урочисто відкрився оновлений музей історії Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, експозиція якого з невеликими додатками існує й дотепер. *«Експозиція музею висвітлює історію сучасної Академії, а також історію навчальних закладів, які існували раніше на території військового містечка. Музейна експозиція розміщена на двох поверхах клубу НАСВ. На прилеглій території виставлені зразки військової техніки різних часів»*¹⁸⁸.

Історія музейної справи є невід’ємною частиною вітчизняної культури і складовою частиною музеєзнавства. Вивчення і аналіз минулого сучасних музеїв – одна із основ наукового підходу до рішення актуальних теоретичних і прикладних питань. Тому варто широко залучати курсантів до роботи у музеях вищих військових навчальних закладів. Музейні установи дають змогу зупинитися, замислитися, відрефлексувати, зрозуміти взаємозв’язки часів, просторів, культур, дослідити історію й отримати досвід.

Офіцер, який пройшов навчання із використанням пам’ятників духовної та матеріальної культури народу буде дбати про збереження реліквій війни. Аналіз історії розвитку музейної справи у ВВНЗ показує, що навчання та дослідження

Використання музейної експозиції та виставок може зменшуватися за рахунок впровадження сучасних технологій або наочних посібників. Типовим прикладом є супровід лекційного чи практичного заняття мультимедійними презентаціями чи відео, у т. ч. 3D-вимірних зображень, що значно підвищує ефект від викладання (на рівні аксіоми відомо, що людина запам’ятовує 10 % прочитаного, 20 % почутого, 30 % побаченого і 50 % того, що бачить і чує одночасно).

Значна кількість музеїв України пропонують віртуальні тури, а також відео екскурсії по своїм експозиціях. Це має значення під час викладання курсів

¹⁸⁸ Там само, С.74.

різного профілю. У випадку гуманітарних дисциплін (наприклад під час викладання курсу «Етика та естетика»), метод дозволяє спостерігати та порівнювати віддалені, недоступні або втрачені твори мистецтва із зарубіжних музеїв світового значення.

Окремим питанням розвитку вітчизняного військового музейництва є підняття статусу військово-історичних музеїв. Подекуди у військово-організаційних структурах Міністерства оборони та Збройних Сил України військово-історичний музей (кімната бойових традицій) асоціюється з другорядним підрозділом серед т. зв. бойових підрозділів військової частини або органів військового управління Збройних Сил України. Досить часто командири (начальники) військових частин (органів військового управління) Збройних Сил України, яким підпорядковуються військово-музейні утворення Збройних Сил України (перебувають в штаті військової частини), не розуміють потенціал українського військового музейництва ¹⁸⁹.

Висновки до III розділу

Таким чином, нормативно-правова база щодо організації діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України є досить ґрунтовною. Вона дозволяє дієво проводити роботу військово-історичних музеїв з національно-патріотичного виховання молоді. Однак, окремі її положення потребують удосконалення та осучаснення з урахуванням комплексного підходу до визначеної проблематики.

Важливою проблемою є незавершена декомунізація музеїв в Україні. Військово-історичні музеї, які було створено в радянський період, виконували найголовнішу функцію – ідеологічну. Декомунізація музеїв в Україні відбулася

¹⁸⁹ Бураков Ю. В. Музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у системі військово-історичної роботи Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С.74.

не кінця. Методологічна і концептуальна база цього процесу потребує подальшого удосконалення.

Порівняльний аналіз мережі військово-історичних музеїв за адміністративно-територіальним поділом України встановив, що лідером за кількістю музеїв цього профілю є Львівська обл., яка налічує 12 військово-історичних музеїв. Такі області, як Херсонська та Закарпатська, узагалі не мають жодного військово-історичного музею. В Україні військово-історичні музеї складають 6,3 % від загальної кількості державних музеїв – 94 з 1 487.

Звернута увага на те, що в Україні немає спеціалізованих військових музеїв з багатьох періодів військової історії країни. Крім того, украї мало меморіальних військових музеїв та музеєфікованих пам'яток військової історії. Отже, мережа військово-історичних музеїв потребує ґрунтовнішого аналізу її кількісних і якісних характеристик, проведення досліджень з її прогнозування, які мають бути складовою господарського планування й управління культурою.

Саме тому, закономірною потребою є реекспозиція військово-історичних музеїв України з метою формування високих почуттів патріотизму, морально-правової відповідальності в українських воїнів. Позитивні ціннісно-сміслові орієнтири формує музейна культура, яка сьогодні відображає героїзм боротьби з російським загарбником та набуває нових смислів в духовній спадщині українського суспільного буття.

РОЗДІЛ IV

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДИ НА МАТЕРІАЛАХ МУЗЕЙНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ З ІСТОРІЇ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

4.1. Експозиція та виставки з історії російсько-української війни НВІМУ та його філій

З-поміж вітчизняних військово-історичних музеїв варто виокремити Національний військово-історичний музей України та його філії. За роки свого існування він посів почесне місце в системі культурно-освітніх установ Збройних Сил України та серед історичних музеїв країни як центр наукової роботи та національно-патріотичного виховання ¹⁹⁰.

З 10 грудня 2014 року, першого року російсько-української війни, у приміщенні Національного військово-історичного музею України була розгорнута стаціонарна виставка-реквієм «Герої не вмирають!» ¹⁹¹, присвячена подіям війни на сході України у березні – листопаді 2014 року.

«На виставці експонувалися особисті речі загиблих українських героїв: командира 11-го батальйону територіальної оборони «Київська Русь» Олександра Гуменюка; спецназівця, оборонця м. Маріуполя полковника В'ячеслава Галви; наймолодшого загиблого воїна, 18-літнього Георгія Тороповського; афганця та чорнобильця, добровольця батальйону «Айдар» Миколи Личака та інших військовиків. Крім того, у вітринах представлені речі, які належать живим учасникам подій, зокрема команду морського тральщика

¹⁹⁰ Історія музею. Національний військово-історичний музей України. URL: <http://nvimu.com.ua/pages/view/18> (дата звернення: 12.08.2022 р.)

¹⁹¹ Архів Національного військово-історичного музею України. Звіт про роботу за 2014 р., арк.16.

«Черкаси» Юрію Федашу, а також десантникам, мотострільцям, нацгвардійцям із різних військових частин»¹⁹².

В експозиції широко представлено предмети, що зібрані на місцях боїв у районі кургану Савур-Могила і м. Іловайська Донецької області пошуковою групою ВГО «Союз «Народна Пам'ять». «Експозиція супроводжується докладним звітом про роботу пошукової групи НВІМУ – ВГО «Союз «Народна Пам'ять» про пошук і вивезення тіл загиблих українських героїв протягом вересня–листопада 2014 р. Виставка –яскравий приклад ентузіазму музейних працівників, які зібрали експонати по «гарячим слідам»¹⁹³.

У перші роки війни (2014 – 2015) працівниками музею був створений окремий фонд пам'яток про війну на Сході. Експонати музейники збирали у ході волонтерських поїздок в зону АТО/ООС. Працівники музею взяли участь у пошукових місіях «Евакуація–200» (вивезення загиблих), а також в результаті спілкування з військовослужбовцями, родичами та побратимами загиблих.

На основі зібраних музейних пам'яток протягом 2014 – 2015 рр. створено та проведено 28 музейних виставок та експозицій. Зокрема у 2014 році створено та відкрито: наприкінці січня виставку «В борні за волю України»; виставку «Борітеся – поборемо!» у Центральному будинку офіцерів ЗС України; виставку-галерею «Шлях до свободи» на відкритому майданчику біля входу НВІМУ; фото-виставку «Антитерористична операція, весна 2014 року» присвяченій подіям на сході України; фото-виставку «Антитерористична операція. Червень – початок липня 2014 року».

Протягом 2014 року Національний військово-історичний музей України проводив роботу з надання допомоги родинам загиблих та поранених

¹⁹² Виставка-реквієм «Герої не вмирають!» URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_news/ (дата звернення: 18.05.24)

¹⁹³ Виставка-реквієм «Герої не вмирають!» URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_news/ (дата звернення: 18.05.24)

українських військовослужбовців, увіковічення їх пам'яті, влаштовував експедиції зі збору експонатів у зоні проведення Антитерористичної операції.

З вересня 2014 р. музей став співорганізатором груп волонтерів, які протягом осені 2014 – весни 2015 р. здійснювали пошукові роботи та вивозили загиблих українських військовослужбовців з території, підконтрольної сепаратистським формуванням.

За 2014 р. музеєм була зібрана унікальна колекція різноманітних експонатів, пов'язаних з Війною на Донбасі: понівечених речей військового спорядження та побутового вжитку, документів та матеріалів, зібраних на полях боїв. В експозиції також представлені практично всі зразки артилерійських боєприпасів, які використовувались проти українських військ, предмети спорядження збройних сил Російської Федерації та незаконних сепаратистських угруповань, особисті речі живих героїв та загиблих. Спеціально до відкриття експозиції кийівські моделісти створили макет донецького аеропорту у масштабі 1:72 під час бойових дій у ньому у січні 2015 року ¹⁹⁴.

В оформленні експозиції були використані фотографії співробітників музею, які брали участь в евакуації загиблих, фронтових кореспондентів, а також зображення, виявлені на понівечених телефонах українських військовослужбовців, знайдених на місцях бойових дій. І це – далеко не повний перелік експонатів, які вдалося зібрати у новій експозиції. В експозиції представлено звіт про роботу пошукової групи Національного військово-історичного музею України – ВГО «Союз «Народна Пам'ять» щодо пошуку і вивезення тіл загиблих українських героїв протягом вересня–листопада 2014 р. ¹⁹⁵

¹⁹⁴ Архів Національного військово-історичного музею України. Звіт про роботу за 2014 р., арк. 22.

¹⁹⁵ Виставка-реквієм «Герої не вмирають!». Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/38 (дата звернення: 18.05.24)

У 2015 році «на основі виставок музею відкрито постійну діючу експозицію «Збройні Сили на захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України, 2014 – 2015»¹⁹⁶.

Важливим завданням музейників є вшанування пам'яті загиблих воїнів. На сьогодні музей має в своєму розпорядженні найбільш повний масив даних по загиблим українським солдатам і бійцям добровольчих батальйонів з початку бойових дій. За участі музею було започатковано інтернет-проект «Книга пам'яті загиблих»¹⁹⁷.

Постійно відбуваються зустрічі з учасниками бойових дій в зоні АТО з метою комплектування фондів НВІМУ та збору інформації для створення музейних виставок і експозицій.

З метою збору та вивезення матеріалів для музейної експозиції, вивезення захопленої військової техніки Російської Федерації, а також пошуку та евакуації тіл загиблих військовослужбовців ЗСУ та правоохоронних органів відбулося п'ять відрядження співробітників НВІМУ у зону проведення антитерористичної операції на сході України (на виконання доручень Міністра оборони України від 25.03.2015 № 13204/з та від 18.09.2014 № 13747).

Загальна кількість музейних матеріалів, отриманих від інших музеїв та установ – 729. В основному це предмети побуту та особисті речі військовослужбовців ХХ ст. Безкоштовно було отримано 2 предмети озброєння, техніки і майна в оригіналах, моделях і макетах, обмундирування і спорядження, знаків розрізнення та документів від органів військового управління, військових частин і установ згідно з наказами і директивами Міністра оборони України.

14 жовтня 2015 р. «з нагоди Дня захисника України в філії Національного військово-історичного музею України – Волинському регіональному музеї українського війська та військової техніки відбулося урочисте відкриття виставки

¹⁹⁶ Архів Національного військово-історичного музею України. Звіт про роботу за 2015 р., арк.32.

¹⁹⁷ Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: <http://memorybook.org.ua/> (дата звернення: 18.05.24)

«Волиняни на захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України». Експозиція висвітлює події під час Революції Гідності та антитерористичної операції на Сході країни.

Співробітниками НВІМУ було створено дві пересувні виставки, до урочистостей з нагоди 24-ї річниці Збройних Сил України та виставлені у холі Центрального будинку офіцерів ЗСУ: фото-виставка «Герої АТО» та виставка про діяльність структурних підрозділів ДСГП МОУ, пов'язану з проведенням Антитерористичної операції»¹⁹⁸.

У 2016 році в Національному військово-історичному музеї України було підготовані та відкриті такі експозиції та виставки¹⁹⁹:

- у виставковій залі Національного військово-історичного музею України, присвяченій війні на Сході України, відкрито стаціонарну виставку «Оборона Донецького аеропорту. Травень 2014 р. – січень 2015 р.» до річниці згаданих подій.

- відкриття пересувної фотовиставки «Портрет солдата» – спільного проекту НВІМУ та фотографа-журналіста Вікторії Ясинської в приміщенні Центрального будинку офіцерів.

- тимчасова виставка за результатами роботи гуманітарної місії «Евакуація – 200» («Чорний Тюльпан») з пошуку, ексгумації та вивезення загиблих в зоні АТО військовослужбовців (ексклюзивні фото- і відеоматеріали з місця проведення робіт, предмети, знайдені на місцях запеклих боїв, фрагменти амуніції, зброї та боєприпасів), що була розміщена в Центральному будинку офіцерів ЗСУ (25-28.04);

- підготовка та відкриття в Центральному будинку офіцерів тимчасової виставки «Збройні сили України у вимірі часу», приуроченої до Дня захисника України (14.10);

¹⁹⁸ Архів Національного військово-історичного музею України. Звіт про роботу за 2015 р., арк.32.

¹⁹⁹ Архів Національного військово-історичного музею України. Звіт про роботу за 2016 р., арк. 48.

- робота виставки присвяченої 25-й річниці Збройних Сил України у холі Центрального будинку офіцерів (5-7.12).

У 2017 році тривала робота із висвітлення подій російсько-української війни. Комплектування музейного зібрання у 2017 р. відбувалося згідно плану роботи. Відбулися відрядження співробітників в зону АТО з метою збору експонатів для підготовки експозицій у Національному військово-історичному музеї України та його філіях, а також робота з учасниками бойових дій, родичами і побратимами загиблих з метою збору інформації та поповнення фондової колекції музею.

Вагомим у висвітленні російсько-української війни проєктом Музею є пересувна виставка «Блокпост Пам'яті»²⁰⁰. Концептуально вона поділена на дві частини. Перша – це речі загиблих військових, зібрані під час реалізації гуманітарного проєкту Збройних Сил «Евакуація-200». Друга – особисті речі, передані рідними героїв. Всі вони свідчать про жахіття війни: уламки від розірваних снарядів і мін, прострелені ікони, обгорілі книги, фотографії воїнів та їхні речі. Вони дбайливо розкладені на столах. І в кожному відкритому патронному ящику – історія полеглого воїна: За словами керівника пошукової групи Павла Нетьосова, виставка розповідає про солдатів, тіла яких «Евакуація-200» доставила з непідконтрольної території, і після впізнання повернула батькам.

Виставка експонувалася у різних містах України, зокрема в Києві, Одесі, Дніпрі та ін. 17 лютого 2017 р. в київському Центральному будинку офіцерів розгорнуто пересувну виставку «Блокпост пам'яті». Згодом – у школі с. Вишневе Оржицького району, 24 лютого – в школі імені Івана Франка, м. Оржиця, 25 лютого – в школі с. Новооржицьке Оржицького району.

28 серпня 2017 р. в приміщенні Національного військово-історичного музею України відбулося відкриття виставки «КОРИДОР». Вона була приурочена до третьої річниці Іловайської трагедії. Під час відкриття відбулася презентація книги

²⁰⁰ Про війну без прикрас. АрміяІнформ. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/11/05/pro-vijnu-bez-prykras/> (дата звернення: 18.05.24)

спогадів Всеволода Стеблюка «Синдром АТО. Нотатки «Айболіта». «Коридор» розкриває трагічні події серпня 2014 р. у ході боїв за місто Іловайськ. На ній представлені фотографії та поіменні списки загиблих захисників Батьківщини; «Іловайський прапор»; особисті речі, нагороди і документи учасників боїв за Іловайськ 2014 р., зокрема: полковника медичної служби В. Стеблюка, льотчика-штурмовика капітана В. Волошина, молодшого сержанта О. Федорченка (позивний «Брест»), прапорщика Ю. Лисенка та молодшого сержанта С. Насилевця; зразки холодної, вогнепальної та артилерійської зброї з місць боїв; частини військової техніки, понівеченої у боях; набої; військове спорядження і обмундирування та ін.»

201

В серпні 2017 р. в експозиції Національного військово-історичного музею України були представлені нові експонати. У окремій вітрині демонструються матеріали присвячені 8-ій полтавській медичній роті. «Нас забирав Червоний Хрест» – так кажуть багато колишніх українських бранців, яких визволили з оточення в районі Іловайська. Насправді це був не «Червоний Хрест», а сформована з полтавчан-добровольців 8-а медична рота, яка займалась вивезенням з зони АТО поранених та наданням їм першої медичної допомоги.

20 березня 2018 р. було змонтовано «Стіну пам'яті» загиблих у 2014 – 2016 роках військовослужбовців та добровольців на фасаді Національного військово-історичного музею України²⁰². На Стіні вміщено майже 3 300 портретів та імен. Розмір Стіни – 8,5 x 3,2 м. Цей проект створено за ініціативи та силами колективу Музею, «Книги пам'яті», а також – за сприяння та на кошти випускників Київського університету, об'єднаних в історичне товариство.

²⁰¹ Відкриття виставки «Коридор» та презентація книги Всеволода Стеблюка «Синдром АТО. Нотатки «Айболіта». Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/96 (дата звернення: 18.05.24)

²⁰² Завершено монтаж «Стіни пам'яті» загиблих у 2014-2016 рр. військовослужбовців та добровольців на фасаді музею. Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/176 (дата звернення: 18.05.24)

У травні 2018 р. співробітники музею вивчили і додали до експозиції нові матеріали у окремій вітрині, яка присвячена українським льотчикам, що здійснили подвиги та загинули у небі Донбасу²⁰³. В основній вітрині, присвяченій участі Повітряних Сил у бойових діях 2014 – 2018 рр., розміщено речі Героя України Костянтина Могилка, який ціною власного життя скерував свій збитий літак подалі від населених пунктів. Виробники українських відзнак з підприємства «Герольдмайстер» передали на зберігання до музею мініатюру ордену «Золота Зірка» – звання Героя України – на знак пошани до Костянтина Могилка, який нагороджений такою відзнакою посмертно.

1 липня 2018 р. у Національному військово-історичному музеї України відбулася урочиста церемонія відкриття виставки пам'яті Аміни Окуєвої²⁰⁴ – жінки, яка віддала життя за Україну, ставши справжнім символом боротьби за волю і справедливість у протистоянні російській агресії.

Саме завдяки Аміні Окуєвій до музею було передано речі Іси Мунаєва, який загинув під час боїв під Дебальцевим. Виставка також присвячена українським добровольцям у кавказьких війнах та кавказьким добровольцям у війні за суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України. В експозиції представлені особисті речі представників УНА-УНСО, які брали участь у першій російсько-чеченській війні 1994 – 1996 рр., а також речі чеченських та грузинських добровольців, які нині пліч-о-пліч з українцями борються за свободу проти спільного ворога – російських агресорів.

В Національному військово-історичному музеї України експонуються матеріали присвячені героям російсько-української війни. Перша подібна виставка присвячена полковнику Валентину Миколайовичу Федічеву (17.04.1960 –

²⁰³ Вітрина присвячена українським льотчикам. Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/206 (дата звернення: 18.05.24)

²⁰⁴ Відкриття виставки пам'яті Аміни Окуєвої у Національному військово-історичному музеї України. Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/207 (дата звернення: 18.05.24)

26.10.2016 рр.) – одному з керівників оборони дебальцевського плацдарму, кавалеру ордена Богдана Хмельницького III ступеня, ордена Данила Галицького²⁰⁵.

У Волинському регіональному музеї українського війська та військової техніки до Дня Святого Миколая відкрито виставку прапорів 14 (51) бригади, що брала участь в бойових діях в зоні АТО та проведено зустріч з дітьми загиблих військовослужбовців з м. Луцька та Луцького району.

У 2018 р. підготовлена та відкрита виставка «Юні Герої АТО» у філії НВІМУ – Меморіальному комплексі «Пам'яті героїв Крут», що присвячена наймолодшим захисникам України, загиблим під час АТО (приурочена до 100-річчя подвигу під Крутами).

10 лютого 2018 року в НВІМУ вшановували пам'ять навідника 95-ї окремої аеромобільної бригади Сухопутних військ ЗС України молодшого сержанта Єроценка Олександра Сергійовича. Він загинув в бою 14 лютого 2015 р. в передмісті Дебальцевого Донецької області. Він, до служби в армії, був науковим співробітником музею.

Активно проводилася експозиційна робота у філії НВІМУ – музеї «Герої Дніпра» (м. Івано-Франківськ). У 2020 р. розпочалася науково-дослідницька робота про історію військових медиків з Івано-Франківської області, які надають медичну допомогу нашим воїнам на фронтах війни. За результатами роботи готується цифровий варіант стаціонарної виставки під робочою назвою «Солдати милосердя». У філії, на теперішній час, готуються стаціонарні виставки: «Прикарпатці в пекельному коридорі Іловайська», «Наші країни в обороні Луганського летовища», «Прикарпатські «кіборги» в обороні Донецького аеропорту». ²⁰⁶

У філії НВІМУ – музеї «Герої Дніпра» протягом 2021-2023 рр. продовжено роботу над науковою розвідкою на тему «Неоголошена війна, через долі її

²⁰⁵ Виставка присвячена полковнику М. Федічеву. Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/57 (дата звернення: 18.05.24)

²⁰⁶ Архів Національного військово-історичного музею України. Звіт про діяльність Музею за 2020 р., арк.43.

учасників», для доповнень стаціонарних виставок а підготовки публікацій в засобах масової інформації.

В іншій філії НВІМУ – науковці Волинського регіонального музею історії українського війська та військової техніки, спільно з Інститутом національної пам'яті України, Волинським краєзнавчим музеєм підготували та відкрили у 2021 р. виставку, присвячену Дню Збройних Сил України.

У філії НВІМУ – Музеї важкої бомбардувальної авіації (м. Полтава) здійснено підготовку текстового та фотоматеріалу для узагальненої концепції музею. Тривала робота щодо створення наукової концепції нової музейної експозиції в парковій зоні Музею «Відлуння війни» (в рамках роботи щодо вшанування учасників проведення АТО, ООС та з метою правдивого висвітлення подій на сході нашої держави).

Активно проводилася у НВІМУ робота зі збору свідчень бійців ЗСУ та добровольчих формувань, які брали участь у боях з російськими окупантами. Музеєм створено виставку знищеної російської техніки під час широкомасштабного вторгнення. Були виставлені зразки знищеної російської техніки на Кріпостному провулку 4, вул. Грушевського 30/1, м. Київ:

- Хвостова частина літака СУ-25 СМ з бортовим номером RF-91961, ВКС РФ – 1
- Бойова машина десанту БМД-2 зі складу 76-ї Гвардійської десантно-штурмової дивізії ЗС РФ – 1
- Бронетранспортер БТР – 82 А збройних сил російської федерації – 1
- Броньований автомобіль «ТИГР-М» з кулеметним модулем «Арбалет-ДМ» ЗС РФ – 1
- Бойова машина десанту БМД-2 зі складу 331-го гвардійського парашутно-десантного ударного полку ЗС рф – 1
- Башта від бойової машини десанту БМД-4М – 1
- Плаваючий бронетранспортер БТР-МД «Ракушка» зі складу 31-ї гвардійської парашутно-десантної бригади ЗС рф – 1
- Башта від БТР-80 – 1

– Фрагменти гелікоптера Мі-8: лопость, двері, повітрозабірник – 3

Провідна музейна інституція військово-музеної мережі Збройних Сил України – Національний військово-історичний музей України, з перших років сучасної російсько-української війни організував роботу з висвітлення боротьби українців за влану державу з російськими окупантами. Починаючи з 2014 року колектив музею створював нові експозиції, наповнюючи їх новими музейними артефактами. Працівники музею самостійно та у співпраці з різноманітними інституціями та організаціями, шляхом здійснення відряджень та експедицій збирали та доставляли предмети сучасної-російсько-української війни.

Таким чином колектив НВІМУ активно висвітлює через постійно діючу експозицію, стаціонарні та пересувні виставки події російсько-української війни 2014 – 2022 років. Філії НВІМУ теж включилися у процес комплектації фондів колекцій з історії сучасної війни. Сьогоднішній процес науково-пошукової роботи з цього напрямку стане у майбутньому хорошою основою для розробки тематико-експозиційних планів і побудові постійно діючої експозиції як головного музею, так і його філій, а якісно побудована експозиція, без сумніву, слугуватиме ефективному національному патріотичному вихованню молоді.

4.2. Експозиції та виставки з історії російсько-української війни «Національного музею історії України у Другій світовій війні»

У 2015 р. меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни» перейменовано на «Музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс». Рішення про перейменування музею прийнято на підставі законів про декомунізацію – «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років»²⁰⁷ та «Про засудження комуністичного

²⁰⁷ Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років Закон України . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text> (дата звернення 18.05.24)

та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»²⁰⁸. Також це спричинено україноцентричністю експозиції, трактуванням історії найбільшого мілітарного конфлікту XX століття без однолінійності й спрощеності, розширенням тематичних напрямів усіх форм музейної діяльності та суспільно-політичними реаліями того часу.

Хоча лівова частка експонатів присвячена подіям Другої Світової війни, музей має за мету висвітлювати і сучасні війни та воєнні конфлікти. Згідно його статуту одним з основних напрямів науково-дослідної роботи установи є наукові дослідження з військової історії XX – початку XXI сторіччя²⁰⁹.

У часи російської агресії проти України працівники Меморіального комплексу провадили наукові дослідження сучасної війни, здійснювали науково-просвітницьку діяльність та національно-патріотичне виховання громадян.

Цілковито погоджуємося з думкою начальниці управління інституційного забезпечення політики національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті Наталії Іванченко яка стверджує: *«Музеї в певному сенсі також «воїни» в інформаційному полі бою, які покликані шукати всі можливі інструменти для налагодження діалогу в суспільстві, для спростування маніпуляційних закидів ворожої пропаганди. На сьогоднішній день практично кожен краєзнавчий музей містить експозицію, присвячену подіям російсько-української війни, які склались як відповідь на виклик часу. Переважна більшість таких експозицій на сьогодні сформовані як меморіальні. І це зрозуміло, адже музеї мають правило музеєфікувати вже завершені історичні події з цілої низки причин. Але інформаційна війна змушує змінювати ракурс погляду, загострює*

²⁰⁸ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення 18.05.24)

²⁰⁹ Статут Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. Затверджено Наказом Міністерства культури та інформаційної політики України № 1771 від 15.05.2020 року. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/museum/Statut.pdf (дата звернення: 18.05.24)

необхідність створення експозицій, що забезпечували б право на правду своїм громадянам, іноземцям. Війна та окупація українських територій на сході та півдні загострили необхідність створення майданчиків для діалогу та тему "гарячої" історії. І музеї мають потенціал як найбільш вдалий простір для таких дискусій»²¹⁰.

З перших днів війни – окупації АР Крим, гібридної війни на Сході України, навіть подій на Майдані Незалежності в м. Київ, працівники військово-історичних музеїв почали активно формувати колекцію предметів, що пов'язана з російсько-українською війною та інші науково-допоміжні матеріали.

Початок такої роботи пригадує завідувачка науково-експозиційного відділу Національного музею історії України у Другій світовій війні Ірина Коцабюк: *«На той час у нас була спланована виставка яка називалася «Апокаліпсис ХХ століття. Світові війни»... І поки ми працювали над запланованою виставкою, тривали бойові дії. І ми знали, ми розуміли що ми на них маємо реагувати... Коли ми монтували виставку – дізналися про те що наш давній друг, друг нашого музею Олег Міхнюк²¹¹ загинув на Сході України. Це був серпень 14-го року, Луганщина. І нам його товариш привозить обпалений автомат, дружина передає пошматовану куртку і карти які були в кишені. Вони були посічені, вони були залиті кров'ю... Так і почався наш шлях до*

²¹⁰ Перший день. Воркшоп «Концептуальні засади музеєфікації російсько-української війни». Ukrainian Institute of National Remembrance. URL: <https://www.youtube.com/c/UINPofficial> (дата звернення: 18.05.24); Як розповідати про російсько-українську війну у музеях: УІНП провів воркшоп для працівників культури та освіти. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-rozpovidaty-pro-rosiysko-ukrayinsku-viynu-u-muzeyah-uinp-proviv-vorkshop-dlya-pracivnykiv-kultury-ta-osvity> (дата звернення: 18.05.24)

²¹¹ Олег Іванович Міхнюк – український військовик і громадський діяч, ветеран війни в Афганістані, заступник голови Української Спільноти ветеранів Афганістану, кавалер численних орденів та медалей. Активіст Революції гідності, учасник війни на сході України. Герой України.

комплектування колекції... Ми зрозуміли що ми не зупинимося... І з того часу живемо за календарем бойових дій...»²¹².

Очевидно, на початках війни проведення експедицій з метою виявлення та збору музейних експонатів у зону бойових дій було неможливим завданням. Однак, музейники налагодили співпрацю з органами влади, військовими та іншими силовими підрозділами, громадськими, волонтерськими та іншими організаціями, родинами учасників війни, свідками подій, журналістами та фотокореспондентами, які працюють на фронті тощо.

Ось як описує процес акумуляції музейних предметів вчений секретар меморіального комплексу В. Сімперович (який в наш час боронить Вітчизну): *«... ми разом із засновниками компанії Амузеум, яка займається проектуванням – Андрієм Качуро, його дружиною Анастасією Гайдукевич-Качуро, були у відрядженнях на Сході України. Звідти було привезено багато речей. З іншого боку такий важливий шлях – це комунікація із командуванням окремих військових частин і відповідно налагодження індивідуальних каналів зв'язку із військовослужбовцями, волонтерами, журналістами. Таким чином формувалася колекція»²¹³.*

Компанія «Амузеум» активно займалася збором артефактів російсько-української війни. Зокрема для проєкту «Український Схід», який провадив музей за підтримки Українського культурного фонду. У якості прикладу можна навести одне з таких відряджень влітку 2019 року. Маршрут пошуковців пролягав Луганщиною (м. Попасна, села Попаснянського району Золоте й Золоте-4) та найгарячішими точками Донеччини (Світлодарська дуга, м. Світлодарськ і м. Мар'їнка та їхні околиці, м. Авдіївка з його відомою всім промзоною, Ясинуватський район, «Республіка Міст», селище Піски). Їх роботі

²¹² Другий день. Воркшоп «Концептуальні засади музеїфікації російсько-української війни». Ukrainian Institute of National Remembrance. URL: https://www.youtube.com/watch?v=C4K-71UdAo8&list=PLitKIb_cEyqfGIkwQI5CVCgwI9c_XCg6E (дата звернення: 18.05.24)

²¹³ Сімперович В.М. «Робота музею Історії України у Другій Світовій війні під час російсько-української війни» /бесіду веде Андрій Щеглов. 28.09.2022 року // Особистий архів А. Щеглова.

активно сприяли військовики 54-ї, 30-ї, 24-ї та 93-ї окремих механізованих бригад, 57-ї окремої мотопіхотної бригади та спеціалісти військово-цивільного співробітництва ЗС України ²¹⁴.

Можливо, дещо випереджаючи події повномасштабної війни, колектив музейної установи шляхом збирання, передачі та дарування здійснювали акцесію фондів та розповідав українцям і світу про події, що відбуваються. Після звільнення ряду окупованих територій робота щодо збору експонатів активізувалася.

Про цей процес розповідає Світлана Даценко – старший науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні: «... музей уже зараз має пристойну колекцію, яка розкриває повномасштабне вторгнення. Наприкінці березня, відразу після звільнення Київської, Чернігівської, Сумської областей, наш директор Юрій Савчук ініціював виїзди на колишні окуповані території, у місця боїв, стоянок російських солдатів. Він був першим музейником, який почав проводити такі експедиції. Спочатку сам, а потім із колегами впродовж двох тижнів вони збирали експонати, записували перші спогади. Експедиція проводилася за підтримки та у супроводі військових, які перевіряли безпечність місць, де проводитиметься комплектування, слідували за тим, щоб залишки зброї та боєприпасів були відпрацьованими» ²¹⁵.

Активність пошуково-фондової роботи директора відмічає і Володимир Сімперович: «Директор фактично сам почав відразу на другий чи на третій день після того як «орки» залишили Київщину вже почав їздити. Спочатку він

²¹⁴ Чернишенко О. У Музеї історії України у II світовій війні готують виставку «Український Схід». Погляд. 28.06.2019. URL: <https://poglyad.tv/u-muzeyi-istoriyi-ukrayiny-u-ii-svitovij-vijni-gotuyut-vystavku-ukrayinskyj-shid-article> (дата звернення: 18.05.24)

²¹⁵ Про війну під час війни. Як зараз працює київський музей Другої світової. Інтерв'ю з українськими історикинями Світланою Даценко і Катериною Барановською з Національного музею історії України у Другій світовій війні. 08 серпня 2022 року. Євген Приходько. URL: <https://novapolshcha.pl/article/pro-viinu-pid-chas-viini-yak-zaraz-pracyuye-kiyivskii-muzei-drugoyi/> (дата звернення: 18.05.24)

їздив сам, а потім по мірі того як ми почали приїздити в Київ то вже командами їздили на Київщину збирали це все»²¹⁶.

Про активну роботу своїх підлеглих з формування першої виставки про повномасштабну російсько-українську війну «Україна – розп’яття» згадує директор меморіального комплексу Юрій Савчук: *«Ми отримали широку підтримку громадян Київщини та Чернігівщини, визволених на початку квітня, куди були спрямовані головні наші експедиції... І треба сказати що у цих умовах – непростих та складних, це завдання вирішив колективно музей. Над цією виставкою працювала переважна більшість представників, які мужньо повернулися до своєї праці, виконували гідно і з честю свою основну роботу...»²¹⁷.*

Про складність такої роботи, в тому числі психологічну, говорить згадана вище Світлана Даценко: *«Ми збираємо експонати, шукаємо історії й плачемо, коли їх слухаємо, готуємо виставки. З 2014 року, окрім розвитку теми українців у Другій світовій війні, ми збираємо свідчення учасників російсько-української війни, розмовляємо з матерями та дружинами загиблих. Це важко психологічно, але така наша щоденна робота, до якої годі звикнути. Після 24-го лютого працювати стало ще важче. Те, про що ми читали та розповідали, перетворилося на реальність. Ми продовжуємо збирати історії, але тепер уже і про близьких нам людей...»²¹⁸.*

²¹⁶ Сімперович В.М. «Робота музею Історії України у Другій Світовій війні під час російсько-української війни» / бесіду веде Андрій Щеглов. 28.09.2022 року // Особистий архів А. Щеглова.

²¹⁷ Директор музею Юрій Савчук розповів про нову експозицію, присвячену наслідкам війни на Україні. Сніданок з 1+1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=abagyZK-m6E> (дата звернення: 18.05.24)

²¹⁸ Про війну під час війни. Як зараз працює київський музей Другої світової. Інтерв’ю з українськими історикинями Світланою Даценко і Катериною Барановською з Національного музею історії України у Другій світовій війні. 08 серпня 2022 року. Євген Приходько. URL: <https://novapolshcha.pl/article/pro-viinu-pid-chas-viini-yak-zaraz-pracyuye-kiyivskii-muzei-drugoyi/> (дата звернення: 18.05.24)

Перший проєкт з тематики війни, що триває, який реалізував музей мав назву «Україна: реалії сучасної війни». У рамках цього проєкту було підготовлено та проведено 10 виставок, які експонувалися як паралельно, так і послідовно: «Іловайськ. Рік потому...», «Аеропорт крізь об'єкти Сергія Лойка», «Війна очима ТСН», «Батальйони нескорених», «Аеропорт... Пекельна смуга», «Бойове українське козацтво в АТО», «Ключові плацдарми Донбасу», «Народний Герой України», «Військово-польовий АРТ», «Україна: 2014 – 2016. Війна і мир». Науковцям та працівникам музею вдалося зібрати цілий масив експонатів загальною кількістю більше 4 тисяч. Серед них фотографії, документи, зразки озброєння, мундири, спорядження та особисті речі військовиків, в тому числі 16 Героїв України та 32 Народних героїв²¹⁹. Вони відображають героїзм українських воїнів у найгарячіших точках зони бойових дій – оборону Донецького та Луганського аеропортів, а також трагічні сторінки війни – бої за Іловайськ та Дебальцеве.

Очевидно, для формування музейної колекції потрібен час, тому перші виставки проєкту містили здебільшого фотоматеріали. Однією з перших таких виставок став «Іловайськ. Рік по тому». Вона проходила у головному корпусі музею з 25 серпня 2015 року по 11 січня 2016 року та була присвячена героям, які у серпні 2014 р. захищали нашу Вітчизну під Іловайськом. В основі експозиції роботи фотографа-документаліста Максима Дондюка, який знімає війну з перших її днів і досі. Його фото публікують всесвітньовідомі видання як «Шпигель», «Парі Матч», «Тайм», «Стерн» та інші. На усіх його фото цієї виставки – війна та воїни-захисники Іловайська – кадри боїв, евакуації поранених, виходу підрозділів – біль, кров та жахиття.

На виставці також експонувалися артефакти, що належали оборонцям Іловайська – медикам батальйону патрульної служби міліції особливого призначення «Миротворець» хірурга Миколи Ленька та фельдшера Михайла

²¹⁹ Л. Гасиджак. Коли музейний проєкт іде у відпустку або Рефлексії до експозиції «Україна. Реалії сучасної війни». URL: <http://prostir.museum/ua/post/37857> (дата звернення: 18.05.24)

Гулака – медичне спорядження, однострої, уламки снарядів та мін. Виставку понад 53 тис. осіб ²²⁰, в подальшому вона експонувалася у різних куточках України.

Приблизно у той же час, з 1 вересня 2015 р. по 11 січня 2016 р., поряд із згаданою вище виставкою – в залі головного корпусу Меморіалу працювала інша – «Аеропорт крізь об'єктив Сергія Лойка». Її основу складали роботи Сергія Лойка – російсько-американського журналіста, письменника, фотографа, перекладача та кореспондента газети «Лос-Анджелес Таймс», який протягом кількох днів перебував серед українських військовиків безпосередньо на позиціях аеропорту. Фото, представлені в експозиції, як і інші його роботи мандрували Україною до і після цієї культурної події, відкриваючи відвідувачам атмосферу боротьби за українське летовище. Сам Сергій Лойко під час чергової виставки говорить про неї так: *«Мені пощастило в тому сенсі що вдалося часточку літопису цієї війни сфотографувати. І оці герої, фото яких висить на цих стінах, і які тут присутні в залі, і які досі знаходяться в окопах це справжні особистості, справжні герої, які здійснюють подвиг... І оці фото, я щасливий, що вони є свідченням того що вони зробили...»* ²²¹.

Створюючи виставку, працівники музею прагнули показати не лише відвагу та героїзм захисників Донецького летовища, а й спадкоємність поколінь, акцентуючи на тому що вони і є онуками та правнуками учасників Другої Світової війни, які знешкодили нацизм, а зараз боронять рідний край від рашистів. За рік роботи виставку відвідало понад 50 тис. осіб ²²².

²²⁰ Гловайськ. Рік по тому. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2016/(дата звернення: 18.05.24)

²²¹ Фотовиставка Сергія Лойка «Аеропорт». Військове телебачення України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=p-jRqHcORgI>(дата звернення: 18.05.24)

²²² «Аеропорт крізь об'єктив Сергія Лойка». Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2016/(дата звернення: 18.05.24)

Співпраця з журналістами загальноукраїнського телеканалу «1+1» увінчалася успіхом та вилилася у практичний результат – виставку «Війна очима ТСН». Журналісти каналу Наталка Нагорна, Андрій Цаплієнко, Руслан Ярмолук та інші, особисто перебували в зоні бойових дій, збирали музейні предмети у найгарячіших точках фронту. Після дослідження працівниками музею була сформована тимчасова експозиція, центральну частину якої становлять 30 прапорів з автографами захисників України – військовослужбовців ЗС України, Національної гвардії, добровольчих формувань ²²³.

Виставка є мобільною, була розгорнута у багатьох установах. В подальшому був реалізований цілий проект – вийшла однойменна історична книга, що подає панорамний погляд перебігу воєнних дій на Донбасі у 2014-2015 роках у баченні журналістів Телевізійної служби новин, а також мультимедійна частина що складається з 28 історій у вигляді есе, а також розширеної версії відео-розповідей, інформаційних довідок та інтерактивної карти, зібраних на сайті war.tsn.ua ²²⁴.

Ще одна виставка, реалізована в рамках проекту відбувалася з 20 січня по 25 серпня 2016 року. Вона була присвячена героїчній обороні Донецького аеропорту, яка завершилась 22 січня 2015 року, пам'яті її полеглих захисників.

Рік по тому, оборона, що тривала 252 дні, була відображена у головній експозиції меморіального комплексу під назвою «Аеропорт... Пекельна смуга». Музейні експонати колектив меморіалу збирав по всій Україні. Понад 400 експонатів, представлених на виставці – здебільшого особисті речі, фотографії, документи, однострої та спорядження – належали 53 легендарним «кіборгам».

²²³ «Війна очима ТСН». Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2016/(дата звернення: 18.05.24)

²²⁴ «1+1» презентує книгу та мультимедійний спецпроект «Війна очима ТСН». URL: <https://detector.media/rinok/article/108768/2015-07-01-11-prezentuie-knygu-ta-multymediyyny-spetsproekt-viyna-ochyma-tsn/>(дата звернення: 18.05.24); «Війна очима ТСН» – новий масштабний проект про передову. Сніданок з 1+1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sRVwyX-2X6c> (дата звернення: 18.05.24).

Серед них – перший загиблий захисник Дмитро Андрусенко; наймолодший з оборонців аеропорту 18-річний Сергій Табала; загиблий від кулі снайпера командир взводу штурмової роти Геннадій Дощенко; командир танка Олександр Лавренко, який перед загрозою полону та захоплення бойової машини підірвав себе гранатою; убитий бойовиками в полоні Ігор Брановицький; один із командирів Добровольчого українського корпусу «Правого сектора» Валерій Краснян; Герой України танкіст Євген Межевікін та інші. Світлини, які відображають напругу протистояння на летовищі передав, вже вищезгаданий кореспондент газети «Los Angeles Times» Сергій Лойко ²²⁵.

Серед матеріалів експозиції – зокрема й позашляховик «Isuzu Trooper», який використовувався при обороні ДАП розвідниками третього окремого полку спеціального призначення та машина полеглого кіборга Івана Зубкова «Нива», яку йому подарували земляки-волонтери ²²⁶.

Апогеем виставки стала композиція «Аеропорт... Пекельні ворота в небо», присвячена останнім захисникам летовища, які загинули під перекриттям будівлі, коли вже метал і бетон не витримали випробування вогнем ²²⁷.

Виставка стала своєрідним майданчиком для зустрічей та дискусії відвідувачів – науковців, музейників, небайдужих громадян, молодого покоління та безпосередніх учасників подій – українських воїнів та членів їх сімей. Оглядаючи експозицію, учасники занурювалися у атмосферу боротьби українців, осмислювали свою позицію щодо війни, відчували її близькість та спорідненість із захисниками, розмірковували над майбутнім. У книзі відгуків музею залишилась велика кількість слів вдячності та захоплення. На нашу думку,

²²⁵ Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. Виставка «Аеропорт... Пекельна смуга». URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2016/ (дата звернення: 18.05.24)

²²⁶ Роковини “кіборгів”. У музеї WW2 триває виставка “Аеропорт... Пекельна смуга” URL: <https://novynarnia.com/2016/01/22/rokovini-kiborgiv-u-muzeyi-ww2-trivaye-vistavka-aeroport-pekelna-smuga/> (дата звернення: 18.05.24)

²²⁷ Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. Виставка «Аеропорт... Пекельна смуга». URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2016/ (дата звернення: 18.05.24)

найбільш влучним відгуком, який характеризує виставку є такий: «...Жива історія! Навіть можна доторкнутися! Такі музеї необхідні, щоб, побачивши, усвідомити: «Не допусти, Боже, війни!» у будь-якому її прояві. Час минає – рани заживають. Пам'ять – вічна! Україно, ти – сильна!»²²⁸.

Більше сотні експонатів увійшли до виставки «Бойове Українське козацтво в АТО». Вона відбулася у музеї у 2016 році та присвячена козакам-добровольцям, які спільно з прикордонниками обороняли східні рубежі держави від окупанта. Вони дислокувалися в пунктах пропуску «Новоазовськ», «Маріуполь» та населених пунктах Талаківка, Гнутове, Виноградне, Комінтернове, Водяне, Бердянське, Сопіне, Широкине Донецької області та неодноразово брали участь у боях із противником на ділянці Донецького прикордонного загону.

У центрі експозиції бойове спорядження, одяг, зброя та речі побуту бійців роти імені Т. Г. Шевченка батальйону бойового українського козацтва. Раритетом виставки є бойовий козацький топірець 17 ст., знайдений на дні річки біля Берестечка, де в 1651 р. відбувалася історична Берестейська битва. Він слугує потужним оберегом сучасним козакам. Експонат підкреслює історичний зв'язок із героїкою учасників Берестейської битви і сучасними воїнами, їхніми нащадками. *«У нас тут є і козацькі нагороди, і звичайно молитовники, і казан козацький... уламок з Маріуполя... козацька справжня форма...»*, – розповідає про виставку куратор проекту завідувачка науково-експозиційного відділу музею Ірина Коцаб'юк. На виставці присутня також військові автомобілі козаків²²⁹.

²²⁸ Зворотний зв'язок з відвідувачем на прикладі виставкового проекту «Аеропорт... Пекельна смуга». Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/projects/method/2017/ (дата звернення: 18.05.24)

²²⁹ Відкриття виставки "Бойове українське козацтво в АТО". 5 канал. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AzBtmQpd210> (дата звернення: 18.05.24); Бойове українське козацтво. Freedom. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KhMxJ5pe0vY> (дата звернення: 18.05.24); 26 травня Національний музей історії України у Другій світовій війні представить проект " Бойове українське козацтво в АТО". Міністерство культури України. URL:

Останнім заходом проєкту «Україна: реалії сучасної війни» стала фотовиставка «Україна: 2014–2016. Війна і мир», яка, як і більшість описаних вище, мала виїзний варіант. До її експозиції належать більше сотні фотографій, як професіоналів, так і аматорів фотозйомки. Вони про бурхливий період в житті України – революцію Гідності 2013 – 2014 рр. та російсько-українську війну 2014 – 2016 рр. Після показу в музеї війни, виставка була презентована у Фінляндії, Естонії, Польщі, Франції та інших країнах. Цьому активно сприяли дипломатичні представництва України у цих державах ²³⁰, ²³¹.

29 серпня 2016 р. експозиції виставок проєкту «Україна. Реалії сучасної війни» були тимчасово демонтовані. Коментар директора музею Івана Ковальчука щодо закінчення проєкту: *«Це викликано потребою наукової атрибуції нових надходжень та подальшим дослідженням уже сформованої колекції. Ми продовжуємо активно й цілеспрямовано працювати над новим проєктом, який передбачає постійне комплектування колекції достовірними артефактами, дослідження й ретельне атрибутування кожного музейного предмета, а за необхідності – їх реставрацію та консервацію. Усе це дозволить за якийсь час презентувати новий проєкт в більш масштабному форматі»* ²³².

Таким проєктом став «Український Схід». Це один із найбільших музейних виставкових проєктів про війну, які існують в державі. Він присвячений звитягі та жертвності патріотів України, які у боротьбі з російським агресором відстоюють суверенітет та територіальну цілісність нашої

https://web.archive.org/web/20170215115300/http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=8D5E88F51136BD839565A6F16C57485C.app2?art_id=245098689&cat_id=244913751 (дата звернення: 18.05.24).

²³⁰ Культурна дипломатія по-музейному. Prostir.Museum. URL: <http://prostir.museum.ua/post/37716> (дата звернення: 18.05.24)

²³¹ У Берліні відкрили фотовиставку "Україна 2014-2016. Війна і мир". Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2292178-u-berlini-vidkrili-fotovistavku-ukraina-20142016-vijna-i-mir.html#> (дата звернення: 18.05.24)

²³² Л. Гасиджак. Коли музейний проєкт іде у відпустку або Рефлексії до експозиції «Україна. Реалії сучасної війни». URL: <http://prostir.museum.ua/post/37857> (дата звернення: 18.05.24)

держави ²³³ та, водночас, продовженням шестирічної напруженої роботи музейної команди, яка від 2014 року висвітлює події війни в тематичних виставках та просвітницько-комунікативних заходах. *«Колектив зробив все щоб нам було несоромно... Ми будемо впевнено йти далі – ми будемо розповідати про героїзм наших військових, капеланів, медиків – всіх хто приймає участь... Бо нема байдужих – усі захищають країну – кожен на своєму фронті», – відкриваючи проєкт зазначив директор музею ²³⁴.*

«Український Схід» – це розповідь про сучасну війну наших мужніх воїнів-патріотів із підступним агресором, а також про населення Донбасу. Виставка – своєрідна платформа для пояснення перебігу подій та місце збереження пам'яті про учасників і свідків війни, простір для патріотичного виховання громадян, – так характеризує проєкт завідувачка науково-експозиційного відділу Ірина Коцаб'юк ²³⁵.

Відкриття «Українського Сходу» відбулося 17 лютого 2017 року, у переддень відзначення Дня Героїв Небесної Сотні за участі високопосадовців, військовиків, волонтерів, небайдужих громадян.

Структурно виставка складається з розповідей-композицій про участь різних військових формувань, добровольчих батальйонів у бойових діях на Сході України впродовж 2014–2017 років. Також у символічні батальйони об'єднані капелани, медики, волонтери, військові журналісти.

У пролозі до виставки – колекції прапорів та шевронів, переданих до музею безпосередньо учасниками бойових дій. Центральна композиція – «Хресний шлях» – уособлює криваву ціну, яку платить український народ за право вільно

²³³ Український Схід. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2018/ (дата звернення: 18.05.24)

²³⁴ У Київському Музеї презентували новий проєкт Український Схід. Телеканал Ірта. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qWh94mhMyY4> (дата звернення: 18.05.24)

²³⁵ Сушинський О. «Український Схід» – наймасштабніша виставка про війну на Донбасі. АрміяInform. 30 Вересня 2019 року. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/09/30/ukrayinskyj-shid-najmasshtabnisha-vystavka-pro-vijnu-na-donbasi/> (дата звернення: 18.05.24)

жити на своїй землі. В її основі – карета швидкої допомоги 17-го батальйону 57-ї окремої мотопіхотної бригади. Разом із солдатами вона пройшла «гарячими місцями» Луганської та Донецької областей, врятувала сотні поранених та вивозила тіла загиблих. Поруч – закривавлений одяг полеглих у 2014 році Героїв України генерал-майора Сергія Кульчицького, сержанта Олега Міхнюка, а також матеріали загиблих цієї зими Героя України капітана Андрія Кизила, розвідника Леоніда Проводенка, санінструктора Наталії Хоружої, сержанта Володимира Крижанського та інших ²³⁶.

4 квітня 2018 р. у рамках проєкту відбулося відкриття чергової ініціативи колективу музею. Виставка отримала назву «Місто милосердя. Лікарня Мечникова». Вона приурочена подвигу лікарів, які своєю напруженою працею та самопожертвою рятували поранених бійців з передової та продовжують це робити, усьому медичному персоналу Дніпропетровської обласної клінічної лікарні імені І.І. Мечникова.

Відкриття виставки співпало з річницею медзакладу – 220-річчям від дня заснування. Колектив лікарні радо відгукнувся на заклик науковців музею – під час пошукових експедицій він передавав та допомагав віднайти усі доступні предмети експозиції – свідки російської агресії: речі медиків та бійців, медичний одяг та обмундирування, медичні інструменти, якими бійців оперували у лікарні Мечникова, світлини лікарів та військовиків. Передавали речі також і поранені бійці. Однак «Місто милосердя» це не лише експонати – це історії конкретних бійців, врятованих медиками-дніпрянами, історії лікарів-легенд закладу та персоналу, робота якого непомітна, але який можемо сміливо назвати «щоденними героями». У центрі виставки – операційна кімната, інтер'єр якої відтворений з артефактів, привезених із лікарні ²³⁷.

²³⁶ У Києві презентували музейний проєкт "Український Схід". Урядовий портал. 17 лютого 2017 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249753504> (дата звернення: 18.05.24)

²³⁷ Місто милосердя. Лікарня Мечникова. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/_other_projects/ato/ato_projects/expositions/ (дата звернення: 18.05.24); Зайдіть на виставку «Місто милосердя. Лікарня Мечникова». Укрінформ. 3.04.2018 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

У зв'язку з широкомасштабною агресією російської федерації розпочатою 24 лютого 2022 р. проєкт «Український Схід» призупинився. Однак попри усі труднощі музей не припинив інформувати людей про перебіг російсько-української війни.

8 травня 2022 року музей презентував новий проєкт – «Україна. Розп'яття». Він присвячений уже сучасному етапу війни, який розпочався 24 лютого 2022 р. «Україна. Розп'яття» ділиться на два експозиційні комплекси. У першому, що має назва «Орда» представлені тільки предмети російського походження. А другий комплекс містить виключно українські наповнення і називається «Розп'яття» – це розповідь про те, яких страждань зазнала Україна.

Однією з центральних образів виставки є інсталяція, яку формують чоботи російських солдатів. Окремим залом розділу «Розп'яття» представили експозицію «Укриття». Завдяки йому є змога зануритись у реалії життя людей в одному з укриттів смт Гостомель. Побут мешканців у ньому відтворено завдяки автентичним речам

Загалом у експозиції представлено понад 700 предметів. Серед них унікальні артефакти повномасштабного зіткнення, що триває – рештки збитого російського гелікоптера Мі-24, який упав у районі села Козаровичі на Київщині, карта захоплення м. Київ диверсійними групами (її музею подарував, на той час, головнокомандувач ЗС України Валерій Залужний) тощо ²³⁸.

society/2434820-zajdit-na-vistavku-misto-miloserda-likarna-mecnikova.html (дата звернення: 18.05.24); Місто милосердя. Лікарня Мечникова. Prostir.Museum. 4.04.2018 р. URL: <http://prostir.museum.ua/post/40571> (дата звернення: 18.05.24)

²³⁸ «Україна – розп'яття». Відкриття першої в країні та світі музейної виставки про російсько-українську війну. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_all-news-images/?id=32&news_year=2022 (дата звернення: 18.05.24); «Україна – розп'яття»: у Києві відкрили першу у світі виставку про російсько-українську війну. Суспільне. Культура. URL: <https://suspilne.media/237524-ukraina-rozpatta-u-kievi-vidkrili-persu-u-sviti-vistavku-pro-rosijsko-ukrainsku-vijnu/> (дата звернення: 18.05.24)

Таким чином, стаціонарні та пересувні виставки «Національного музею історії України в Другій світовій війні. Меморіальний комплекс» присвячені сучасній російсько-українській війні є найбільшими музейними проектами в Україні. Вони, за насиченістю експонатами та підходами до художнього оформлення відповідають принципам побудови сучасних експозицій з історії війни. Виставкова діяльність цього музею може бути прикладом методичних підходів до побудови стаціонарних експозицій для усіх військово-історичних музеїв Збройних Сил України, що сприятиме національно-патріотичному вихованню української молоді.

4.3. Експозиції та виставки з історії російсько-української війни музеїв військових закладів вищої освіти та інших музейних установ Збройних Сил України

Російська агресія, яка триває з 2014 року активізувала роботу військових музеїв Збройних Сил України з національно-патріотичного виховання. Експозиції, стаціонарні та пересувні виставки створюють також музеї вищих військових навчальних закладів. Вони активно відображують у своїх експозиціях та виставках події сучасної російсько-української війни та на їх базі проводять культурологічну роботу, заходи військово-патріотичного виховання.

Одним з таких музеїв є військово-історичний музей головного освітнього закладу Збройних Сил України – Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Він був створений 25 липня 1992 р. на базі музею Військової академії протиповітряної оборони Сухопутних військ СРСР імені маршала Радянського Союзу О.М. Василевського. Нині музей розташований у п'ятому навчальному корпусі університету. В ньому знаходяться близько 1000 музейних експонатів основного та науково-допоміжного фондів. Музей розгорнув масштабну виставку озброєння та військової техніки під відкритим

небом. Музейна експозиція та виставки розповідають відвідувачам про славне минуле Збройних Сил України та героїчне сьогодення, їхню боротьбу за територіальну цілісність і незалежність держави ²³⁹.

З метою відображення участі особового складу університету в АТО/ООС у музеї створено низку стендів, плакатів. Вони займають місце у одній із зал музею. До музейних предметів цієї експозиції входять особисті речі учасників бойових дій, їх військовий однострій, уламки засобів ураження, елементи озброєння та техніки, прапори України з підписами та побажаннями випускників, дитячі малюнки тощо. Чільне місце в експозиції займають матеріали про загиблих героїв, які проходили службу у навчальному закладі. Також на території навчального закладу облаштовано меморіальний комплекс, присвячений загиблим випускникам та Героям України.

Музей активно висвітлює історії університету через світлини, унікальні експонати, особисті речі воєначальників, викладачів та випускників. Так, наприклад, цінною є колекція, що присвячена колишньому начальнику вишу (2016-2017 роки) генерал-полковнику Г. П. Воробйову. Легендарний генерал був слухачем університету, командувачем Сухопутних військ, а згодом першим заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України, очолював українські сили під час проведення АТО на Сході держави. Неподалік музею знаходиться вулиця названа його іменем.

Інша колекція присвячена музейних експонатів присвячена Герою України генерал-майору А.Т. Ковальчуку. Випускник університету брав участь в Антитерористичній операції як командир 80-ї окремої аеромобільної бригади. Керував підлеглими під час звільнення Лиману, Слов'янська у 2014 році, боях за Луганський аеропорт, де був поранений, у інших гарячих точках Донбасу.

Однією з головних проблем розвитку військово-історичного музею навчального закладу є брак приміщень – надзвичайно багата колекція потребує

²³⁹ Сегеда С.П., Андріяко А.М. Військово-історичний музей – реальна частина буття Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. *Воєнно-історичний вісник*. № 38(4). С. 5-16.

більше музейних залів та приміщень зберігання фондів матеріалів. Про це авторці дисертації повідомив у особистій розмові, завідувач музею працівник Збройних Сил України М. О. Ткаченко.

Доцільно припустити, що це прямо пов'язано з передачею у 2013 році просторого головного корпусу університету – окраси ВЗВО – для розміщення у ньому Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ. Ось як він згадує передислокацію музею та складність створення виставки, присвяченої АТО/ООС: *«Було важко розміщувати експонати та стенди, які робились під конкретне приміщення. Доводилось переробляти загальну концепцію розміщення фондів, від демонстрації деяких експонатів тимчасово відмовлятися. З початком російсько-української війни постало питання щодо створення окремої експозиції про участь у ній наших випускників, викладачів. Потрібно було шукати не лише артефакти, а й додаткові квадратні метри, де це все розмістити»*²⁴⁰.

Розуміючи важливість створення окремої виставки присвяченої російсько-українській війні, колектив університету активно долучився до цього процесу. Одну з провідних ролей у ньому поряд з керівництвом вишу та музею зіграв полковник Ігор Черних. Саме він очолив активістів, які долучилися до створення експозиції. Пригадуючи цей процес, Ігор Вікторович наголошує на важливості відображення героїчної боротьби військовиків ВВНЗ проти російського агресора: *«Створюючи куточок у музеї, присвячений АТО/ООС, важливим було роздобути артефакти з передової. Адже саме вони справляють певне враження на відвідувачів, доповнюють розповідь про героїчні епізоди з бойових біографій наших героїв-захисників. Тому нам вдалося зібрати гільзи від гранат, уламки ракет від «Градів», від великокаліберних снарядів. Важливим було також, щоб з музейних стендів відвідувачі дізнавались, хто з випускників університету є*

²⁴⁰ Тереве́рко О. Музей Національного університету оборони України налічує близько 1000 експонатів. АрміяInform. 25.11.2021 року. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/11/25/muzej-nacziionalnogo-universytetu-oborony-ukrayiny-nalichuye-blyzko-1000-eksponativ/> (дата звернення: 18.05.24)

*взірцем для своїх підлеглих на фронті, хто має високі державні нагороди. Вони є гордістю нашого навчального закладу...»*²⁴¹.

Колектив музею активно співпрацює з військовиками та дотичними до фронту організаціями, має в планах розширення експозиції та доповнення її артефактами широкомасштабної війни. А брак приміщень успішно долає залученням сучасних інтерактивних музейних технологій.

До 24 лютого 2014 р. щорічно в музеї проводилось понад 200 екскурсій та 70 візитів іноземних делегацій. Він відіграв важливу роль в підготовці слухачів університету та військовиків Києва загалом. По праву вважався особливим місцем для школярів та студентів столиці²⁴².

Одним із відомих музеїв Львова є Музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Останні зміни у музеї відбулись у 2014 – 2020 роках. Вони торкнулись зали випускників ВВНЗ, де левову частину експозиції було присвячено офіцерам-випускникам НАСВ, які брали участь в АТО/ООС та нагородженні державними нагородами. Окрім того, у цьому залі представлені речі воїнів та різноманітні артефакти, які мають відношення до бойових дій на Сході України по захисту Вітчизни від російських агресорів.²⁴³

Перший блок присвячено участі курсантів та офіцерів у АТО (ООС) відповідно до їхньої належності до структурних підрозділів НАСВ: Військового коледжу сержантського складу, факультету підготовки спеціалістів бойового (оперативного) забезпечення, Інституту морально-психологічного забезпечення,

²⁴¹ Тереве́рко О. Музей Національного університету оборони України налічує близько 1000 експонатів. АрміяInform. 25.11.2021 року. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/11/25/muzej-nacziionalnogo-universytetu-oborony-ukrayiny-nalichuye-blyzko-1000-eksponativ/> (дата звернення: 18.05.24)

²⁴² Сегеда С.П., Андріяко А.М. Військово-історичний музей – реальна частина буття Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. *Воєнно-історичний вісник*. № 38(4). С. 5-16.

²⁴³ Бураков Ю.В. Музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у системі військово-історичної роботи Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник*. № 4(38). 2020. С. 69.

факультету ракетних військ і артилерії, факультету бойового застосування військ.

Центром духовного життя НАСВ є храм святого архистратига Михаїла, священнослужителі якого із 2014 р. здійснюють постійні ротації в зоні бойових дій. Діяльності капеланів у АТО (ООС) – богослужінням, волонтерству, спорудженню каплиць, допомозі бійцям у протезуванні – присвячено окремий виставковий стенд із фотографіями.

Другий блок виставки “Бойовий досвід у навчальному процесі” ознайомлює відвідувачів виставки із фронтовими світлинами курсантів та розповідає про їхню участь у бойових діях, надання психологічної допомоги, цивільно-військове співробітництво. Інформаційна наповненість означеного виставкового блоку спрямована на демонстрацію важливості бойового досвіду вихованців НАСВ для навчального процесу в закладі, що, своєю чергою, є мотивуючим фактором для активної навчальної роботи курсантів-учасників АТО/ООС.

Центром виставки є стенди, присвячені випускникам НАСВ, удостоєним найвищих державних нагород – звання Героя України, ордена «За мужність» та ордена Богдана Хмельницького.

Окремий стенд присвячено випускникам та офіцерам НАСВ (багатьом – посмертно), яким присвоєно вищу державну нагороду – звання Героя України. На стенді зображено орден Золотої зірки, містяться тексти Указу Президента України про звання Героя України та Статуту звання Героя України. Фотографії орденоносців супроводжуються їхніми короткими біографіями та описами подій, у яких військовослужбовці проявили героїзм.

На двох тематичних стендах розміщені фотографії кавалерів ордена «За мужність» I ступеня, II ступеня та III ступеня, а також кавалерів ордену Богдана Хмельницького.

На стенді світлої пам’яті героїчно загиблих курсантів та офіцерів – напис «Назавжди в наших серцях». Вшануванню пам’яті полеглих за Батьківщину випускників Академії присвячена видана у 2017 р. книга “Світла пам’ять Героям

полеглим. Честь і слава Героям живим” з якою можна ознайомитись у виставковій залі ²⁴⁴.

У 2015 р. перед головним корпусом Академії відкрили Алею Слави та пам’ятний монумент випускникам, які загинули в зоні проведення АТО (ООС) – пантеону загиблих героїв-вихованців та військовослужбовців НАСВ, їхні імена викарбувані золотими літерами на гранітних стендах.

В експозиції виставки є привезені із фронту пам’ятні особисті речі військових: розгрузка, пістолет ПМ та ракетниця зі згорілого танка, пошкоджене вибухом гранати під час виконання завдання в зоні АТО особисте спорядження, власник якого – військовослужбовець, отримав тяжке поранення. Є і військова форма, захисні шоломи, шеврони тощо. Поруч експонуються уламки ворожих снарядів. Завершальний стенд виставки демонструє фотографії зі Слов’янська, Донецького аеропорту, Савур-могили, Дебальцевого. Кілька світлин присвячені міжнародній підтримці української армії та діяльності волонтерів. Виставка є персоніфікованою – кожне фото чи експонат належать комусь із курсантів, офіцерів чи випускників Академії.

Особливе місце на виставці займає інсталяція боїв за Донецький аеропорт. Її створили учні Львівського художнього ліцею при Львівській національній академії мистецтв. Над інсталяцією розміщено подаровану Музею колективом “Арт-галереї Вишинської” картину І. Цап’яка «Воїни світла»: готові до бою». Українські солдати зображені на тлі синього неба серед пшеничного поля. Виставку символічно завершує скульптура «Українські кіборги» – дарунок випускниці Львівської національної академії мистецтв Н. Музичко ²⁴⁵.

На території Головного Командування Військово-Повітряних Сил Збройних Сил України у м. Вінниця розміщується Військово-історичний музей

²⁴⁴ Ткачук П. П., Баб’як О. В., Гусар Ю. В., Гривул Т. Т., Кривий І. Р. Світла пам’ять Героям полеглим. Честь і слава Героям живим: книга пам’яті. Львів: НАСВ, 2017. 457 с.

²⁴⁵ Верхотурова М., Шулешов Д. Важливість вшанування подвигів Героїв АТО (ООС) на прикладі тематичної виставки Музею Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. *Науковий вісник Національного музею історії України*. № 6. 2020. С. 571-575.

Повітряних Сил Збройних Сил України. Він функціонує від 31 жовтня 2005 року й був створений на базі виставки літаків та вертольотів, яка розміщувалася на території командування в період з 2001 р. по 2005 р.²⁴⁶.

З 2013 по 2016 рр. музей входив до складу Національного військово-історичного музею як його філія – «Музей Повітряних Сил»²⁴⁷. У результаті реорганізаційних заходів у 2016 р. «Музей Повітряних Сил» був розформований²⁴⁸, а згодом на його базі утворений «Музей Повітряних Сил Збройних Сил України»²⁴⁹, який функціонує до нині у складі Повітряних Сил нашої держави.

Музей займає велику площу – понад 17 тис. м. кв., на якій розташовуються головні експозиції: авіаційної техніки – літаки та вертольоти винищувального, бомбардувального, розвідувального, транспортного родів авіації та ракетно-бомбове озброєння; зенітної ракетної техніки – стаціонарні пускові установки з ракетами зенітних різноманітних ракетних комплексів; радіотехнічних військ – радіолокаційні станції та радіовисотоміри. Загалом фондове зібрання музею складає 2921 музейний предмет, які у різний час надходили у музей зі всіх регіонів держави²⁵⁰.

Розглядаючи елементи виставок, які стосуються оборони України від російського агресора у 2014 – 2022 роках, можемо виокремити пам'ятні знаки, які встановлені на відкритій території музею. Льотчикам, що загинули, виконуючи військовий обов'язок з захисту держави, встановлено меморіальну

²⁴⁶ Про формування військово-історичного Музею Повітряних Сил Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 04.11.2005 року № 203.

²⁴⁷ Про реорганізацію Військово-історичного Музею Повітряних Сил Збройних Сил України у філію Національного військово-історичного музею України – Музей Повітряних Сил: Наказ Міністра оборони України від 29.11.2013 року № 828.

²⁴⁸ Про проведення додаткових організаційних заходів у 2016 році: Спільна директива Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України від 20.02.2016 №-322.

²⁴⁹ Про створення Музею Повітряних Сил Наказ Міністра оборони України від 24.05.2016 № 274.

²⁵⁰ Алексеев В.О. Музей Повітряних Сил Збройних Сил України: військово-патріотична робота. *Военно-історичний вісник*. № 38(4) С. 231–237.

композицію «Не повернулися з польоту» та «Слава захисникам України». Героям України вінничанам підполковнику Могилку Костянтину Вікторовичу ²⁵¹ та Майбороді Дмитру Олександровичу ²⁵² поруч встановлені бронзові погруддя.

Російсько-українській війні присвячена оглядова зала № 2, яка має назву «Зала Бойової слави Повітряних Сил Збройних Сил України». У експозиції показаний перебіг участі Повітряних Сил в Антитерористичній операції та Операції об'єднаних сил починаючи з 2014 року. На спеціалізованих стендах, у документах, світлинах, предметах озброєння та військової амуніції, особистих речах відображено бойовий шлях військовослужбовців Повітряних Сил Збройних Сил України в АТО та ООС, Героїв України та тих, хто віддав життя за існування та територіальну цілісність України. Виставку доповнюють їх портрети.

Експозиція налічує понад 200 музейних предметів. Вони поділені на 7 колекцій, які мають характерні назви. Колекція «Гостинцев русского мира» містить уламки боєприпасів та трофейну зброю агресора. Колекція літератури складається з книг та збірок газетних статей, присвячених подвигам воїнів АТО/ООС.

Колекція світлин зображує життєвий та бойовий шлях військовослужбовців легендарного загону «Дика качка» Повітряних Сил Збройних Сил України. Колекція подарунків від дітей представлена листами, малюнками та оберегами, що надіслали нашим захисникам діти. Колекція військової амуніції та речей складається з форми одягу та особистих речей загиблих героїв. Колекція зброї складається зі зразків, які використовуються українськими воїнами. Колекція комплектів сухих пайків, солдатських котелків, фляжок та іншої військової амуніції. Ця оглядова зала розпочала свою роботу у серпні 2019 р. Про озброєння та військову техніку, за допомогою якої воїни

Повітряних сил захищають нашу державу можна дізнатися у «Залі історії Повітряних Сил Збройних Сил України» (оглядова зала № 3). Такі відомості представлені у експозиційному комплексі «Авіація та ППО незалежної України» (з 1991 р. по теперішній час). Як свідчить статистика закладу, до широкомасштабного вторгнення щорічно музей відвідувало понад 15 тис. вінничан та гостей міста ²⁵³.

Важливими військово-історичними установами є музеї будинків офіцерів. На відміну від музеїв військових частин доступ відвідувачів до їх експозиції є відкритим, тому вони можуть активно здійснювати пропагування досягнень військово-історичної науки та національної спадщини, інформаційно-пропагандистське та культурологічне забезпечення не тільки особового складу військових частин а й мешканців та гостей міст, у яких вони розташовуються.

У Львові на території військової частини А 0284 діє один із найстаріших військово-історичних музеїв України – Воєнно-історичний музей 58-го Будинку офіцерів. На сьогодні головним завданням сучасного музею є збереження, вивчення та пропаганда історії держави та її війська, Прикарпатського військового округу, Західного оперативного командування, формування бойових якостей і патріотичних почуттів у військовослужбовців, молоді та громадян Львова. Музей знаходиться в окремій будівлі площею 632 м² та має 428 м² експозиційної площі, яка складається з трьох експозиційних зал ²⁵⁴.

На оглядових майданчиках розташовані гранітніobelіски зі списками всіх об'єднань, з'єднань і частин, які брали участь у визволенні Львова від німецьких загарбників, зразки артилерійського озброєння та бойової техніки ²⁵⁵. Основний фонд музею налічує близько 10 000 одиниць збереження, особливе значення серед яких відіграють предмети зброї та озброєння, та велику кількість пам'яток,

²⁵³ Алексеев В.О. Музей Повітряних Сил Збройних Сил України: військово-патріотична робота. *Воєнно-історичний вісник*. № 38(4). С. 231–237.

²⁵⁴ Тематико-експозиційний план Воєнно-історичного музею 58 будинку офіцерів Збройних Сил України. Львів. 25.11.2021 р. (копія).

²⁵⁵ Машталір В. Розвиток музейної справи в системі Міністерства оборони України. *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 22. 2012. С. 194-210.

що досі залишаються неопрацьованими та невведеними до складу основного фонду²⁵⁶.

На сьогодні, експозиція музею не демонструється відвідувачам у зв'язку з російсько-українською війною – вона за необхідності буде евакуйована. Для цього колективом установи проведені всі попередні роботи. Однак, активно функціонує філія цього музею в Будинку офіцерів, де відвідувачам доступна експозиція «Історія створення і розвитку Збройних Сил України». Вона складається з п'яти виставок та однієї виставки-інсталяції, які розміщені у окремих залах: «Історія України у військових одностроях», «Революція Гідності», «Бойові та демонстраційні прапори частин ЗС України, «Особисті речі Героїв України Львівщини», «Душпастирська діяльність у ЗС України», інсталяція: «Захист Луганського аеропорту. Літо 2014 року» (виставка-інсталяція). Усі вони безпосередньо стосуються сучасної російсько-української війни.

Одразу з початком Революції Гідності, а потім і російсько-української війни, колектив музейної установи розпочав роботу зі збору музейних предметів цієї тематики. *«Враховуючи те що у нас специфічний музей – він військово-історичний, зрозуміло що основним з напрямків його діяльності є розповідь про історію українського війська, його зброю, безпосередніх учасників воєнно-історичних подій. Тому ми роботу над висвітленням сучасної російсько-української війни розпочали напевно в перші дні її початку... Скажу більше – у нас є експозиція з унікальних предметів часів Майдану... Безумовно демонструємо і Луганський аеропорт, і Донецький аеропорт, і бої по визволенню Слов'яно-Краматорської агломерації... Непогана, на мою думку, наукова робота проведена нами по дослідженню виходу з оточення наших частин біля Дебальцевого... Робота сучасного музею не повинна зупинятися ні на мить. Ми*

²⁵⁶Петрик Н. Р. Формування колекцій пам'яток воєнної історії у музеях. Львова (XIX–XX ст.). Дис. канд. істор. наук. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 2019, с.123.

відчуваємо ситуацію, відчуваємо потребу і працюємо...», – розповідає про роботу колективу завідувач музею, полковник у відставці Сергій Паліса²⁵⁷.

Унікальною є виставка особистих речей Героїв України Львівщини. Родини загиблих Героїв передали до музею військову форму, засоби захисту, медичне спорядження, знаки розрізнення, особисті речі, нагородні грамоти та нагороди, листи, записники, фотографії, візитівки, прапори з підписами, що належали українським захисникам.

Музейники доповнили виставку друкованою продукцією – книгами пам'яті, примірниками газет та журналів тощо. До виставки входять стенди, присвячені генералу С.П. Кульчицькому, полковнику А.А. Соколенку, капітану А.О. Кизилу, молодшому лейтенанту Т.Т. Матвіїву.

Поряд експонується виставка душпастирської діяльності у Збройних Силах України, де представлені речі українських священників – військових капеланів отця Андрія Білецького (Українська Греко-католицька церква) та отця Андрія Дуди (Православна церква України) – предмети їхнього богослужбового та військового одягу, головні убори, релігійні предмети – хрести, кропила, вервиці, підсвічники, молитовники тощо. Ці предмети розміщені у символічній похідній капличці з дерев'яним хрестом, іконами та Біблією.²⁵⁸

Центральним елементом експозиції є виставка-інсталяція «Захист Луганського аеропорту. Літо 2014 року». Цікавим фактом є той, що в ході наукових досліджень, аналізу фото- та відео матеріалів, які збереглися у учасників оборони легендарного летовища, їх спогадів детально відтворено у графіці пейзажі поля бою та легендарних приміщень. Музейникам вдалося віднайти зображення входу у так званий «бункер» – найбезпечніше місце

²⁵⁷ Паліса С.О. «Робота Воєнно-історичного музею 58-го Будинку офіцерів під час російсько-української війни» /бесіду веде Андрій Щеглов. 11.11.2022 року // Особистий архів А. Щеглова.

²⁵⁸ Архів воєнно-історичного музею 58 будинку офіцерів Збройних Сил України. Тематико-експозиційний план, України., л.74..

аеропорту, де переховувалися оборонці, надавалася медична допомога та відбувалися хірургічні втручання тощо та відтворити його у музеї.

Відтворена також і тріщина бетону від влучання 120 мм міни, поряд розташований її хвостовик та уламки. Інсталяцію органічно доповнюють фігури українських воїнів про які йшлося вище. Особливе місце цієї виставки належить експозиції, що присвячена постаті Героя України, кавалера ордена Богдана Хмельницького II та III ступеня генерал-майору Ковальчуку А.Т. під командуванням якого десантні підрозділи звільняли Лиман, Миколаївку та Слов'янськ та деблокували Луганський аеропорт. Сам Ковальчук при цьому був поранений, проте продовжив виконувати завдання. До експозиції входять його засоби захисту, особисті речі та фото.

Музей активно втілює новітні технології – багато музейних експонатів мають QR-коди, зчитавши які відвідувачі можуть дізнатися більше про експонат. Формуючи фото- та відео колекцію, був створений багатогодинний фільм, який висвітлює події на Донбасі, бойову роботу та побут українських воїнів і таке інше. Функціонує сторінка у соціальній мережі Facebook.

Уся експозиція побудована у логічному взаємозв'язку, а кожен її музейний предмет має свою історію. Це сталося завдяки ентузіазму завідувача музею С.О. Паліси та екскурсоводу музею О. М. Антоновій, які продовжують формувати колекцію сучасної російсько-української війни, активно проводять наукові дослідження та виявляють творчий підхід. До повномасштабного вторгнення музей відвідували до 10 тис. мешканців та гостей Львова. Ведеться активна робота з молоддю – групи учнів, студентів, ліцеїстів та курсантів є частими гостями установи.

Висновки до IV розділу

Таким чином, виховуючи молодь у національно-патріотичному дусі використовуються колекції військово-історичних музеїв, сформованих у ході десятирічної російсько-української війни. Головний військово-історичний музей

країни – НВІМУ – творчо висвітлює події російсько-української війни 2014 – 2022 років через постійно діючу експозицію, стаціонарні та пересувні виставки. Музей є центром наукової роботи та національно-патріотичного виховання молоді. Важливою віхою в історії музею стала стаціонарна виставка-реквієм «Герої не вмирають!», присвячена подіям війни на сході України у березні – листопаді 2014 року.

Цікавим проектом НВІМУ є пересувна виставка «Блокпост Пам'яті». 20 березня 2018 р. було змонтовано «Стіну пам'яті» загиблих у 2014 – 2016 роках військовослужбовців та добровольців на фасаді Національного військово-історичного музею України.

«Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс». Музей проводить активну роботу по створенню стаціонарних та пересувних виставок, у тому числі з історії сучасної російсько-української війни. Уся експозиційна діяльність музейної установи покликана сприяти національно-патріотичному вихованню молоді.

Активну роботу з висвітлення історії сучасної війни проводять музеї при вищих військових навчальних закладах України, музеї, які спеціалізуються на висвітленні історії родів та видів військ, музеї при Будинках офіцерів.

Музеї у воюючій країні у досліджуваний період активно сприяють національно-патріотичному вихованню її захисників та підвищують можливості суспільного опору окупанту, консолідуючи його на боротьбу.

ВИСНОВКИ

1. В результаті аналізу наукової літератури з теми дослідження виявлено, що історія саме військово-історичних музеїв в часи незалежної України висвітлювалася уривчасто та непослідовно. Відсутні дослідження предметом яких є національно-патріотичне виховання молоді засобами військово-історичних музеїв. Активно вивчалися лише збірки та діяльність головного музею Міністерства оборони України – Національного військово-історичного музею. Неповною є картина, щодо розвитку музейних інституцій вищих військових навчальних закладів і повністю відсутні дослідження з історії становлення та розвитку гарнізонних музеїв, музеїв-кімнат у військових частинах Збройних Сил України.

Констатовано, що джерельна база дослідження досить значна і включає документи і матеріали щодо особливостей формування експозицій, проведення науково-фондової роботи, організації масової, науково-освітньої роботи з національно-патріотичного виховання молоді в 1991–2021 роках. В дисертації використані документи Галузевого державного архіву Міністерства Оборони України (ГДАМОУ), ф. 3755 «Директива Міністра оборони України»; ф. 3697 «Накази Міністра оборони України»; ф.3697 «Адміністративний департамент Міністерства оборони України». Активно вивчалися і були залучені до дисертації матеріали «Архіву Національного військово-історичного музею України» (НВІМУ). Здебільшого використані щорічні Звіти за роботу установи з 1996 по 2014 роки. У Звітах наводяться здобутки за рік, міститься інформація про нові надходження у фонди, про науково-дослідну роботу, відкриття виставок, експозицій, заходи з культурологічної роботи з напрямку національно-патріотичного виховання.

Важливе значення мав емпіричний матеріал, отриманий авторкою дисертації у ході дослідницьких візитів до Національного військово-історичного музею України та його філій та десятків інших музейних установ МОУ.

Методологічну основу дослідження становили принципи історизму, об'єктивності, всебічності, комплексності джерел. Важливим методом у дослідженні стало опитування та інтерв'ювання безпосередньо працівників ряду музеїв України. Застосовані методи у повній мірі дозволили висвітлити діяльність музеїв ЗСУ з національно-патріотичного виховання молоді в 1991–2021 роках.

2. Підтверджено положення про історію виникнення військово-історичних музеїв на зламі ХУІІІ–ХІХ століть у Європі, що було пов'язано, головним чином, із тотальною мілітаризацією суспільств, виникненням епохи «наполеонівських війн». Сприяли розвитку музейної справи приватні колекції зброї та обладунків, колекціонування мілітарних предметів старовини.

3. Встановлено, що Україна активно включилася у всеєвропейський процес розбудови військових музеїв, як освітньо-культурних закладів. Виникнення першого публічного музею військово-історичного профілю відбулося в рамках діяльності Національного закладу імені Оссолінських на основі колекції князів Любомирських (1827 р.). Збірка музею складалася з цінних предметів зброї і військових обладунків. Першим муніципальним музеєм України став «Історичний музей міста Львова» (1893 р.). Процес формування колекцій пам'яток воєнної історії відбувався і на інших українських землях. Першим в Україні музеєм військово-історичного напрямку, створеним у центральних, східних та південних землях України, був Київський воєнно-історичний музей (1910 р.).

4. Обґрунтовано, що в радянській Україні усі музеї, як і інші заклади культури і освіти, перебували під сильним комуністичним ідеологічним тиском. Після проголошення незалежності Україною, серед військово-історичних музеїв поволі розпочався процес декомунізації, який досі триває. Методологічна і концептуальна база цього процесу потребує подальшого удосконалення.

Особливий наголос у цьому процесі потребує проблема національно-патріотичного виховання молоді в 1991–2021 роках.

Вказано, що головним осередком збору, упорядкування та пропаганди національних військово-історичних традицій серед музеїв Збройних Сил України є Національний військово-історичний музей України. Свою діяльність музей започаткував відкриттям першої виставки «Збройні сили України: витoki (1917–1991 рр.)» у 1998 р.

За допомогою унікальних пам'яток духовної, інтелектуальної, матеріальної культури, військово-історичні музеї проводять національно-патріотичне виховання молоді. Цей напрямок змістової діяльності постійно збагачується і полягає у розвитку ідентичності та державності, так як необхідно зберегти Україну, яка веде в наші дні жорстку боротьбу проти російської навали.

5. Існуюча нормативно-правова база щодо організації діяльності військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України є досить ґрунтовною. Вона дозволяє дієво проводити роботу військово-історичних музеїв з національно-патріотичного виховання молоді. Однак, окремі її положення потребують удосконалення та осучаснення з урахуванням комплексного підходу до визначеної проблематики.

6. Виявлено, що сучасна наукова типологія класифікації українських музеїв, яка остаточно склалася на зламі ХХ –ХХІ ст., приведена в наш час у відповідність до чинних міжнародних типологій. Порівняльний аналіз мережі військово-історичних музеїв за адміністративно-територіальним поділом України встановив, що лідером за кількістю музеїв цього профілю є Львівська область, яка налічує 12 військово-історичних музеїв. Такі області, як Херсонська та Закарпатська, взагалі не мають жодного військово-історичного музею. В Україні військово-історичні музеї складають 6,3 % від загальної кількості державних музеїв – 94 з 1 487.

7. Звернута увага на те, що в Україні немає спеціалізованих військових музеїв з багатьох періодів військової історії країни. Україн мало меморіальних військових музеїв та музеєфікованих пам'яток військової історії часів Великої

війни. Мережа військово-історичних музеїв потребує ґрунтовнішого аналізу її кількісних і якісних характеристик, проведення досліджень з її прогнозування, які мають бути складовою господарського планування й управління культурою на наступні роки, у тому числі плануванні заходів з національно-патріотичного виховання молоді.

Вказано на закономірну потребу у реекспозиції військово-історичних музеїв України та активізацію побудов стаціонарних і пересувних виставок з метою формування високих почуттів патріотизму, морально-правової відповідальності в українських воїнів. Позитивні ціннісно-сміслові орієнтири формує музейна культура, яка сьогодні відображає героїзм боротьби з російським загарбником та набуває нових смислів в духовній спадщині українського суспільного буття.

8. З'ясовано, що музеї у воюючій країні у досліджуваний період активно сприяють національно-патріотичному вихованню її захисників та підвищують можливості опору суспільства окупанту, консолідуючи його на боротьбу. Важливе значення має експозиційна діяльність «Національного військово-історичного музею України» та його філій. За роки свого існування музей посів почесне місце в системі культурно-освітніх установ Збройних Сил України та серед історичних музеїв країни як центр наукової роботи з національно-патріотичного виховання. З початком російсько-української війни колектив музею організував ряд стаціонарних та пересувних виставок, які присвячена подіям сучасної війни і мали значний резонанс серед громадськості країни. Музей став осередком з національно-патріотичного виховання молоді. Значними проектами НВІМУ та його філій є пересувні виставки «Блокпост Пам'яті», «Юні Герої АТО» та інші у роки війни.

9. Вагомі досягнення в експозиційній роботі має «Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс». Виставки «Аеропорт крізь об'єкти Сергія Лойка», яка розповідає про оборону Донецького аеропорту (2015 р.). «Аеропорт... Пекельна смуга» (2016 р.) про Луганський аеропорт, стали явищем у культурно-освітньому просторі країни. Музейні

експонати для виставок колектив меморіалу збирав по всій Україні. Понад 400 експонатів, які були представлені на виставці – здебільшого особисті речі, фотографії, документи, однострої та спорядження – належали 53 легендарним «кіборгам».

10. Активну роботу з висвітлення історії сучасної війни проводять музеї при вищих військових навчальних закладах України, музеї які спеціалізуються на висвітленні історії родів та видів військ, музеї при Будинках офіцерів. Важливим завданням музейників є вшанування пам'яті загиблих воїнів. На сьогодні окремі музеї мають в своєму розпорядженні найбільш повний масив даних по загиблим українським солдатам і бійцям добровольчих батальйонів з початку бойових дій. Майже усі військово-історичні музеї задіяні в інтернет-проекті «Книга пам'яті загиблих».

Доведено, що в основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей. Складові цієї системи формуються у вивченні та дослідженні історичної спадщини українського народу, яка відображена в музейній мережі. Зокрема, військові музеї відіграють важливу роль у національно-патріотичному вихованні, пропагуванні військової служби та розвитку патріотичної свідомості й світогляду українського військовослужбовця.

Простежуючи хронологічні рамки, варто зазначити що паралельно з процесами державотворення незалежної України з 1991 року на музейну справу покладалось не тільки збереження матеріальної музейної спадщини, але й національне відродження ідеологічної складової. Зокрема на відновлення традицій українського війська, створення позитивного іміджу Збройних Сил України, висвітлення героїки українського народу в боротьбі проти навали російських агресорів.

Внесок військово-історичних музеїв стає дедалі популярним та важливим у належному національно-патріотичному вихованні сучасної молоді. Історичний екскурс бойових дій, який повноцінно відтворюється саме в музеях, покликаний

стати інструментом у формуванні свідомого громадянина України, патріотизму, національної ідентичності та свідомості в необхідності захисту своєї держави.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

I. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ:

ГАЛУЗЕВИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ГДАМОУ. Ф.3755. Оп. 5П(С). Спр. 105– 106 «Директива Міністра оборони України № Д-322/1/03».

ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 72 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 2–11 «Загальні положення з обліку військового майна у ЗС України»,

15–22 «Правила під час оформлення та ведення облікових реєстрів»,

134–136 «Особливості обліку культурно-просвітницького майна».

ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. А1П. Спр. 4780 «Адміністративний департамент Міністерства оборони України». Арк. 184–186

ГДАМОУ. Ф.3697. Оп. 1П. Спр. 95 «Накази Міністра оборони України (копії)». Арк. 1–4

ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. 1П. Спр. 164 «Накази Міністра оборони України (копії) та матеріали до них». Арк. 1–21.

АРХІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ

Звіт про діяльність Музею Збройних Сил України за 1996 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 5 арк.

Звіт про діяльність Музею Збройних Сил України за 1997 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 3 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 1998 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 4 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 1999 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 4 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2000 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 21 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2001 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 12 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2002 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 16 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2003 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 23 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2004 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 39 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2005 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 30 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2006 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 31 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2007 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 59 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2008 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 54 арк.

Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2009 рік.
Архів НВІМУ. Док. фонд. 93 арк.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2010 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 85 арк.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2011 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 69 с.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2012 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 55 с.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2013 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 113 с. 218

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2014 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 261 арк.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2015 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 187 арк.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2016 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 221 арк.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України. за 2017 р., Архів НВІМУ. Док. фонд. 191 арк.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України. за 2018 р., Архів НВІМУ. Док. фонд. 175 арк.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України. за 2019 р., Архів НВІМУ. Док. фонд. 178 арк.

Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України. за 2020 р., Архів НВІМУ. Док. фонд. 202 арк.

Звіт про підсумки співпраці органів військового управління з громадськими організаціями у 2010 році. ГДАМОУ. Ф. 3697. Оп. А1П. Спр. 4780. Арк. 24–25.

Звіти про діяльність Національного військово-історичного музею України за період з 1997 по 2013 роки за формою №8-нк Державної статистичної звітності. Архів НВІМУ. Док. фонд. 48 арк.

АРХІВ ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ 58 БУДИНКУ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Тематико-експозиційний план Воєнно-історичного музею 58 будинку офіцерів Збройних Сил України. Львів. 25.11.2021 р.(копія).

ОСОБИСТИЙ АРХІВ А. ЩЕГЛОВА:

Сімперович В.М. (вчений секретар). Робота музею «Історії України у Другій Світовій війні під час російсько-української війни» /бесіду веде Андрій Щеглов. 28.09.2022 р.

Паліса С.О. (начальник музею). Робота «Воєнно-історичного музею 58-го Будинку офіцерів під час російсько-української війни» / бесіду веде Андрій Щеглов. 11.11.2022 р.

II. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ:

Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 №1068-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.

Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 16.10.2020 №637/97. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 9. Ст. 34.

Про державні нагороди України» (зі змінами). Закон України від 16.03.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 21. Ст. 162.

Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 218

Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Закон України від. 09.04.2015 № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 219.

Про Збройні Сили України. Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. № 9. Ст. 108.

Про культуру. Закон України (зі змінами) від 14.12.2010 *Відомості Верховної Ради України*. 2010, № 24. Ст. 168.

Про музеї та музейну справу. Закон України від 29.06.1995 *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 25. Ст. 191.

Про Національний архівний фонд та архівні установ. Закон України (зі змінами) від 24.12. 1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 15. Ст. 86.

Про охорону культурної спадщини Закон України (зі змінами) від 08.06.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті Закон України від 09.04.2015 № 314-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 25, Ст. 190.

Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939-1945. Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 25. Ст. 191.

Концепція «Національно-патріотичного виховання в системі освіти України». Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України 16.06.2015 № 641 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 № 1038). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення 13.03.2022).

Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України № 374 від 10.07.2019 р.

Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України № 374 від 10.07.2019 р.

Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України № 343 від 17 липня 2018 року.

Про формування військово-історичного Музею Повітряних Сил Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 04.11.2005 року № 203.

Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України № 95 від 06 березня 2002 року.

Про затвердження Положення про Центральний музей Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України № 260 від 12 вересня 1996 року.

Про реорганізацію Військово-історичного Музею Повітряних Сил Збройних Сил України у філію Національного військово-історичного музею України – Музей Повітряних Сил: Наказ Міністра оборони України від 29.11.2013 року № 828.

Про створення Музею Повітряних Сил: Наказ Міністра оборони України від 24.05.2016 № 274.

Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України № 95 від 06 березня 2002 р.

Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України № 343 від 17.07.2018 р. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/343_nm_2018.pdf (дата звернення: 23.07.2023).

Статут Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс: Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України № 1771 від 15.05.2020 року.

Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України: Указ Президента України № 553/2007 від 25 червня 2007 року.

Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 04.12.2023).

III. САЙТИ МУЗЕЇВ, YOUTUBE:

Виставка присвячена полковнику М. Федічеву. Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/57

Виставка-реквієм «Герої не вмирають!» URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_news/

Відкриття виставки "Бойове українське козацтво в АТО". 5 канал. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AzBtmQpd210> (дата звернення: 18.05.24)

Відкриття виставки «Коридор» та презентація книги Всеволода Стеблюка «Синдром АТО. Нотатки «Айболіта». Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/96

Відкриття виставки пам'яті Аміни Окуєвої у Національному військово-історичному музеї України. Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/207

«Війна очима ТСН» – новий масштабний проект про передову. Сніданок з 1+1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sRVwyX-2X6c>

«Війна очима ТСН». Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2016/

Вітрина присвячена українським льотчикам. Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/206

26 травня Національний музей історії України у Другій світовій війні представить проект "Бойове українське козацтво в АТО". Міністерство культури України. URL: https://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=8D5E88F51136BD839565A6F16C57485C.app2?art_id=245098689&cat_id=244913751

Директор музею Юрій Савчук розповів про нову експозицію, присвячену наслідкам війни на Україні. Сніданок з 1+1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=abagyZK-m6E>

Другий день. Воркшоп «Концептуальні засади музеєфікації російсько-української війни». Ukrainian Institute of National Remembrance. URL:

https://www.youtube.com/watch?v=C4K_71UdAo8&list=PLitKIb_cEyqfGIkwQI5CVCgwI9c_XCg6E

Завершено монтаж «Стіни пам'яті» загиблих у 2014-2016 рр. військовослужбовців та добровольців на фасаді музею. Національний військово-історичний музей України. URL: http://nvimu.com.ua/novyny/view_article/176

Зайдіть на виставку «Місто милосердя. Лікарня Мечникова». Укрінформ. 3.04.2018 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2434820-zajdit-na-vistavku-misto-miloserda-likarna-mecnikova.html>

Заповідники. Міністерство культури України. Офіційний сайт. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244905579.

Зворотний зв'язок з відвідувачем на прикладі виставкового проекту «Аеропорт... Пекельна смуга». Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/projects/method/2017/

Іловайськ. Рік по тому. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2016/

Історія музею. Національний військово-історичний музей України. URL: <http://nvimu.com.ua/pages/view/18>

Історія створення. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/museum/about_us/

Каталог музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства. Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, 2011. URL: old.mon.gov.ua/images/files/pozashkilna/muzei.doc.

Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: <http://memorybook.org.ua/>

Колекції військово-морського музею в Стокгольмі. Сайт: URL: <https://www.sjohistoriska.se/utforska/samlingar>

Культурна дипломатія по-музейному. Prostir.Museum. URL: <http://prostir.museum.ua/post/37716>

Лондонський Імперський військовий музей. Сайт: URL: <https://www.iwm.org.uk/>

Львівський історичний музей. Сайт: URL: <https://www.lhm.lviv.ua/about.html>

Місто милосердя. Лікарня Мечникова. Prostir.Museum. 4.04.2018 р. URL: <http://prostir.museum.ua/post/40571>

Місто милосердя. Лікарня Мечникова. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/_other_projects/ato/ato_projects/expositions/

Музей Арсенал. Сайт: URL: <https://lhm.lviv.ua/location/arsenal.html>

Музейні заклади, які належать до сфери управління Міністерства культури України. Міністерство культури України. Офіційний сайт. 2014. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=244942172.

Національний військово-історичний музей України: історія створення. URL: <http://nvimu.com.ua/pages/view/18>.

Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. Виставка «Аеропорт... Пекельна смуга». URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2016/

Нове визначення музею затвердила Міжнародна рада музеїв ICOM/ Сайт: Національний меморіальний комплекс Героїв небесної сотні – Музей Революції Гідності. URL.: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2222>

«1+1» презентує книгу та мультимедійний спецпроект «Війна очима ТСН». URL: <https://detector.media/rinok/article/108768/2015-07-01-11-prezentuie-knygu-ta-multymediyнуу-spetsproekt-viyna-ochyma-tsn/>

Перший день. Воркшоп «Концептуальні засади музеєфікації російсько-української війни». Ukrainian Institute of National Remembrance. URL: <https://www.youtube.com/c/UINPofficial>

Про війну під час війни. Як зараз працює київський музей Другої світової. Інтерв'ю з українськими історикинями Світланою Даценко і Катериною

Барановською з Національного музею історії України у Другій світовій війні. 08 серпня 2022 року. Євген Приходько. URL: <https://novapolshcha.pl/article/pro-viinu-pid-chas-viini-yak-zaraz-pracyuye-kiyivskii-muzei-drugoyi/>

Рацлавицька панорама. URL: <https://www.polscha.travel/uk/kulturno/u-muzeiakh-%D1%96-galereiakh/ratclavitcka-panorama>

Роковини “кіборгів”. У музеї WW2 триває виставка “Аеропорт... Пекельна смуга” URL: <https://novynarnia.com/2016/01/22/rokovini-kiborgiv-u-muzeyi-ww2-trivaye-vistavka-aeroport-pekeln-smuga/>

Сайт НВІМУ: URL: <https://nvimu.com.ua/>

У Берліні відкрили фотовиставку "Україна 2014-2016. Війна і мир". Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2292178-u-berlini-vidkrili-fotovistavku-ukraina-20142016-vijna-i-mir.html#>

У Києві презентували музейний проект "Український Схід". Урядовий портал. 17 лютого 2017 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249753504>

У Київському Музеї презентували новий проект Український Схід. Телеканал Ірта. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qWh94mhMyY4>

Україна – розп’яття». Відкриття першої в країні та світі музейної виставки про російсько-українську війну. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_all-news-images/?id=32&news_year=2022

Україна – розп’яття»: у Києві відкрили першу у світі виставку про російсько-українську війну. Суспільне. Культура. URL: <https://suspilne.media/237524-ukraina-rozpatta-u-kievi-vidkrili-persu-u-sviti-vistavku-pro-rosijsko-ukrainsku-vijnu/>

Український Схід. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/_ua/expositions/past_exhibitions/2018/

Фотовиставка Сергія Лойко «Аеропорт». Військове телебачення України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=p-jRqHcORgI>

Як розповідати про російсько-українську війну у музеях: УІНП провів воркшоп для працівників культури та освіти. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-rozpovidaty-pro-rosiysko-ukrayinsku-viynu-u-muzeyah-uinp-proviv-vorkshop-dlya-pracivnykiv-kultury-ta-osvity>

III. МОНОГРАФІЇ, НАУКОВІ СТАТТІ, ІНФОРМАЦІЙНІ ПОВІДОМЛЕННЯ:

Бадюк М., Пасько І., Солярчик В. До питання про використання музею української військово-медичної академії та музеїв міста Києва у військово-патріотичному вихованні слухачів. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2023 №.1. С. 49-53.

Байкевіч Г., Охрімчук О. Революція в музеї: посібник щодо оновлення змісту експозицій шкільних музеїв. Дніпро: Ліра, 2021. 188 с. с.93

Байкеніч Г., Охрімчук О. Революція в музеї: посібник щодо оновлення змісту експозицій шкільних музеїв. Дніпро: Ліра, 2021. 188 с.

Бойко В. П. Українські комбатанти – організатори військово історичних музеїв. *Historical and Cultural Studies*. 2014. Volume1. number 1.–P.7–11.

Бойко В., Коваль Л. Становлення та основні віхи Музею військово-історичних пам'яток. *Наукові записки: Львівський історичний музей*. Вип. 5. 1996. С. 33–46.

Бойове українське козацтво. Freedom. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KhMxJ5pe0vY> (дата звернення: 18.05.24).

Бураков Ю., Гневашева А. Нові технології висвітлення сучасної російсько-української війни у музейних експозиціях. *Військово-науковий вісник*: Вип. 40. 2023. С. 135 – 146.

Бураков Ю., Проховник П. Музейна педагогіка як важливий чинник розвитку історичних знань курсантів в умовах російсько-української війни. *Збірник наукових праць Національного університету оборони України № 1 (49)*. 2024. С.9-17.

Бураков Ю., Теницький С. Військово-історичні музеї Збройних Сил України в умовах російсько-української війни (2014–2024). Війна Росії проти України (лютий 2014–лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентацій: монографія. Київ: Держ. наук. установа «Енциклопедичне видавництво». 2024. 128 с.

Бураков Ю. В. Музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у системі військово-історичної роботи Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 68–77.

Вайдахер Ф. Загальна музеологія [пер.з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич]. Львів : Літопис. 2005. 632 с.

Венков Б. Музей боевой славы в Ивано-Франковске: путеводитель. Ужгород. 1981. 48 с.

Верхотурова М., Шулешов Д. Важливість вшанування подвигів Героїв АТО (ООС) на прикладі тематичної виставки Музею Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. *Науковий вісник Національного музею історії України*. № 6. 2020. С. 571-575.

Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А. Кобзар, О. Копаниця, В. Грицюк та ін. ; за заг. ред. Б. Андресюка. Чернівці : Місто, 2011. 408 с.

Гаврилюк С. Заходи з вивчення та збереження військових некрополів у Волинській області (1991–2021 рр.). *Велика Волинь. Матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції «Краєзнавство рідного краю: історія та сьогодення»*. № 63. 2022. С.264-273.

Гаврилюк С., Гаврилюк О. Увічнення пам'ятних місць національної воєнної історії у західноукраїнських землях (1920–1930-ті роки). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 32 (71). № 2. 2021. С.11–18.

Гасиджак Л. Коли музейний проект іде у відпустку або Рефлексії до експозиції «Україна. Реалії сучасної війни». URL: <http://prostir.museum/ua/post/37857> (дата звернення: 18.05.24)

Глушак А. Військово-історичний музей південного оперативного командування: Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут

енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-34479>.

Гриценко О. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Інститут культурології НАМ України. 2019. 320 с.

Державні музеї України: Довідник. Міністерство культури України. Київ. 2014. 69 с.

Доктрина з воєнно-історичної роботи у ЗС України./Довідник з МПЗ/ URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/doktryna-z-voienno-istorychnoi-roboty-u-zs-ukrainy> / (дата звернення 18.05.24).

Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році: статистичний збірник. Київ, 2018. 95 с.

Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний збірник. Київ, 2018. 95 с.

Ільєнко А., Щупік Є., Шатілов Є. Висвітлення воєнної історії України у експозиції Національного військово-історичного музею. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 17–28.

Ільєнко А., Шупік Є., Шатілов Є. Експозиція національного військово-історичного Музею України як втілення сучасної державницької Концепції військової історії України. *Воєнно-історичний вісник*. 2021. № 4, спецвипуск. С. 49-61.

Калакура Я, Войцехівська І., Павленко С. та ін. Історичне джерелознавство. Київ: Либідь, 2002. 486 с.

Карпов В. Музейна справа у Збройних силах України (1996–2006). Київ: ЦМЗСУ. 2007. 96 с.

Карпов В. Дослідження місця соціології музейної справи у структурі музеєзнавства; Зарембівські читання. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. 2015. С. 32–37.

Карпов В. Соціологія музею у контексті парадигми музейної діяльності. Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання: тези доповідей та виступів учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України. Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. 2017. С. 400–401.

Карпов В. Соціологія музею. Музеї у культурному просторі. Кн.6. Історико-культурна спадщина: Європейський вимір /упор. Ю. Курдина. Львів: Інтерпрінт, 2018. С.46-49.

Карпов В. Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006). Київ: ЦМ ЗСУ. 2007. 96 с.

Кваснюк Я. Скарбниця доблесті і звитяги. *Український військовий музей*. 2010. № 2. С.17–20.

Киевский художественно-промышленный и научный музей. /Военно-исторический вестник. 1911. № 3 – 4. С. 8.

Климова К. Воєнно-музейна справа в Україні на початку 20 ст.: До проблеми розробки концепції Київського воєнно-історичного музею. Музей на рубежу епох: минуле, сьогодення, перспективи: Матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції. К. 1999.

Ковалевська О. Рец. на кн.: Маньковська Р.В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Простір-м. 2016. 408 с://Український історичний журнал. 2017. №3. С. 202–206.

Косянчук І. Військово-історичний музей на Вишгородщині відзначив 75-ліття. Погляд. 20.03.2020 р. URL: <https://poglyad.tv/vijskovo-istorychnyj-muzej-na-vyshgorodshhyni-vidznachyv-75-litty-a-article>.

Котвіцький В. Створення та розвиток музейних інституцій в Збройних Силах України (1991–1996 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. 2017. № 1(23). С. 68–74.

Литвин М., Хахула Л., Шкорубська В. Мережа та особливості організаційної структури військових музеїв України на сучасному етапі. *Військово-науковий вісник*. Львів. 2022. №38. С. 77-102.

Литвиненко О. Проблеми декомунізації меморіального простору України : аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень: вебсайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/problemi-dekomunizacii-memorialnogo-prostoru-ukraini>.

Маньковська Р. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Простір-м, 2016. – 408 с.

Машталір В. Діяльність українських військово-історичних музеїв в умовах тоталітарного режиму. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. Т. 29, № 2. 2020. С. 119-131.

Машталір В. Військово-історичне музейництво в Україні: від витоків до сучасності. Ніжин : ПП. Лисенко М. М., 2020. 356 с.

Машталір В. Військово-історичне музейництво в Україні: від витоків до сучасності : монографія / Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2020. 356 с.

Машталір В. Військово-історичне музейництво в Україні: передумови, становлення та розвиток (кінець ХІХ – початок ХХІ століть) : дис. д-ра іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 356 с.

Машталір В. Військово-історичні споруди ХІХ–ХХ століть як об'єкти культурної спадщини України : дис. .канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2014. 210 с.

Машталір В. Генезис військових музеїв та аналіз їх функціонального призначення на терезах становлення музейної справи в Україні. *Військово-історичний меридіан*. Вип. 21. 2018. С. 117-131.

Машталір В. З історії Головного військово-історичного музею-архіву при Генеральному штабі Української Народної Республіки. *Український історичний журнал* №1. 2019. С.121-136.

Машталір В. Історико-статистичний аспект функціонування військово-історичних музеїв на території Київського військового округу. *Військово-історичний вісник* № 19. 2018. С.79-93.

Машталір В. Розвиток музейної справи в системі Міністерства оборони України. *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип. 22. 2012. С. 194-210.

Машталір В. Діяльність українських військово-історичних музеїв в умовах тоталітарного режиму. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. Т. 29, № 2. 2020. С. 119-131.

Машталір В., Рижева Н. Дослідження мережі та класифікація військово-історичних музеїв в Україні. *East European Historical Bulletin*. № 19. 2021. Р. 217-227.

Машталір В. Problematic issues and development perspectives of modern Ukrainian military museum art. *Військово-науковий вісник*. Вип. 35. Львів, 2001. С. 18–30.

Машталір В. Формування військово-історичних музеїв на території України: *Матеріали 14-ої Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, 2015. С. 271–273.

Міненко Л. М. Становлення і розвиток Національного військово-історичного музею України (1995–2013 рр.). дис. д-ра філософії 032. Київ, 2021. 313 с.

Мокроусова О. До історії створення військового музею в Києві. *Науковий вісник Національного музею історії України*. Вип. 2. Київ: НМІУ. 2017. С. 43–63.

Музей истории войск Краснознаменного Прикарпатского военного округа: Путеводитель. Львов. 1980. 78 с.

Музей-архів визволення України /М. Г. Палієнко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу : URL: <https://esu.com.ua/article-69864> (дата звернення 18.05.24).

Муравська С. Мілітарна спадщина агресії Росії проти України: виклики та можливості використання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип.66. 2022 С.4-9.

Муравська С. Музейні заклади системи вищої освіти у незалежній Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Вип. 27. Острог. 2018. С. 157.

Муравська С. Музейні заклади системи вищої освіти у незалежній Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Вип. 27. 2018. С. 157–161.

Надгара М., Турчак О., Гузенко І. Нормативно -правова база з організації військово-історичних музеїв (кімнат бойових традицій) у Збройних Силах України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. №4. 2022.С. 221-225.

НДР «Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення музейної роботи у Збройних Силах України». (Шифр – «МУЗЕЙ – 22»). Львів: НАСВ, 351 с.

Немеркнучий подвиг української молоді. Пам'яті героїв Крут: історичні описи про героїв Крут. Чернігів, 2006. 95 с.

Паліса С. Воєнно-історичний музей 58-го Будинку офіцерів. *Український військовий музей*. №3. Київ: НВІМУ. 2011. С. 6–11.

Пашкова О. Трансформація поглядів на історичну тематику у військово-патріотичному вихованні в Україні (1991–2013) *Військова освіта*. №1. 2020. С.222–232.

Пашкова О. О Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1991–2019). Дис... канд. істор. наук 20.02.22 – Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київ. 2021. 312 с.

Пашкова О. Роль військових музеїв у військово-патріотичному вихованні курсантів вищих військових навчальних закладів в умовах збройної агресії проти України. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. С. 238–243.

Петрик Н. Національний музей імені короля Яна III у Львові та збірка Болеслава Ожеховича: історія формування колекцій військово-історичних пам'яток (1908-1940 рр.) / Н. Петрик // *Емінак*. - 2016. - № 2(2). С. 93–98.

Петрик Н. Р. Формування колекцій пам'яток воєнної історії у музеях. Львова (XIX–XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 2019. 400 с.

Петрик Н. Військово-історичні пам'ятки у збірках музеїв Львова першої половини XX ст. *Historical and Cultural Studies*. Vol. 1, No. 1. 2014. С.63-68.

По залам музея Краснознаменного Киевского военного округа: Путеводитель. Киев. 1973. 80 с.

Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2019. 144 с.

Про війну без прикрас. АрміяІнформ. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/11/05/pro-vijnu-bez-prykras/>

Равикович Д. Классификация музеев: Российская музейная энциклопедия: В 2 т. Москва: Прогресс. «Рипол классик». 2001. Т. 1. 273 с.

Равикович Д. Профиль музея. Российская музейная энциклопедия: В 2 т. Москва: Прогресс. «Рипол классик». 2001. Т. 2. 121с.

Руденко С. «Декомунізація» Музею Великої Вітчизняної війни у Києві: 1994 чи 2015? / Гілея. 2017. Вип. 116. С. 266–271.

Салата О.О. Основы музеезнания: Навчально-методичний посібник.— Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015.164 с.

Сегеда С., Андріяка А. Військово-історичний музей – реальна частина буття Національного університету оборони імені Івана Черняховського. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020. сС 5 – 16.

Статистичний щорічник України за 2014 рік: Державна служба статистики України. Київ, 2015. 586 с.

Сушинський О. «Український Схід» – наймасштабніша виставка про війну на Донбасі. АрміяInform. 30 Вересня 2019 року. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/09/30/ukrayinskyj-shid-najmasshtabnisha-vystavka-pro-vijnu-na-donbasi/>(дата звернення 19.05.24).

Тереверко О. Музей Національного університету оборони України налічує близько 1000 експонатів. АрміяInform. 25.11.2021 року. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/11/25/muzej-naczionalnogo-universitytetu-oborony-ukrayiny-nalichuye-blyzko-1000-eksponativ/> (дата звернення 18.06.24).

Терський С.В., Савченко О.О. Історія музейної справи та охорони культурної спадщини в Україні: Навчальний посібник. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка». 2020. – 256 с.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ, 2007. Кн.1. 536 с.; 2011. Кн. 2. 434 с.

Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). Київ, 2009. 480 с.

Ткачук П. П., Баб'як О. В., Гусар Ю. В., Гривул Т. Т., Кривий І. Р. Світла пам'ять Героям полеглим. Честь і слава Героям живим; книга пам'яті Львів: НАСВ. 2017. 457 с.

Уродженці Івано-Франківщини оборонці Донецького аеропорту. *Збірник матеріалів IV Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Війна на Донбасі. 2014–2014 рр.»*. м. Київ. 7 травня 2020 року. Київ, 2020. С.38–44.

Усі проблеми з декомунізацією музеїв – через неправильне трактування закону. Інтерв'ю з Гайдукевич А. Розмову веде Лілія Бондар. Волинські новини. 2 липня 2016. URL: <https://www.volynnews.com/news/authority/anastasiia-haydukevych-usi-problemy-z-dekomunizatsiyeiu-muzeyiv-cherez-n/> (дата звернення 16.07.23).

Філіпчук Н. О. Становлення і розвиток педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України (кінець XIX – початок XXI століття). – Дис. доктора пед. за спеціальністю 13.00.01 – Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна НАПНУ, Київ, 2020, 765 с.

Хавалко С. Формування колекції Львівського історичного музею: збірка Болеслава Ожеховича і її місце у сучасній фондовій колекції. *Вісник Львівського університету*. Спецвипуск. 2021. С. 57–69.

Чернишенко О. У Музеї історії України у II світовій війні готують виставку «Український Схід». Погляд. 28.06.2019. URL: <https://poglyad.tv/u-muzeyi-istoriyi-ukrayiny-u-ii-svitovij-vijni-gotuyut-vystavku-ukrayinskyj-shid-article> (дата звернення 18.01.23).

Чечин О. Історія музею Харківського національного університету Повітряних Сил України імені Івана Кожедуба. *Воєнно-історичний вісник НАУО*. № 4 (38). 2020, С. 78 – 91.

Шикіна О., Нечева Н. Аналіз сучасного стану музейної справи в Україні. *Економіка та управління національним господарством*. Вип.38. 2019. С.116-125.

Шкоруцька В. *Процеси декомунізації у військовій музейній мережі*. Матер. Міжнар. наук.-практ. Інтернет конф., Рівне, 6–7 червня 2022 р. / Літні наукові читання. 2022. С. 514.

Шкоруцька В.П. Activity of military historical museums at garrison officer clubs. *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 147–160.

Шкоруцька В. Військово-патріотичне виховання засобами військових музеїв. *Актуальні питання у сучасній науці Серія: Історичні науки*. 2024. Т. №6. (24) С. 30–40.

Шкоруцька В. Шкоруцька В. Система роботи національно-патріотичного виховання мережі військово історичних музеїв незалежної України 1991. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія: Історичні науки*. 2024. №7. С. 1146–1157.

Шкоруцька В.П. *Роль військово-історичних музеїв у висвітленні збройної агресії Росії проти України (2014-2021)*. 36. II Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 26 листопада 2021 р. С. 84.

Шкоруцька В. *Процеси декомунізації у військовій музейній мережі: матер.* Міжнар. наук.-практ. Інтернет конф., Рівне, 6–7 червня 2022 р. / Літні наукові читання 2022 С. 514.

Шкоруцька В., Юркевич Р. *Культурний колабораціонізм у військово-історичних музеях незалежної України 1991 року*. Матер. наук. практ. сем., Київ. 29 березня 2023 р. Київ : ВІКНУ. 2023. С. 89.

Шкорубська В. *Військово-патріотичне виховання засобами військових музеїв*. Зб. тез допов. наук. пр. наук.-практ. сем., Київ, 09–10 червня 2023 р. Київ : ЦДВІ ЗСУ, 2023. С. 132.

Шкорубська В. *Аналіз нормативно-правової військово-музейної справи сучасної України*. Матер. всеукр. наук. практ. конф., Київ, Вид-во "Політехніка". 2023. С 221-223

Шкорубська В. *Становлення військової музейної мережі з початком Незалежності України 1991*. Зб. матер. круглого столу. Київ : ЦДВІ ЗСУ, 2023, С. 132

Шкорубська В. *Військово-патріотичне виховання як процес формування оборонної свідомості особового складу засобами військово-історичних музеїв*. Матер. наук. практ. конф. Львів: НАСВ. 2023.

A companion to museum studies / Ed. by S. Macdonald. Malden, MA: Blackwell Pub., 2006. .

Badische Armeemuseum у Карлсруе. Сайт: URL:<https://www.archinform.net/projekte/3973.htm>

Burakov Yurii, Pytlova Liliya, Tersky Sviatoslav. Military museums of the Armed forces of Ukraine during the russian-ukrainian war of 2014–2022 // Museologica Brunensia 2022 / Vol. 11 number 02, s.34 – 42.

Burakov Yurii, Pytlova Liliya. Regional features of building museum exhibits on history of the modern Russo-Ukrainian War // SKHID Vol. 5 (1) 2023, s. 51-57.

Claude F. Luke, "The Early Days of the Imperial War Museum," in The Strand Magazine (London, November 1933), vol. 82, pp. 534-41.

Czarnecka D. What are military museums for? polish, romanian and bulgarian case studies // Revue des Études Sud-Est Européennes, 2019 vol. 57, no. 1-4, pp. 39–50.

Frederick P. Todd. The Military Museum in Europe. Military Affairs, Vol. 12, No. 1 (Spring, 1948), pp. 37.

Frederick P. Todd. The Military Museum in Europe. *Military Affairs*, Vol. 12, No. 1 (Spring, 1948), p. 39.

Frederick P. Todd. The Military Museum in Europe. *Military Affairs*, Vol. 12, No. 1 (Spring, 1948), p. 39.

Fuler Ferenc. The History of Hungary from the Hungarian Conquest up to 1849 // *Museum. P.*, 1969. P.23–38.

Landeszeughaus. URL: https://www.tripadvisor.ru/Attraction_Review-g190432-d535009-Reviews-Landeszeughaus-Graz_Styria.html

Muravska S, Hodovanska O. Organization of museums of western ukraine after the full-scale invasion of the russian federation./ *Museologica Brunensia*, 2023, Vol 12, Issue 2, p12-34.

Musée de l'Armée – Дом Инвалидов. URL: <https://parisjetaime.com/eng/culture/musee-de-l-armee-invalides> p3587Heeresgeschichtliches

Roppola T. *Designing for the Museum Visitor Experience*. New York: Routledge, 2012. 321 p.

Scott J. Objects and the Representation of War in Military Museums // *Museum & Society*, November 2015. 13 (4) 489-502.

Shkorubska V. Activities of military historical museums at the garrison officers' clubs of the Armed Forces of Ukraine. *Military Scientific Journal*. 2021. Iss. 6. P. 147-160. p. 152.

Verbytska P, Kuzmyn P. Between amnesia and the «war of memories»: politics of memory in the museum narratives of Ukraine. *Museology & Cultural Heritage*. 2019. Vol. 7. Iss. 2. p. 23-29.

War Museums. URL:// <http://www.unrest.eu/work-packages/wp-4/>

ІУ. ЕНЦИКЛОПЕДІЇ, ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ:

Вікепедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Енциклопедія історії України: У 8 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2003–2007.

Енциклопедія українознавства. /Перевидано. в Україні. Львів, 1993–2000. Т. 1–9.

Музеезнавство: словник базових термінів. Київ: Фенікс; Національний військово-історичний музей. 2013. 152 с.

Словник іншомовних слів / За ред. академіка АН УРСР О. С. Мельничука. Київ, 1985. 968 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ЗАТВЕРЖУЮ

Заступник начальника Національної
академії Сухопутних військ з навчальної роботи

полковник

О.КРАСЮК

« 2024

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Матеріалів дисертаційного дослідження майора Шкорубської В.П. за темою: «Військові музеї Збройних Сил України як осередок національно-патріотичного виховання молоді (1991-2021)»

Ми, що нижче підписалися, склали цей акт у тому, що матеріали дисертаційного дослідження «Військові музеї Збройних Сил України як осередок національно-патріотичного виховання молоді (1991-2021)» впроваджені у навчальний процес на кафедрі гуманітарних наук інституту Морально-психологічного забезпечення і використовуються при вивченні курсу Військово-музейна справа та експертиза пам'яток культури (Тема 1 «Музеєзнавство», тема 2 «Основи військово-музейної справи», тема 3 «Експертиза пам'яток культури»).

Голова комісії:

Завідувач кафедри гуманітарних наук

Інституту МПЗ

доктор державного управління, доцент

А. КАЛЯЄВ

Члени комісії:

Доцент кафедри гуманітарних наук,

кандидат історичних наук, доцент

працівник ЗС України

М. ГОЛИК

Професор кафедри гуманітарних наук,

доктор історичних наук, професор

працівник ЗС України

В.ВИЗДРИК